

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Markéta Petrová

Symbolika zvířat v *Nové radě*

Smila Flašky z Pardubic

**The Symbology of the Animals in *The New Advice*
(*Nová rada*) by Smil Flaška z Pardubic**

Vedoucí diplomové práce prof. PhDr. Lenka Bobková, CSc.

2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

.....

Na tomto místě bych chtěla vyjádřit své díky paní profesorce Lence Bobkové za laskavé vedení mé diplomové práce, za věnovaný čas a cenné připomínky.

Velký dík patří také mé rodině a mnoha mým přátelům, bez jejichž podpory by tato práce nemohla nikdy vzniknout.

Obsah

Úvod	6
1. Literatura 14. století	13
Bajka	15
Exemplum	18
Physiologus	19
Příslloví	20
Sentence	21
Rada	21
Zrcadlo	22
Spor	23
O středověké alegorii	23
2. Literáti 2. poloviny 14. století.....	26
Bartoloměj z Chlumce, řečený Claretus	26
Konrád z Halberstadtu	28
Quadripartitus moralium	29
Staročeský Ezop	30
Satiry Hradeckého rukopisu.....	31
3. Smil Flaška z Pardubic - život a doba	34
Pánové z Pardubic	34
Smil Flaška z Pardubic a situace v zemi	37
4. Nová rada.....	41
Vznik Nové rady	42
Rukopisy a vydání Nové rady	49
Zahraníční vlivy a předlohy Nové rady	52
Díla tzv. Smilovy školy a otázka autorství u dalších děl	53
5. Orel, liška, pes, opice	57
Orel	57
Liška.....	62
Pes	68
Opice	74
6. Jan Dubravius, Jan Mantuan Fencel	79
a jejich zvířecí rady.....	79
Život a literární dílo Jana Dubravia	79
Theriobulia	84
Jan Mantuán Fencel	88
Rada zhovadilých zvířat	89
Orel - orlice	94
Liška.....	97
Pes	99
Opice - opičák	101
7. Nová rada a aktuální situace v zemi.....	104

Závěr	116
Seznam pramenů a literatury	118
Prameny	118
Literatura.....	119
Internetové odkazy.....	124
Přílohy	125
Výčet zvířat v jednotlivých pramenech	125
Porovnání pořadí a výskytu zvířat ve všech pramenech.....	128
Resumé	132

Úvod

Když dnes uslyšíme, že je někdo „mazaný jako liška“ nebo „silný jako lev“, přisoudíme mu zřejmě bez dlouhého přemýšlení soubor vlastností, které si pod těmito slovy vybavíme. Chceme-li se však vydat proti proudu času za původem těchto slov a zjistit, jaký význam měla, musíme se ponořit do myšlenkového světa jejich tvůrců.

Zajímavým, ale málo vytěženým pramenem jsou literární památky, jejichž jednajícímí aktéry jsou zvířata s lidským chováním. Jedná se zejména o bajky, exempla, rady, fyziology, ale i přísloví, sentence či spory. Tyto mají svůj původ v legendách, ve středověkých bestiářích bohatě čerpajících z antické tradice a zpracovávajících zároveň teologii, filosofii a symboliku středověku, kdy se míšením a předáváním různých tradic vytvořily poměrně pevné alegorické vzorce, vypovídající o své době. Z oblasti obecné vzdělanosti pak přecházely takové symboly do jazyka, do výtvarného umění, heraldiky a podobně.

Informace, které o sobě prozrazují sami zvířecí hrdinové svojí řečí či jednáním, jsou zajímavou výpovědí o dobové představě vlastností konkrétních zvířat – jejich slova a chování hovoří mimoděk o tom, jak společnost smýšlela o jednotlivých zvířatech a jejich povahách. Samotná přítomnost určitého zvířete v literárním prameni pak v konkrétní době ukazuje na úroveň vzdělání autora, jeho ovlivnění literárními vzory, a také na alegorický záměr, který autor sleduje.

Domnívám se, že tyto prameny v sobě postihují měnící se vztah literatury ke skutečnosti, odrážejí v sobě mnohá, zdánlivě nedůležitá sdělení, na která by žádný kronikář neplýtlval pergamenem, aby je zapsal... A tím mohou poskytovat jedinečný zdroj poznání o době, ze které pocházejí. Zanechali je sami účastníci tehdejší doby a my díky nim můžeme proniknout do způsobu jejich uvažování, získat představu o jejich způsobu života, víře, zkušenostech, názorech...

Do literárních památek se bezprostředně promítají společenské změny a změny životního stylu, které můžeme sledovat díky preferenci určitých témat, žánrů a motivů. A přitom nám svou řečí ukazují jeden z mnoha způsobů, jakým lze přistoupit k historii – snažit se proniknout do myšlenek a mentality lidí, kteří tu žili

před námi.. Pramenná hodnota středověkých děl je v tomto ohledu stále bohatou studnicí informací, která zůstává nevyčerpána - a práce s nimi může vnést nové podněty, směry či cíle do dalšího poznávání historie, či jejích jednotlivých vrstev, stránek.

Pro české prostředí máme dochován jeden velmi zajímavý pramen, který poskytuje pro tento cíl dobré východisko. Jedná se o *Novou radu* šlechtice 14. století, Smila Flašky z Pardubic. V tomto díle se na zvířecím sněmu sejdou zvířata, která dávají rady svému králi - lvu. Již v úvodu je však čtenář - kromě navození atmosféry příběhu o svolání zvířat králem lvem - informován také o tom, že nemá brát dílo pouze jako fantazijní záležitost, ale že se má zaměřit i na jeho hlubší smysl.¹ Výchozí rámeček spojující zvířecí tematiku s alegorií dává mnoho možností interpretace - od myšlenky považovat celou báseň za knížecí zrcadlo určené

¹*Snad by [někto] rád okázal
řka: „Kaké jest to pravenie?
Já mním, že to pravda nenie,
ani kto múdry uverí,
by mezi ptáky neb zvěří,
jakž svět světem, byl sněm taký.
Leč má úmysl někaký,
chtě nás v omyl uvěsti krásně,
za pravdu nám pravě básně.
[Viemeť], že zvěř nerozumie
aniž co mluvíti umie;
ktož skládal toto pravenie,
vždyť při dobrém smyslu nenie,
snad mní, bychom byli děti“
Dávám to tobě věděti
ktožkoli má to myšlenie,
věz, žeť to múdrá věc nenie,
ktož praví to, toho ptáti,
ale což praví, na to dbáti
jest-li dobré, by srozumněl,
zlého se vystřieci uměl.
Bud' ktožkoli, netbaj na to,
jest-liť pravda, přijmi za to,
nepleta se v další práci.*

Flaška z Pardubic, Smil: *Nová rada*. Ed. Jiří Daňhelka. 1. vydání. Praha 1950, s. 18 - 19, v. 56 - 79. Eduard Petrů tuto pasáž interpretuje jako jasnou snahu upozornit čtenáře na tento fakt a zabývá se při tom otázkou, do jaké míry mohli tehdejší lidé chápat alegorický význam tak samozřejmě, jak o něm dnes hovoříme my. Právě z tohoto úvodu pak usuzuje, že tomu tak zřejmě nebylo, a proto bylo nutné včlenit do díla tuto pasáž. Podrobněji k tomu: Petrů, Eduard: *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*, Ostrava 1984, s. 10 – 12.

k poučení nového krále, nalézat v ní odraz soudobých událostí v zemi, či hledat za jednotlivými zvířaty konkrétní osobnosti. Za předivem rad, která dávají zvířata lvovi, se ovšem dají vyčíst i informace o samotných zvířecích rádcích.

Literární památky ovšem neexistovaly izolovaně od skutečnosti, naopak, jejich život s ní byl velice těsně provázán. Jedním z příkladů může být právě *Nová rada*. V této práci bych se tedy chtěla zabývat dvěma způsoby využití tohoto pramene. Nejprve z pohledu literárního, se zřetelem na symboliku zvířat - jak jednotlivé zvířecí typy společnost vnímala a jaké role jim přisuzovala; následně také z hlediska historického - jaký má *Nová rada* vztah ke konkrétním historickým skutečnostem 14. století, zejména ke sporu Václava IV. se šlechtou.

Nová rada je však pouze jediným pramenem, navíc v rámci svého alegorického zaměření sleduje jiné cíle, než se věnovat charakteristice zvířecích vlastností. S ohledem na to mi připadalo mi vhodné využít ve své práci i další literární prameny z téže doby, které pomohou lépe objasnit chápání charakteru jednotlivých zvířat a vykreslit jej více plasticky.

V první části své práce bych tedy nejprve chtěla nastínit situaci a vývoj literatury 14. století. Nezbytně nutné je také popsat dobové pojetí alegorie, protože pro správné pochopení smyslu *Nová rada* je to klíčovou otázkou. Dále chci charakterizovat literární druhy, ve kterých se lze setkat se zvířecí symbolikou, a také další dobové žánry, které se do *Nové rady* promítly a ovlivnily její podobu.

Následující kapitola se věnuje konkrétním autorům a pramenům, které pojednávají o zvířatech. V dalších částech své práce budu právě jich využívat jako pramenné základny pro poukázání na jednotlivé zvířecí charaktery.

Ve třetí části jsem považovala za vhodné popsat životní běh autora svého hlavního pramene, pana Smila Flašky z Pardubic. Mnoho konkrétních zpráv o něm, pravda, nemáme - nejvíce ze sporů o majetek, které jeho rod vedl s Václavem IV., právě tyto události se však významně promítly do jeho díla a při snaze o jeho porozumění se bez nich nelze obejít.

V kapitole čtvrté se zaměřím na *Novou radu* samotnou. Přestože pro nás představuje unikátní literární památku, u které známe název, autora i pravděpodobnou dobu vzniku, skrývá v sobě mnohé nejasnosti, které byly

v minulosti opakovaně řešeny. Na závěr pak pro úplnost uvádím díla tzv. Smilovy školy a díla, jejichž autorství bývá někdy přisuzováno Smilu Flaškovi, a která sice nejsou obsahově příbuzná vyprávěním o zvířatech, ale mají některé shodné prvky s *Novou radou* a bývají s ní spojována.

Pátá se část bude tedy zabývat samotným zkoumáním několika jednotlivých zvířecích typů a vlastnostem, které jim přisuzovala literatura druhé poloviny 14. století. Protože však nelze touto prací pokrýt takovou šíři zvířecí říše, bude nutné vymezit pouze několik zvířat, zastupujících jisté charakteristické skupiny. Ta bych pak chtěla podrobněji postihnout tak, jak je možné s pomocí pramenů 14. století.

Šestá kapitola bude věnována dvěma literárním dílům, která z *Nové rady* a její myšlenky zvířecí alegorie vycházejí a dále ji rozvíjejí, přestože jsou z doby o více než sto let mladší. Jedná se o *Theribulii* Jana Dubravia a *Radu zhovadilých zvířat* Jana Mantuána Fencla. Oba autoři přinášejí nové uchopení tohoto tématu a myslím, že by nebylo vhodné opomenout možnosti, které nabízejí při porovnání změn v charakteru zobrazování konkrétních zvířat i zvířat vůbec - tak, jak prošla vývojem od 14. do 16. století, od středověku k humanismu. V této kapitole nejprve představím oba autory a jejich díla, abych mohla posléze porovnat, jak se posunul význam chápání jednotlivých zvířecích typů.

V sedmé, závěrečné kapitole bych chtěla přiblížit význam *Nové rady* jako historického pramene, který má vazby na konkrétní události své doby. Tato kapitola by také měla přiblížit záměry, které se v *Nové radě* její autor snažil vyjádřit.

Nad rámec své práce připojuji již jen přílohu ukazující přehled zvířat, která použili všichni tři autoři ve svých dílech, spolu s konečným porovnáním výskytu a pořadí konkrétních zvířat.

Jsem si až nepříjemně vědoma obtížnosti cíle, který jsem si vytyčila – zaplést se do tenkých nitek interpretace může být až příliš snadné. Texty pramenů nelze porovnávat mechanicky, ale je nutno zohlednit, že každé dílo vyrostlo z konkrétní společenské situace, začleňovalo se do proudu soudobé literatury, absorbovalo do sebe dobové události - a že pak zpětně mohlo svým šířením na tyto věci působit.

Novou radou, Theriobulií a Radou zhovadilých zvířat stojí za to se zabývat nejen pobavení žánrovými obrázky ze života zvířat, nebo pro poučení, jak vést život, ale z pozice historika i pro výpovědní hodnotu, kterou přinášejí o své době, autorech a v neposlední řadě o povahách zvířat, jak je chápali jejich čtenáři.

Nová rada byla poprvé vydána ve Výboru z literatury české v roce 1845 na základě jednoho ze tří dochovaných rukopisů, a to B.² Další vydání Jana Gebauera³ se opíralo o rukopis A, pouze k rekonstrukci některých částí bylo použito rukopisu B či díla Viktorina Kornela ze Všehrd.⁴ Rukopis C, obsahující pouze úvodní radu orlovu, vydal v článku Jiří Daňhelka.⁵ Hlavním pramenem bude pro mou práci nejnovější a nejpodrobnější edice *Nové rady* od Josefa Daňhelky.⁶

Z edic ostatních pramenů k mé práci jsou vydány jen některé – Staročeské satiry,⁷ dílo Klaretovy družiny,⁸ *Ezopovy bajky*,⁹ *Quadripartitus*,¹⁰ sbírka nejstarších českých přísloví,¹¹ *Theriobulia*,¹² *Rada zhovadilých zvířat*.¹³ U mnohých je vydán jenom výběr, a to zejména v dílech Josefa Tříšky¹⁴ a Anežky Vidmanové.¹⁵

Tématy souvisejícími s *Novou radou* se intenzivně zabývalo mnoho autorů již od 19. století. Zejména sporné datování, od kterého se odvíjí další uchopení

² Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupce 849 - 910.

³ Flaška z Pardubic, Smil: *Nová rada*. Ed. Jan Gebauer, Praha 1876.

⁴ Kornel ze Všehrd, Viktorin: *O právích země české knihy devatery*. Ed. Hermenegild Jireček, Praha 1874.

⁵ Daňhelka, Jiří: *Třeboňský zlomek Nové rady*. In: *Listy filologické* 71, 1947, s. 94 – 105.

⁶ Flaška z Pardubic, Smil: *Nová rada*. Ed. Jiří Daňhelka, Praha 1950. (Dále jen NR.)

⁷ *Staročeské satiry Smilovy školy*. Ed. Josef Hrabák, Praha 1951.

⁸ *Klaret a jeho družina 1- 2*. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1926 - 1928.

⁹ *Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi*. Ed. Eduard Petrů, Brno 1999.

¹⁰ *Quadripartitus*. Ed. Johann Georg Theodor Grässe, Tübingen 1880.

¹¹ *Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV. století*, Praha 1845, sloupce 841 - 848.

¹² *Dubravius, Jan: Theriobulia. Rada zvířat*. Ed. Miroslav Horna a Eduard Petrů, Praha 1983.

¹³ *Fencl, Jan: Josefa Dobrovského vydání Rady zvířat a Fenclova Radda zhovadilých zvířat a ptactva*. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1942.

¹⁴ *Tříška, Josef: Předhusitské bajky*, Praha 1990; *Tříška, Josef: Starší česká literatura pro mládež*, Praha 1987; *Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika*, Praha 2004.

¹⁵ *Vidmanová, Anežka: Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku*, Praha 1990.

tohoto pramene - zejména otázka, zda byla *Nová rada* směřována na nešvary Václava IV. - rozdělila literární vědce i historiky na opačné konce názorového spektra – k roku 1378 ji datují Jan Erazim Vocel,¹⁶ Josef Jireček,¹⁷ Julius Feifalik¹⁸ Václav Flajšhans,¹⁹ a Josef Tříška,²⁰ k pozdějšímu datu, letům 1394 nebo 1395, se kloní Jaroslav Vlček,²¹ Jan Jakubec,²² Josef Hrabák,²³ Jiří Daňhelka, nebo v nejnovějším rozboru také Tomáš Linhart.²⁴

Několik autorů se pokusilo najít řešení těchto rozporů v myšlence o dvojí redakci díla.²⁵ Pozornost byla věnována také otázce zahraničních předloh, ovšem s nepříliš přesvědčivými výsledky.²⁶

Vyskytlo se i několik pokusů aktualizovat *Novou radu* pro současného čtenáře - již v roce 1855 byla do němčiny přeložena Josephem Wenzigem,²⁷ do moderní češtiny ji pak volně přebásnil František Vrba.²⁸

¹⁶ Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 333 - 371.

¹⁷ Jireček, Josef: Dějiny literatury české. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného, Praha 1875, s. 195.

¹⁸ Feifalik, Julius: Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur, Wien, 1860, s. 12 - 14.

¹⁹ Flajšhans, Václav: Písemnictví české slovem a obrazem, Praha 1901, s. 94.

²⁰ Například v článku Tříška, Josef: „Nová literatura“ doby Karlovy a Václavovy, In: Sborník historický 10, 1962, s. 33 - 70.

²¹ Vlček, Jaroslav: Dějiny české literatury I, Praha 1960, s. 53.

²² Jan Jakubec :Dějiny literatury české I., Praha 1929, s. 253.

²³ Hrabák, Josef: Smilova škola. Rozbor básnické struktury, Praha 1941, s. 32.

²⁴ Linhart, Tomáš: Nová rada urozeného pána Smila Flašky z Pardubic jako historický pramen, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Martin Nejedlý, Praha 2001.

²⁵ Feifalik, Julius: Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur, Wien, 1860, s. 12 - 14; Čapek, Jan Blahoslav: Alegorie Nové rady a Theriobulie. In: Věstník Královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1936, č. II, 1937, s. 1 - 53; Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100.

²⁶ Gebauer, Jan: Úvahy o Nové radě pana Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého s úvodem o báji zvířecké. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 93 - 146; Gebauer, Jan: Fysiologus, symbolická báje o zvířatech. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 166 - 178; Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 333 - 371; Kraus, Arnošt: K Smilově Nové radě, In: Listy filologické 31, 1904, s. 199 - 212; Feifalik, Julius: Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur, Wien, 1860; Haškovec, Prokop Michal: Proudý, Praha 1921; Langhans, Wilhelm: Altes und Neues zu Chaucers Parlement of Foules, Anglia 54, 1930, s. 25 - 66; shrnutí prací literárních badatelů podává Riegrová, Taťána: Osobnost a dílo Smila Flašky ve světle názorů literární historie, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Vladimír Štěpánek, Praha 1982.

²⁷ Wenzig, Joseph: Der neue Rath des Herrn Smil von Pardubic, eine Thiefabel aus dem 14. Jahrhundert, nebst dessen übrigen Dichtungen und einer Auswahl aus seiner

Co se týče samotného předmětu zájmu této práce, je nutno konstatovat, že krom drobtů v pracích předchozích badatelů - které však tvoří pohříchu propletenou síť vzájemných výpisků, odkazů či polemik – není k tomuto tématu k dispozici žádná ucelená práce. Alegorickou stránkou díla Smila Flašky se zabýval především Jan Blahoslav Čapek,²⁹ který se také pokusil načrtnout symboliku zvířat. Interpretace zvířat jako samostatných, jednajících typů s určitým charakterem jsou poněkud útržkovitě rozesety v mnoha pracích Josefa Tříšky, který se středověkou fabulistikou dlouhodobě zabýval.³⁰

O úskalích interpretace historického literárního díla pojednává několik prací Eduarda Petrů, který se také věnoval alegorii a jejímu vývoji od středověku po humanismus, a také významu *Theribulie*.³¹ Podobně se Zdeňka Tichá zabývala *Radou zhovadilých zvířat*.³²

Novou radou jako historickým pramenem se zabýval Martin Nejedlý³³ a nejnověji Tomáš Linhart.³⁴

Sprüchwörersammlung. Nach dem böhmischen Originaltext zum ersten Male deutsch bearbeitet von Joseph Wenzig Leipzig 1855

²⁸ Flaška z Pardubic, Smil: *Nová rada*. Do nové češtiny přebásnil František Vrba, Praha 1940

²⁹ Čapek, Jan Blahoslav: *Vznik a funkce Nové rady*. In: *Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii*, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100; Čapek, Jan Blahoslav: *Alegorie Nové rady a Theribulie*. In: *Věstník Královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii*, ročník 1936, č. II, 1937, s. 1 - 53.

³⁰ Viz poznámka 14.

³¹ Petrů, Eduard: *Problémy interpretace středověkého literárního díla*. In: *Speculum medii aevi. Zrcadlo středověku*, Praha 1998, s. 85 - 101; Petrů, Eduard: *Zašifovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky*, Ostrava 1972; Petrů, Eduard: *Dubraviova Theribulia a Rada zhovadilých zvířat*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica* 37, 1975, s. 23 - 32; Petrů, Eduard: *Jan Dubravius a Martianus Capella. K humanistickému pojetí alegorie*. In: *Listy filologické* 99, 1976, s. 221 - 225.

³² Tichá, Zdeňka: *Rada všelikých zhovadilých zvířat a ptactva k člověku a její místo v české literatuře*. In: *Listy filologické* 89, 1966, s. 403 - 413; Tichá, Zdeňka: *Základní rysy verše Rady zhovadilých zvířat a ptactva k člověku*. In: *Listy filologické* 86, 1963, s. 92 - 100.

³³ Nejedlý, Martin: *L'idéal du roi en Boh. (An ideal of a monarch in the Czech Kingdom at the end of the 14th century. Notes on New Advice by Smil Flaška z Pardubic.)* In: *Penser le pouvoir au moyen âge: Etudes offertes*, Paris 2000, s. 247 - 260.

³⁴ Linhart, Tomáš: *Nová rada urozeného pána Smila Flašky z Pardubic jako historický pramen*, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Martin Nejedlý, Praha 2001.

1. Literatura 14. století

Doba lucemburská, tedy doba 14. století a prvních desetiletí 15. století, bývá označována jako zlatý věk české literatury. Do okruhu české literatury přirozeně vstupovala díla nejen domácí, ale i zahraniční, která se pak u nás dále šířila, nebo se dočkala přepracování - byla překládána do češtiny i nově zpracovávána v latině. Zprostředkování kontaktů mezi jednotlivými zeměmi zajišťoval v první řadě kulturní život na panovnickém dvoře, duchovenstvo, obchodní styky a v druhé polovině 14. století také pražská univerzita. Její založení velice silně ovlivnilo kulturní vývoj v Čechách, protože pozdvihlo Prahu na roveň evropským univerzitním městům a zajistilo mezinárodní kulturní výměnu, probíhající v latinském jazyce. V literární tvorbě se to promítlo velkým rozšířením témat, a také jejich laicizací, když vedle literatury související bezprostředně s potřebami univerzity vznikala i zábavná próza, či lyrika se světskou tematikou.³⁵

Laicizace témat a častější užívání češtiny v literárních dílech má také bezprostřední souvislost s rozvojem aristokratické kultury u panovnického dvora, kde byla často užívána němčina. Přes cizí jazyk nesrozumitelný širšímu českému prostředí nabízely německé předlohy témata určená většímu okruhu čtenářů a těšily se značné oblibě. Rostoucí odpor české šlechty vůči německým vlivům u dvora a vymezování se vůči měšťanstvu vedly pak ke vzniku vlastní tvorby v českém jazyce.

Pro české prostředí v tomto období je tedy charakteristická trojjazyčnost literární tvorby – přestože si převahu nadále ponechává latina, stále více se rozvíjí národní písemnictví, české i německé.³⁶

³⁵ Podrobněji k tomu: Hrabák, Josef: Starší česká literatura, Praha 1979, s. 81 - 82, 85 - 86; Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400, Praha 2000, s. 117 - 118.

³⁶ O literatuře 14. století poskytuje přehled například: Jakubec, Jan: Dějiny literatury české I., Praha 1929; Lehár, Jan a kol.: Česká literatura od počátků k dnešku, Praha 2002; Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400, Praha 2000; Novák, Arne; Novák, Jan V. : Přehledné dějiny literatury české, Brno 1995; Vidmanová, Anežka: Laborinthus, Praha 1994; Vidmanová, Anežka: Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku, Praha 1990; Vidmanová, Anežka: Slovník latinských spisovatelů, Praha 2004; Vilikovský, Jan: Písemnictví českého středověku, Praha 1948; Vlček, Jaroslav: Dějiny české literatury I, Praha 1960; Dějiny české literatury I. Starší česká literatura, Praha 1959.

Dvůr Lucemburků oproti Přemyslovcům rozšířil své styky s Francií a Itálií. Díky kontaktům s osobnostmi raně humanistické Itálie (např. s Colou de Rienzo, Francescem Patrarcou či bratry Antoniem a Niccolem Beccariovými) a díky působení univerzitních mistrů do Čech pronikaly prvky počínajícího humanismu. Pro české prostředí se dokonce objevil pojem *raný humanismus* či *protohumanismus*. Jeho chápání je u jednotlivých badatelů velmi různorodé. Podle Jany Nechutové se sice úzkému kruhu vzdělavců okolo Jana ze Středy nedají upřít alespoň vnější znaky humanismu - pořizování rukopisů antických autorů a snaha o vytříbený styl psaní – skutečné pochopení humanistických myšlenek však u nás zůstalo bez ohlasu. Drtivá většina odkazů na antiku, které se objevují v latinských dílech z českého prostředí, byla u nás pouze přebírána z děl, která přicházela ze západní Evropy, jednalo se tedy daleko spíše o pasivní přejímání některých prvků, než o aktivně – tvůrčí zájem.³⁷

Velmi se v tomto období rozvíjí duchovní život a literatura, kdy nový směr devotio moderna,³⁸ usilující o hledání hlubšího náboženského prožitku, a šířící se od konce 13. století v řádových komunitách, přináší do literatury více zbožnosti a mystiky. Ve druhé polovině 14. století se také objevují reformní tendence, nejvíce patrné v dílech Husových předchůdců a jejich kázáních.

³⁷ Vydavatel mnoha humanistických textů Konrad Burdach teorii o raném českém humanismu zastával (např. Burdach, Konrad: Vom Mittelalter zur Reformation 1 - 11, Berlin 1893 - 1939), další badatelé k ní však přistupují kriticky. Je to například Jan Jakubec (Jakubec, Jan: Dějiny literatury české I., Praha 1929) a zejména Anežka Vidmanová, která Jana ze Středy za inspirátora humanismu u nás rozhodně nepokládá: *Tzv. protohumanismus Jana ze Středy je více méně optický klam, který vzniká tím, že se neberou v potaz středověké znalosti antické literatury a že se každé odvolání na antickou autoritu nebo jmenování antického božstva nebo přepis díla Petrarkova už pokládá za humanismus. Petrarca i Jan ze Středy rostli ve středověké notářské tradici a navazovali především na díla středověká. Nesporný humanistický rys je v jejich zájmu o získávání nových rukopisů, na rozdíl od Petrarky si však Jan ze Středy dal opsat nejen Horatia, ale i postily Mikuláše Goranna a Simona Fidata z Cassie, Buridanovy Questiones, Egidia Romana De regimine principium, spisy Alana ab Insulis, ... a spisy Alberta Velikého, tedy díla ještě středověká, byť některá z nich byla napsána až ve 14. stol.* (Vidmanová, Anežka: Středolatinská beletrie, Jan ze Středy a olomoucký protohumanismus. In: Laborinthus, 1. vydání, Praha 1994, s. 144 - 145). Podrobný výklad o protohumanismu podává zejména Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400, Praha 2000, s. 145 - 151. Přehled literatury a názorového spektra badatelů uvádí nejnověji: Bobková, Lenka; Bartlová, Milena: Velké dějiny země Koruny české IV.b, Praha a Litomyšl 2003, s. 168 - 169, 441 - 442.

³⁸ Tento pojem je převzatý od nizozemského náboženského hnutí konce 14. století, pro označení nového pojetí zbožnosti se však někdy používá i pro české prostředí. Podrobněji k tomuto Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400, Praha 2000, s. 119 - 120.

V univerzitním prostředí vzniká žakovská poezie a nová rétorika, ars dictandi, spočívající v užívání vysokého stylu a žánru diktamina.

Pokračuje tvorba žánrů známých ze 13. století, duchovní a světské lyriky, světské poezie, například satir, velké oblibě těšily rytířské romány. Mimo to se v českém prostředí 14. století se objevují i další – drama, didaktické básnictví, i první cestopisy, například františkána Oldřicha z Pordenone.

Nově se šíří se zábavná literatura, přestože se namnoze jedná o převzaté, přepracované texty. Protože literární díla se většinou nesoustředila pouze na zábavnou složku, ale měla i poučnou, didaktickou funkci, je někdy obtížné vymezit jejich žánrovou oblast. Do okruhu zábavné literatury tak patřila exempla, poučné texty, morality, příkladné historky, bajky.³⁹

Nová rada přirozeně nemohla zůstat neovlivněna svou dobou, ani soudobými literárními žánry, s nimiž má mnoho společného, a které mnohdy samy již obsahují zvířecí symboliku. Pojd'me si o nich něco povědět.

Bajka

Bajka byla velmi oblíbeným žánrem středověké literatury, který navazoval na starší prameny a předlohy, které mají svůj počátek již v antice a orientu. Nejznámějším bajkářem je snad až dodnes Ezop, který žil v 6. století před naším letopočtem, a to i přesto, že své dílo nezapsal a příběhy kolovaly pouze v ústní podobě. Z dalších autorů můžeme jmenovat zejména jeho pokračovatele Phaedra,⁴⁰ Babria,⁴¹ a Romula, který z nich vycházel, když mezi lety 350 a 500 složil Čtyři knihy ezopských bajek.⁴² Toto dílo se pak stalo studnicí, ze které středověk čerpal, přičemž opisovači si původní text často měnili a doplňovali. Babriovy

³⁹ Podrobněji k vývoji literatury a konkrétním literárním dílům 14. století viz přehled literatury v poznámce 36.

⁴⁰ Svět ezopských bajek. Edd. Václav Bahník, Rudolf Kuthan, Jiří Valeš, Dagmar Bartoňková, Praha 1976.

⁴¹ Ben Edwin Perry, Babrius and Phaedrus, Cambridge 1965.

⁴² Aesopi libri fabularum IV. Ed. Georg Thiele, Heidelberg 1910.

bajky pak ve 4. nebo 5. století převyprávěl Avianus,⁴³ jeho verzi pak převzal a dosti pozměnil Astensis poeta. Nejrozšířenější bylo přepracování prvních tří knih Romulových bajek, které pro anglického krále Jindřicha II. po polovině 12. století vytvořil jeho kaplan Walter Anglický. Toto dílo se zpravidla nazývá *Anonymus Neveleti*.⁴⁴

Tato díla byla známa i českému prostředí. Kombinací posledně jmenovaného díla a Romula vznikl v první polovině 14. století také *Staročeský Ezop*.⁴⁵

Ze středověkých literátů vyniká ale zejména Isidor ze Sevilly (asi 560 – 636), autor dvaceti dílů *Etymologií*, v nichž o přírodních jevech pojednává část *De natura rerum*.⁴⁶ Toto monumentální dílo ovlivňovalo další autory po celý středověk.

K typu bajky řecké přibyla ve 12. století ještě Pančatántra indického původu. Zpracoval ji Ital Baldo⁴⁷ a na počátku 14. století také Adolphus Vindobonensis.⁴⁸ Celá pak byla do latiny přeložena ve 13. století Ioannem de Capua, jejímž prostřednictvím se šířila do dalších jazyků.⁴⁹

Vedle těchto pokračování řecké a indické bajky se už asi v 10. století rozvinul její zcela nový druh - zvířecí bajka, napájená jak z pramenů antických a orientálních, tak s prvky germánskými, předávanými ústní tradicí. V pozdějším středověku bajka splývá s žánrem exempel.

⁴³ Svět ezopských bajek. Edd. Václav Bahník, Rudolf Kuthan, Jiří Valeš, Dagmar Bartoňková, Praha 1976.

⁴⁴ Les fabulistes latins 1 - 5. Ed. Leopold Hervieux, Paris 1885 - 1899.

⁴⁵ Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi. Ed. Eduard Petrů, Brno 1999, s. 201 – 222.

⁴⁶ V češtině prozatím vyšly tyto díly: *Etymologiae* I – III. Přel. Jan Korte, Praha 2000; *Etymologiae* IV. Přel. Klára Hušková a Hana Florianová, Praha 2003; *Etymologiae* V. Přel. Lenka Blechová – Čelebić, Praha 2003; *Etymologiae* VI. – VII. Přel. Daniel Korte, Praha 2004; *Etymologiae* IX. Přel. Irena Zachová, Praha 1998; *Etymologiae* XII. Přel. Jana Fuksová, Praha 2004; *Etymologiae* XIII. – XV. Přel. Daniel Korte, Praha 2001; *Etymologiae* XVI. Přel. Hana Šedinová, Praha 2000; *Etymologiae* XVIII. Přel. Daniel Korte, Praha 2002.

⁴⁷ Hilka, Alfons: Beiträge zur lateinischen Erzählliteratur des Mittelalters. In: *Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, Neue Folge 21, 1928, s. 21-58.

⁴⁸ Habel, Edwin: Der Doligamus des Adolfus von Wien, *Studi medievali* 11, 1938, s. 103 - 147.

⁴⁹ Beispiele der alten Weisen des Johann von Capua. Ed. Friedmar Geissler, Berlin 1960.

Bajky mají mnohé příbuzné prvky s jinými literárními žánry, například s bájemi, pověstmi, pohádkami, příslovími, v odborné literatuře pak s bestiáři, moralitami. V rámci bajek se také užívají mnohá přirovnání, která se později ustálila (například „silný jako lev“). Přírodní typy měly své ustálené vlastnosti i symboliku.

Bajkové soubory měly svoji strukturu, Josef Tříška uvádí členění tzv. „zahrad“, dělicí bajky většinou podle přírodních druhů: ⁵⁰ zahrada bajek (*Staročeský Ezop*), ⁵¹ zahrada ptáků (*Physiologarius Klaretovy družiny*), ⁵² zahrada květů (*Tkadleček*). ⁵³ Druhý způsob členění dělil bajky do částí podle čtyřctností (jako v *Quadripartitu*), ⁵⁴ nebo podle moralistních žánrů (*Tripartitus*). ⁵⁵ V *Nové radě* se pravidelně střídají čtvernožci a ptáci.

Co se typologie bajek týče, vytvořily se různé typy od jednoduchých příběhů až po složité vzory. Bajkové fyziology pojednávaly o vlastnostech a mravních alegoriích zvířat a ptáků (*Physiologarius*). ⁵⁶ Bajkové příklady byly oproti tomu stručnější příběhy, které sloužily jako literární, nebo kazatelské prostředky (*Exemplarius Klaretovy družiny*). ⁵⁷ Bajkové dialogy, jako například *Spor fialky s růží*, ⁵⁸ podobně jako školské disputace řešily sporné otázky formou alegorických pří. Naproti tomu bajkové tragédie jsou epické bajky se špatným koncem - například bajka *O lišce a o čbánu* končí liščinou smrtí. ⁵⁹ Bajkové rady jsou pak obsáhlejší didaktická díla, mezi něž můžeme řadit i *Novou radu*. ⁶⁰

Koncem 13. století a v první polovině 14. se bajka uchytila jako žánr i v Čechách. Díky kontaktům družiny kolem Jana ze Středy s počínající italskou

⁵⁰ Tříška, Josef: Starší česká literatura pro mládež, Praha 1987, s. 25.

⁵¹ Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi. Ed. Eduard Petrů, Brno 1999.

⁵² Klaret a jeho družina 2. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1928, s. 7 - 60.

⁵³ Tkadleček. Hádka milence s nešťestím. Ed. František Šimek, Praha 1974.

⁵⁴ Quadripartitus. Ed. Johann Georg Theodor Grässe, Tübingen 1880.

⁵⁵ Nevydáno. Předmluva přeložena do češtiny Josefem Tříškou: Přehusitské bajky. Ed. Josef Tříška. Praha 1990, s. 25 - 26.

⁵⁶ Klaret a jeho družina 2. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1928, s. 7 - 60.

⁵⁷ Klaret a jeho družina 2. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1928, s. 156 - 204.

⁵⁸ Přehusitské bajky. Ed. Josef Tříška, Praha 1990, s. 144 - 155.

⁵⁹ Přehusitské bajky. Ed. Josef Tříška, Praha 1990, s. 106 - 109.

⁶⁰ Členění podle Josefa Tříšky - Přehusitské bajky. Ed. Josef Tříška, Praha 1990, s. 14 - 15.

renesancí došlo k oživení školské vzdělanosti - proto karlovska fabulistika navazuje na starší zdroje, ale objevují se v ní i bajky nové.

Exemplum

Exemplum je krátké vyprávění sloužící k ilustraci a lepšímu pochopení náboženského či mravního naučení, které může být vyjádřeno několika žánry – bajkou, novelou, povídkou, či parabolou, pokud obsahují ponaučení. Krátké příběhy se závěrečným naučením byly známy už v antice, psal je například spisovatel Valerius Maximus. Díky antickým kořenům, a také pod vlivem biblických podobností začaly tyto krátké odstrašující, či naopak návodné příběhy zařazovat do svých didaktických děl a kázání i středověcí autoři. Byli jimi například sv. Ambrož, sv. Augustin a sv. Řehoř Veliký.

S přibýváním různých orientálních vlivů se exempla stávala samostatným literárním druhem a nadále již nebyla pouze součástí jiných literárních děl. Za tvůrce této nové formy jsou považováni biskupové Jacques de Vitry a Caesarius von Heisterbach.

Exempla čerpají náměty z bohatých zdrojů: vedle bible, apokryfů, spisů církevních otců a legend k nim patří i světská literatura, pohádky, pověsti a drobná anekdotická vyprávění, pod vlivem rytířské kultury také prvky dvorské kultury a kurtoazie. Exempla velmi často zpracovávala látky z ústního podání.⁶¹

Vzhledem ke své naučné povaze byla exempla často využívána kazateli, kteří je často i přepracovávali, upravovali a tvořili. Nejrozšířenější anonymní sbírkou jsou *Gesta Romanorum (Příběhy římské)*, která byla po roce 1300 sepsána anonymním autorem z příběhů, které do té doby existovaly pouze ústně. Tato sbírka byla díky své oblibě tolikrát pozměněna, že není známa její původní podoba. V Praze bylo toto dílo před koncem 14. století přepracováno osmi kleriky a dostalo název *Gesta svatovítská*, která byla ještě ve 14. století přeložena také do

⁶¹ Největší přehled exemplů podává Tubach, Frederic C.: *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*, Helsinky 1969. Česká exempla zpracoval Dvořák, Karel: *Soupis staročeských exemplů. Index exemplorum paleobohemicorum*, Praha 1978.

češtiny⁶² a do němčiny.⁶³ Opětovným přepracováním v českém prostředí pak vznikla *Gesta Romanorum mystice designata*, která se posléze šířila dále do Evropy a máme jich dochovaných 70 latinských rukopisů.⁶⁴ V 70. letech 14. století pak u nás vzniká *Admontské quadragesimale*, sbírka postních kázání od neznámého autora s vloženými exemply.⁶⁵

Samostatnou formou exempla je Klaretův *Exemplarius auctorum*, v jehož didaktických čtyřverších je vždy první polovina popisná, druhá pak přináší morální poučení.⁶⁶

Physiologus

Původ tohoto zpracování řeckých vyprávění o povahách, vlastnostech a zvycích zvířat (skutečných i bájných) je ve sbírce obsahující příběhy o zvířatech, rostlinách a kamenech, sepsané podle řeckých folklorních vyprávění ve 2. století našeho letopočtu. Její další zpracování od neznámého autora však propůjčilo přírodním jevům výrazně křesťanský akcent, když jejich vlastnosti i popis začalo interpretovat jako alegorie dogmat a mravních zásad, ze kterých si člověk má vzít ponaučení. Ve 4. století bylo toto dílo ještě dvakrát přepracováno, tentokrát do latiny.

Mezi 9. a 11. stoletím se vzniklo další přepracování, které již bylo zaměřeno pouze na zvířata (k nimž nově přiřadilo plazy). Za jeho autora byl považován Jan Zlatoústý, proto je někdy nazýváno *Dicta Iohannis Chrysostomi de naturis bestiarum* (*Výroky Jana Zlatoústého o povaze zvířat*), krátce také *Bestiarius*.⁶⁷ V následujících třech staletích se dílo dočkalo dalších šesti zpracování, z nichž dvě poslední byly rozšířeny o další údaje o zvířatech, jak fyziologické – popisné, tak morálně – výkladové, čerpané z Plinia Staršího, Solina

⁶² Příběhy římské: Staročeská *Gesta Romanorum* Ed. František Šimek, Praha 1967.

⁶³ *Gesta Romanorum*. Ed. Adelbert Keller. Quedlinburg, 1841.

⁶⁴ Nevydáno.

⁶⁵ Ukázky vydal Vilikovský, Jan: *Próza z doby Karla IV.*, Praha 1948, s. 142 - 152.

⁶⁶ Klaret a jeho družina 2. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1928, s. 156 - 204.

⁶⁷ Nevydáno.

a Isidora ze Sevilly. Fyziology tedy ve své středověké podobě podávají výklad o vlastnostech a zvycích zvířat, který symbolicky interpretují tak, aby si z něj člověk mohl vzít ponaučení. Autorem nejrozšířenějšího zpracování *Physiologu* je Theobaldus, autor, u něhož známe jen jeho jméno. Jeho veršované zpracování pojednává o třinácti zvířatech.⁶⁸

Přísloví

Proverbia, přísloví, vyjadřují osvědčené kolektivní zkušenosti, získané v průběhu dlouhé doby. Jsou sice folklorního původu - proto mají veršovanou formu sloužící ke snadnějšímu zapamatování - ale dostávalo se jim častých literárních zpracování. Používala se ve školní výuce a pro zpestření byla jako oživující i poučný prvek citována v literárních dílech. Často byla pro zvýšení autentičnosti zaštitěna jménem nějaké slavné osobnosti – Šalamouna, Catona, Seneky... Tím se ovšem natolik přibližují sentencím, že je nelze zcela odlišit, hranice mezi nimi ani nebyla zcela jasná.⁶⁹ Obliba přísloví úzce souvisela s rozvojem škol a vyučování v latině, protože sloužila jako dobrý prostředek k procvičování gramatiky.

Původ mají mnohá přísloví v bibli, zejména v pěti starozákonních knihách přisuzovaných Šalomounovi (Přísloví, Kazatel, Sírachovec, Kniha moudrosti a Píseň písní) a dílech antických klasiků (Horatius, Vergilius, Ovidius, Cicero...).

Přísloví jsou užívána v *Alexandreidě*⁷⁰ i v *Dalimilovi*,⁷¹ využita jsou i v jednotlivých promluvách *Nové rady*⁷² a v díle *Tripartitus moralium* Konráda z Halberstadtu.⁷³

⁶⁸ Eden, Peter T.: Theobaldi Physiologus, Leiden - Köln 1972.

⁶⁹ Proverbia seententiaequae Latinitatis medii ac recentioris aevi. Ed. Paul Gerhard Schmidt, Göttingen 1982

⁷⁰ Alexandreida. Ed. Václav Vážný, Praha 1963.

⁷¹ Staročeská Kronika tak řečeného Dalimila 1, 2. Edd. Jiří Daňhelka, Karel Hádek, Bohuslav Havránek, Naděžda Kvitková, Praha 1988.

⁷² Jejich přehled podává Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 357 - 359. Nejstarší sbírka českých přísloví, někdy také připisovaná Smilu Flaškovi (viz níže), je vydána ve Výboru z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupece 841 - 849.

Sentence

Sentence je výstižně a stručně vyjádřená myšlenka, úsloví, týkající se tzv. věčných pravd, která v sobě často nese i mravní ponaučení. Rozdíl mezi příslovím a sentencí spočívá v konkrétním autorství – jejím původcem je vždy nějaká uznávaná osobnost. Většina sentencí tedy pochází ze spisů, jejichž autoři byli považováni za autority (Cicero, Seneca, Vergilius, Horatius...) a jejichž díla se četla ve školách. Z tohoto důvodu, ale i pro svůj didaktický význam, byly sentence velmi oblíbené a rozšířené a staly se součástí mnoha středověkých děl. Sbírký sentencí se nazývaly florilegia - krasobraní.⁷⁴

Rada

Rada je literární dílo naučné a mravoučné, které se jako forma rozšířilo v Čechách díky spisu *Malogranatum (Granátové jablko)* ze Zbraslavského klášteřa.⁷⁵ Tento spis podává naučení pro život – rady k moudrosti a ctnosti - návod pro cestu člověka k Bohu vlastním sebezdokonalováním ve třech stupních, o nichž hovoří tři části knihy. Název je odvozen od *lahodnosti* těchto rad ke klášternímu životu, které chutnají jako *granátové jablko*.⁷⁶ Přestože *Malogranatum* bylo dílo určené pro klášterní prostředí, které radilo k útěku před světem, mělo na českou literaturu velký vliv. Formulace odpovědí hojně citovaly ze středověkých autorit s cílem čtenáře poučit. Tyto citáty přejímali další autoři, a díky tomu v českém prostředí zakotvily některé moralizace.

Formou díla je rady dialog otce se synem, který počíná synovou otázkou (v případě *Malogranatu* jde pouze o duchovního otce – staršího mnicha). Toto dílo

Přísloví českého prostředí komplexně zpracoval Flajšhans, Václav: Česká přísloví I. Sbířka přísloví, prúpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Přísloví staročeská, Praha 1911 - 1913.

⁷³ Nevydáno. Předmluva přeložena do češtiny Josefem Tříškou: Přehusitské bajky. Ed. Josef Tříška, Praha 1990, s. 25 – 26.

⁷⁴ Největší přehled středověkých veršovaných sentencí Walther, Hans: Proverbia sententiaequae medii aevi 1 - 6, Göttingen 1963 - 1969.

⁷⁵ Nevydáno.

⁷⁶ Viz Tříška, Josef: „Nová literatura“ doby Karlovy a Václavovy, Sborník historický 10, 1962, s. 35 - 38.

tedy zakládá tradici dialogického naučného žánru, který později rozvíjí *Rada otce synovi*.

Kombinovaným druhem rad jsou rady básnické, jako v *Quadripartitu*⁷⁷ a v *Nové radě*, kde jsou vyjádřené bajkami. *Nové radě* je blízké i dílo *Rada otce synovi*, někdy také připisované Smilu Flaškovi z Pardubic (viz níže).⁷⁸

Zrcadlo

Zrcadla jako literární druh byla blízká radám – jako naučný a moralizující spis s nápravným cílem, podávající také kritiku a mravní vzory.

V českém prostředí existovala zrcadla cizího původu, která byla často překládána (*Zrcadlo hříšných*, *Zrcadlo svatého Augustina*), ale vzniklo u nás i několik děl domácích (*Speculum anime* Jana ze Stříbra, *Speculum puritatis at mundicie* Matouše z Krakova, *Speculum spirituale monialium monasterii sancti Georgii in castro Pragensi* Vojtěcha Raňků z Ježova).⁷⁹

Zvláštním žánrem pak byla knížecí zrcadla, jakožto žánr morálně – politický. V českém prostředí vzniklo například *De quattuor virtutibus pro eruditione principum* (*O čtyřech ctnostech prospěšných k výchově knížat*), jehož autorem byl kartuzián Michal Pražský a určeno bylo falckému knížeti Ruprechtovi III.,⁸⁰ dále pak *Consilium paternum Caroli IV. ad filium*, někdy přičítané samotnému Karlu IV. a vzniklé zřejmě v posledních letech jeho vlády.⁸¹ Prvky zrcadla v sobě nese i *Dalimilova kronika*, psaná s aktuálním akcentem k vládě nastupujícího Jana Lucemburského.⁸²

⁷⁷ *Quadripartitus*. Ed. Johann Georg Theodor Grässe, Tübingen 1880.

⁷⁸ *Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi*. Ed. Eduard Petřů, Brno 1999, s. 201 - 222.

⁷⁹ Podrobněji k tomu Tříška, Josef: *Staročeská literatura pro mládež*, Praha 1987, s. 21 - 22.

⁸⁰ Podrobněji k tomu Vidmanová, Anežka: *Slovník latinských spisovatelů*, Praha 2004, s. 406.

⁸¹ *Ein Fürstenspiegel Karlo I.* Ed. Samuel Steinherz, Praha 1925. Český překlad: *Anonymní zrcadlo knížecí přičítané Karlu IV.* Ed. Jaroslav Ludvíkovský. In: *Studie o rukopisech XV*, 1976, s. 125 - 148.

⁸² *Staročeská Kronika tak řečeného Dalimila 1, 2.* Edd. Jiří Daňhelka, Karel Hádek, Bohuslav Havránek, Naděžda Kvitková, Praha 1988.

Spor

Tento literární druh se vyvinul z antických rétorických cvičení, proto je - v závislosti na autorovi - úroveň dochovaných památek velmi různorodá. Spor měl vždy veršovanou podobu a didaktický účel.

Nejstarší spory z 9. století měly přírodní motivy (např. *Spor růže a lilie*),⁸³ v dalších staletích se však rozšířily i o další témata - *Svár vody s vínem*,⁸⁴ *Spor duše s tělem*,⁸⁵ námět hádání boháče s chudákem (*Pře bohatce a Lazara*) i téma z oblasti teologie (*Křesťan - žid - muslim*) a lásky (*Ganymedes a Helena*). Básnické spory byly rozšířeny především v jižní Francii 12. století a v Německu.⁸⁶

O středověké alegorii

Chápání středověkého literárního díla se od dnešního velmi výrazně odlišuje, proto je zapotřebí popsat zde také pojetí literární práce, jak k ní autoři přistupovali.

Ve středověké literatuře neexistovala jasně daná hranice mezi krásnou a naučnou literaturou. Dílo bylo vnímáno jako celek a pouze na osobnosti jeho autora záleželo, zda více upřednostnil funkci estetickou, informativní, nebo didaktickou.

Odlišný přístup najdeme v pohledu středověké estetiky i na její základní pojmy – umění a krásu.

Literární tvorba nebyla chápána jako umění v dnešním slova smyslu, ale jako přípravná cesta k hlubšímu poznání – jako taková byla součástí rétoriky, poetiky a měla úzkou souvislost s logikou, proto byla vázána mnohem přísnějšími postupy, než literatura dnešní – neustálým rozvíjením a kombinováním symbolů s jinými tradičními prvky vznikly složité a závazné systémy.

⁸³ Vidmanová, Anežka: *Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku*, Praha 1990, s. 62 - 64.

⁸⁴ *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Ed. Josef Hrabák, Praha 1962, s. 131 - 145.

⁸⁵ *Spor duše s tělem. O nebezpečném času smrti*. Ed. Roman Jakobson, Stanislav Petíra, Praha 2002.

⁸⁶ *Velké množství sporů* vydal Walther, Hans: *Das Streitgedicht in der lateinischen Literatur des Mittelalters*, München 1920.

Krásu pak představovala ve středověkém pojetí odlesk Boží nádhery, k jejímž základním znakům patří jas, harmonie a dokonalost, úplnost. (Odtud pochází obliba jasných barev, ale i čísel ve středověké literatuře – *Krásu není nic jiného, než číselná rovnost.*)⁸⁷ Základem krásy není tedy popisovaný objekt sám, ale Bůh, poněvadž věc sama je jeho pouhým odrazem. Cílem zobrazení předmětu pak je pochopitelně snaha poukázat na jeho podíl na kráse Boží.

Z tohoto odrazu Boží krásy pak vychází alegorie, která ze zjevných znaků poukazuje na významy skryté očím, a pouze znalému člověku umožňuje jejich pochopení, přičemž ale netvoří žádnou neproniknutelnou hradbu mezi reálným pozemským světem a světem nadpřirozena a víry. Mnohá umělecká díla mají proto vedle doslovného významu ještě další alegorický plán, skrze nějž se teprve dostáváme ke skutečnému smyslu díla. Tento další význam může být alegorický abstraktní z oblasti morálky, teologie a filosofie; či alegorický konkrétní, který byl spojen s nějakou určitou historickou skutečností, kterou by nebylo obvyklé zobrazit v prvním plánu díla.

Alegorie se stala významným prostředkem středověké poetiky a rétoriky, její obliba byla tak silná, že již sama její přítomnost byla chápána jako estetické zhodnocení námětu. Velmi oblíbené byly i prvky, signalizující přítomnost alegorie a její význam. Takovými znaky byly například alegorické postavy, kryptogramy, anagramy - hlásky kombinované v textu podle číselného klíče - a akrostichy - první písmena veršů dávající samostatný smysl.

Při čtení literárních památek je též nezbytné si uvědomit, že pravdivost určité věci posuzoval středověký člověk podle již ověřené zkušenosti, obecně uznávaných autorit. Navázání na starší předlohy bylo, na rozdíl od dnešní doby, považováno za žádoucí. Středověký autor byl, jak již bylo řečeno, při své tvorbě vázán sítí předpisů, nelze se tedy divit, že vznikala určitá neměnná topoi, tradované symbolické vzorce či formule, stále znovu přejímané a předávané dál. Konvence sahala však až přímo do obsahů děl, která tak nepopisovala životní

⁸⁷ Citováno podle: Petřů, Eduard: Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky. Bez vydání. Ostrava 1972, s. 21.

realitu, ale to, co od nich očekával čtenář v souladu se snahou dojít skrze ně k poznání hlubšího smyslu.

Z výše uvedeného vyplývá, že skutečnost zobrazovaná v literárních dílech nemůže být chápána jako pravdivý a přesný obraz životní reality středověku. Pro odhalení smyslu díla je nutné vyjít především z jeho textu díla, z informací o životě, osobních zkušenostech, společenském zařazení autora a v neposlední řadě z informace, komu byl text určen.

2. Literáti 2. poloviny 14. století

Nyní si pojdme představit několik autorů a děl, která pojednávají o zvířatech, nebo bajkách vůbec.

Bartoloměj z Chlumce, řečený Claretus

Totožnost tohoto autora, jehož díla jsou obtížně zařaditelná jak tematicky, tak žánrově, neznáme. O jeho životních osudech se tak můžeme pouze dohadovat. Jediné, co je bezpečně známo, je pouze jeho jméno a pseudonym, který zapracoval do akrostichu ve svém *Glossariu*, který je rozdělen do 55 kapitol začínajících velkým písmenem. Ta, čtená dohromady, říkají: „*A Bohemario Bartholomeo dicto Clareto de Solencia, compilatus est iste libellus*“).⁸⁸ Dříve býval pokládán za lékaře, dnes se přechází spíše k názoru, že byl učitelem, školmistrem katedrální školy u svatého Víta, zřejmě nositelem titulu mistra svobodných umění pražské univerzity. Pocházel z východních Čech, z Chlumce nad Cidlinou, a zemřel v Praze, patrně roku 1370. Jméno Claretus, tj. „ten, který se stal slavným“, si přiřkl sám v *Glossariu* a užíval jej i nadále.

Klaretova tvorba byla patrně podporována Karlem IV., nejspíše existovala družina kolem jeho osoby, proto můžeme předpokládat, že Klaret sám byl buď autorem, nebo vedoucím redaktorem děl, která jsou známá pod jeho jménem. Tato Klaretova družina se významnou měrou podílela na šíření a zejména zpřístupňování latinské vzdělanosti v Čechách.⁸⁹

⁸⁸ „Tuto knihu složil Bartoloměj z Chlumce, autor Bohemáře, řečený Proslavený.“ Citováno podle: Vidmanová, Anežka: *Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku*. 1. vydání. Praha 1990, s. 404.

⁸⁹ Josef Tříška do ní řadí kromě samotného Karla IV. také Arnošta z Pardubic., lékaře Havla ze Strahova a další. Tříška, Josef: *Předhusitská bajka, Zlatý máj* 26, 1982, s. 367.

Klíčovým přínosem mistra Klareta jsou latinsko – české slovníky, uspořádané podle jednotlivých disciplín, které patří k předním encyklopedickým dílům našeho prostředí, protože se věnují tvorbě českého názvosloví v oborech, které zatím užívaly pouze latinu. Zároveň mají nespornou funkci didaktickou, protože pro žáky zprostředkovávaly snadnější formu učení - mají veršovanou podobu, volenou pro snadnější zapamatování, protože žáci se učili memorováním.

Mezi veršované slovníky, díky kterým je Klaret považován za zakladatele české lexikografie, patří zejména několik prací rozšiřujících české názvosloví: *Bohemarius* (*Bohemář*) z poloviny 50. let 14. století podává slovní zásobu z oblastí týkajících se člověka, jeho činností, života, přírody a společnosti v rozsahu téměř tisíce hexametřů. Druhý slovník, *Glossarius*, (nazývaný též *Poklad chudých*, v počestěné podobě *Glosář*), je nejobsáhlejším z Klaretových děl a byl složen v letech 1359 – 1364. Věcně se jedná o asi trojnásobné rozšíření *Bohemáře*, ale byl pojednán nejen s didaktickým, ale i literárním záměrem – v závěru každé kapitoly je uvedeno jméno autority, o níž se opírá. Tyto autority, i když jsou - ve shodě se stylistickými předpisy své doby - většinou předstírané, měly pro Klaretův spis zaštiťující charakter, a navíc mu umožnily vytvořit literární dílo, nikoli pouhou učebnici.. Datování je možné díky tomu, že kromě knižních autorit uvádí i své současníky - například Karla IV., Arnošta z Pardubic, Jana Očka z Vlašimi, opata Neplacha a další.

Mimo slovníků psal Klaret i latinské didaktické básně. Mezi tato díla patří *Medicaminarius* (nauka o zdravém způsobu života, péči o zdraví, lécích a léčení), *Complexionarius* (o čtyřech živlech, z nichž se odvozují lidské temperamenty), *Astronomiarius* (o vlivu planet a nebeských jevů na lidské osudy, astronomii a měsících), *Vocabularius* (podává české ekvivalenty hlavních školních předmětů a oblastí lidské činnosti, jména Kristova, jména antických bohů, hor, řek, zemí, nerostů, také čísla a početní úkony), *Enigmaticus*, (soubor 153 hádanek a záhad, přírodních, gramatických, lidských a dalších).

Z pohledu zvířecích bajek jsou pro nás zajímavá zejména dvě následující díla: Prvním je *Physiologiarius* (*Ortulus phizologye*) vzniklý před rokem 1366 a podávající věcný i morální výklad o ptácích, které řadí podle abecedy, (a který

navzdory původnímu záměru pojednat i o zvířatech, rybách, červech, stromech a květinách zůstal omezen jenom na zahradu ptáků). Druhým je vrcholné Klaretovo dílo, *Exemplarius auctorum*, jež pochází z doby po roce 1366 a obsahuje 200 exemplů ve čtyřech oddílech po padesáti. Celková kompozice tohoto spisu byla velmi pečlivě propracována - ve čtyřčlenném dělení podle ctností napodobuje starší vzory – první část pojednává o lidech, mytologických a biblických osobách. Druhá část se věnuje ptákům a počíná orlem, každé desáté exemplum pak bylo o mouše, (která se ve středověku počítala k ptákům). Třetí část je o zvířatech, když každá desítka bajek začíná vyprávěním o lvu. Čtvrtá část, zřejmě nedokončená Klaretem, ale nějakým jeho pokračovatelem, je však oproti ostatním částem neuspořádaná a pojednává o nejrůznějších předmětech, zvířatech a věcech.⁹⁰

Konrád z Halberstadtu

Dominikán Konrád z Halberstadtu byl dvorním kaplanem Karla IV. a přítelem Arnošta z Pardubic. Roku 1350 nebo krátce předtím se stal mistrem teologie na univerzitě v Magdeburku. Narodil se kolem roku 1312 a zemřel někdy po roce 1355, kdy se zřejmě zdržoval v Praze. Z jeho početných děl je známa především jeho čtyřdílná světová kronika *Chronographia interminata*, sepsaná v letech 1353 – 1355, kterou sám autor ještě později přepracoval.

Vzhledem k našemu tématu nás ale bude více zajímat dílo *Tripartitus moralium*, které Konrád dokončil v letech 1342 – 1344.⁹¹ Jedná se o velmi rozsáhlou, abecedně i tematicky uspořádanou sbírku výroků různých autorit, bajek, exemplů a vyprávění. Dělí se na tři knihy, (podle čehož má i název), z nichž první obsahuje asi 1300 sentencí, citátů antických a klasických prozaiků, básníků a filozofů. K latinským příslovím připojuje někdy i české ekvivalenty. Druhá kniha obsahuje stejné množství exemplů, třetí na dvě stě bajek, mýtů a exemplů.

⁹⁰ Souborné vydání Klaretova díla: Klaret a jeho družina 1 - 2. Ed Václav Flajšhans, Praha 1926 - 1928.

⁹¹ Nevydáno. Předmluva přeložena do češtiny Josefem Tříškou: Přehusitské bajky. Ed. Josef Tříška, Praha 1990, s. 25 - 26.

Konrád z Halberstadtu ovšem nečerpá z antických autorů, i když je cituje, ale ze středověkých spisů. Jeho sbírka tedy nepřináší nic zcela nového, spíše vyjadřuje oblibu této tematiky ve středověku.

Některé bajky z *Tripartitu* jsou shodné s bajkami z dalšího díla, *Quadripartitu*, o kterém nyní budeme hovořit.

Quadripartitus moralium

Toto dílo je v prvotiscích a starších tiscích vůbec nazýváno také *Speculum sapientie*.⁹² Patří k žánru zrcadel, která podávala jak mravní rady, tak kritiku. Jedná se o morálně naučná vyprávění v próze, většinou v podobě zvířecích bajek, přejatá z jiných zdrojů. Dělí se na čtyři části, podle základních ctností (moudrost, pokora, štedrost, čistota) a jim protikladných hříchů. Každá část pak obsahuje několik řečí zvířat, která o těchto vlastnostech hovoří.

Autorství tohoto díla je sporné. Autor se zde ukrývá za jméno Cyrilla Jeruzalémského, církevního autora ze čtvrtého století našeho letopočtu. Josef Tříška přisoudil autorství Řehoři z Uherského Brodu, tento názor však nebyl nikdy obecně přijat.⁹³ Naopak proti němu vystoupil Jaroslav Ludvíkovský a Anežka Vidmanová, podle nichž dílo vzniklo v Itálii před rokem 1377 a sepsal je pravděpodobně Boncompagno z Messiny. Do Čech se dostal prostřednictvím Jana ze Středy, který v Itálii pobýval a udržoval s ní kontakty. Česká úprava díla pak obecně převládla nad původním textem, který byl přepracován do složitého až vyumělkovaného stylu latinského slohu okruhu Jana ze Středy. Dále se šířil právě v této podobě z českého prostředí.⁹⁴

Spis u nás dosáhl velkého rozšíření a obliby, máme jej dochován ve třiceti rukopisech. Stal se školskou příručkou a asi v polovině 15. století byl přeložen do češtiny. Vznikl tak *Čtverohranáč*, jež byl roku 1516 vydán tiskem Mikulášem

⁹² *Quadripartitus*. Ed. Johann Georg Theodor Grässe, Tübingen 1880.

⁹³ Tříška, Josef: Moravan Řehoř z Uherského Brodu. In: *Listy filologické* 77, 1954, s. 237 - 259.

⁹⁴ Podrobněji k tomu Vidmanová, Anežka: Ještě jednou ke *Quadripartitu*. In: *Studie o rukopisech* XIII, 1974, s. 41- 65.

Konáčem z Hodištkova jako *Zrcadlo múdrosti sv. Crhy biskupa*; toto zpracování však bylo ztraceno.

Staročeský Ezop

Zápis bajek *Staročeského Ezopa* pochází až z roku 1472, kdy je zapsán ve Sborníku hraběte Baworovského, přestože vznikl pravděpodobně o více než sto let dříve.⁹⁵ Tento kodex obsahuje všech 60 bajek z *Anonymu Neveletova*, kroniku o Bruncvíkovi, písně *Vévoda Arnošt, Tandariáš a Floribella, Jetřich Berúnský* a román *O Apollonioví, králi tyrském*.

Překlad Ezopových bajek do českého jazyka zachovává věrnost latinské předloze, autor se dokonce snaží vyzdvihovat místa klíčová pro správné pochopení originálu. Vede si však také do značné míry samostatně, když bajky prodlužuje. (V těchto přídavcích jsou nápadné shody s Romulovým prozaickým zpracováním, je tedy pravděpodobné, že autor používal jako předlohu i toto dílo.) Také mnohdy vkládá do neutrálního tónu předlohy své vstupy, v nichž zaujímá osobní postoj.⁹⁶

Tím, že nemáme zachovanu původní podobu díla, je obtížnější, zejména po jazykové stránce, text porovnávat s jinými literárními památkami. Přesto však můžeme nalézt jisté shody mezi tímto zněním bajek a *Alexandreidou*, díky kterým bývá původní zpracování *Staročeského Ezopa* datováno do první čtvrtiny 14. století.⁹⁷ Text bajek však svědčí i o tom, že tyto příběhy patřily k orální poezii,⁹⁸

⁹⁵ Sborník hraběte Baworowského. Ed. Jan Loriš, Praha 1903.

⁹⁶ Eduard Petrů uvádí jako jeden z příkladů osobní angažovanosti autora například bajku o netopýrovi, který zradí ptáky a přidá se ke zvířatům. Ptáci v čele s orlem ho však porazí a on smí za trest nadále létat jenom v noci. Za možný alegorický výklad považuje Eduard Petrů vztažení celé bajky na osobu slepého Jana Lucemburského, který měl s domácími pány mnoho sporů a ti pak vkládali velké naděje do královice Karla, markraběte moravského (s orlicí ve znaku). Toto vysvětlení by pak posouvalo dataci díla do 40. let 14. století.

Klíčové verše pro tuto domněnku zní:

...
Cizozemcóm pomoc čini,
tupě zemany bez viny

...
Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi. Ed. Eduard Petrů. 1. vydání. Brno 1999, s. 93, v. 2364 – 2365. (Dále jen Ezop.)

⁹⁷ *Alexandreida*. Ed. Václav Vážný, Praha 1963.

podobně jako zmiňovaná *Alexandreida*, což by otázku datování mohlo zpochybnit.⁹⁹

Staročeský Ezop v sobě nese důraz na živé až dramatické pojetí vyprávěných příběhů, k čemuž oproti latinským předlohám využívá přímé řeči, řečnických otázek či apostrof. Autor bral zřejmě také zřetel na širší české publikum, když do původního textu nenásilně včlenil lidová rčení a přísloví českého prostředí.

Satiry Hradeckého rukopisu

Hradecký rukopis je nejznámější sborník staročeských veršovaných skladeb, obsahuje jich celkem jedenáct (*Pláč Marie Magdalény, Pláč svaté Maříe, Devatero radostí svaté Maříe, Umučení Páně, Zdrávas Maria, Svatý Jan apoštol, O bohatci*,¹⁰⁰ *Legendu o sv. Prokopu*,¹⁰¹ *Desatero kázanie Božie*,¹⁰² *Satiry o řemeslnících a konšelích*,¹⁰³ jako tematicky samostatné dílo sem patří bajka *O lišce a čbánu*).¹⁰⁴ Rukopis, nesoucí jméno podle místa nálezu - Hradce Králové - není datován a jeho vznik se odhaduje do 80. až 90. let 14. století. Pouze jedna z básní, o svatém Janu apoštolu, byla zapsána později.

Kromě Hradeckého rukopisu známe ještě čtvery zlomky, které svědčí o oblibě a přepracování díla.

⁹⁸ Například ve verších:

...
Poslúchajž, tu sedě míle,

...
(*Ezop*, s. 112, v. 2863.)

...
Slyš tu pověst, tuto seda.

...
(*Ezop*, s. 66, v. 1562.)

⁹⁹ Podrobněji k tomu *Ezop*, s. 291 – 292.

¹⁰⁰ Všechny tyto skladby vydal Adolf Patera: *Hradecký rukopis*. Ed. Adolf Patera, Praha 1881.

¹⁰¹ Dvě legendy z doby Karlovy. Edd. Josef Hrabák, Václav Vážný. Praha 1959, s. 39 - 69.

¹⁰² Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy. Ed. Josef Hrabák, Praha 1962, s. 55 - 89.

¹⁰³ Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy. Ed. Josef Hrabák, Praha 1962, s. 91 - 107.

¹⁰⁴ Předhusitské bajky. Ed. Josef Tříška, Praha 1990, s. 106 - 109.

V tomto rukopise se objevuje v našem prostředí poprvé měšťan jako ústřední postava, růst měšťanstva se tedy odráží v nových námětech. Exotičnost a exkluzivnost rytířského eposu je zde opuštěna pro námět všedního života. Měšťané jsou zde karikováni, ovšem ne s takovým odsouzením jako v dílech určených šlechtické společnosti, je proto pravděpodobné, že autor pocházel z městského prostředí. Pro stejné prostředí je dílo také určeno. Epická linie dvorských skladeb je zde nahrazena důrazem na dialog a rozbíjí se na drobné příběhy, anekdoty. Jazyk díla také není nikterak stylově vybroušený, jedná se o živý jazyk vkládaný do úst lidem své doby. Přesto zde není v centru pozornosti osoba, ale problém, kterému lidé slouží jenom jako ilustrace.

Hradecké *Desatero* má 1158 veršů. Na závěr je k němu však přidruženo ještě tzv. *Menší desatero*, parafrázující jednotlivá přikázání.¹⁰⁵ Autorem této části je zřejmě někdo jiný.

Skladba uvádí božský původ *Desatera* a pak tři příklady hříšníků po řadě pro každé přikázání. (Toto trojčlenění je pro středověkou poetiku příznačné.) Jednotlivým tématům je však věnován značně nerovnoměrný prostor, některé hříchy jsou popsány velmi obsáhle, jiné jen stručně.

Drobnější *Satiry o řemeslnících a konšelích* napadají ševce, kováře, sladovníky, lazebníky, pekaře a konšely a vyčítají jim hříchy typické pro tato řemesla: okrádání zákazníků, lakomství, lichvu, úplatnost, hru v kostky. Témata se vesměs shodují s náměty dobových kázání. Jednotlivé hříchy jsou přisuzovány buď určitým povoláním, nebo řemeslníkům všeobecně. Rozsah satir je nerovnoměrný – některé jsou obsáhlé a uvádějí příklady, jiné se omezují na pouhý výklad přikázání.

Satiry ovšem tvoří určitý cyklus, do kterého je poněkud násilně vřazena bajka *O lišce a čbánu*. Má 97 veršů a vypráví o lišce, která si uváže na ocas prázdný džbán a chce ho ze msty hodit do studny, kde se ovšem sama utopí. Tento příběh je poněkud nejasného původu – nevíme ani, zda má původ ve folkloru (má

¹⁰⁵ Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy. Ed. Josef Hrabák. Praha 1962, s. 88 - 89, v. 1159 - 1196.

paralely v ruských pohádkách a je znám z několika latinských rukopisů českého původu - anonymní sbírka kázání *Admontské quadragesimale*),¹⁰⁶ nebo zda se jedná původně o dílo umělé. Ze zvláštního zařazení bajky mezi satiry je možné podle Josefa Hrabáka předpokládat, že by mohla být od jiného autora, ale díky krátkému rozsahu nelze z jejího rozboru tak dalece usuzovat.¹⁰⁷ Jan Vilikovský oproti tomu všechny satiry *Hradeckého rukopisu* připisuje témuž autorovi.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Ukázky vydal Vilikovský, Jan: *Próza z doby Karla IV.*, Praha 1948, s. 142 – 152.

¹⁰⁷ *Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy*. Ed. Josef Hrabák, Praha 1962, s. 23.

¹⁰⁸ *Staročeské satiry*. Ed. Jan Vilikovský, Praha 1942, s. I.

3. Smil Flaška z Pardubic - život a doba

Pánové z Pardubic

Rodová pověst pánů z Pardubic, zaznamenaná Václavem Hájkem z Libočan, vypráví o Ješkovi, synu Koutoučově, který při obléhání Milána s Vladislavem II. přišel v městské bráně o koně, kterého mu přesekla v půli železná mříž. Za statečnost v boji pak od krále dostal právě onoho polovičního koně do erbu. Je bílý, se zlatou uzdou a na červeném poli. Jinde než u známého fabulátora Hanky se však s podobnou legendou neseťkáváme, navíc takovýto znak v erbu je v heraldice poměrně vzácný. (Poprvé je doložen k roku 1269, a to nikoliv pro pány z Pardubic, ale na pečeti Drslava, sudího plzeňského kraje.) Starší badatelé tohoto Drslava s pány z Pardubic směřovali, jejich příbuzenství ale nelze nijak prokázat.¹⁰⁹

Prvním známým členem rodu pánů z Pardubic je Arnošt „de Hostina“, který nejspíše pocházel z drobné zemanské rodiny. Otázkou zůstává správná lokalizace rodového sídla s tímto názvem.¹¹⁰ V úvahu přichází hned několik míst podobného jména: Hostinka u České Skalice, Hostim u Berouna, Hostín u Kralup nad Vltavou, Hostín u Mělníka, Hostín u Milevska, Hostiné nad Labem a dvůr Hostýň u Českého Brodu. Nejnověji určila Zdeňka Hledíková jako nejvíce pravděpodobnou možnost prvně jmenované sídlo.¹¹¹

Arnošt působil delší dobu jako správce královského hradu – kastelán - na některém z hradů v kladské provincii, pravděpodobně však nikoli v samotném

¹⁰⁹ Podrobněji k tomuto Tichý, Josef: Poslední člen rodu pánů z Pardubic, Věstník československé akademie věd a umění, Praha 1943, s. 109 - 121.

¹¹⁰ Podrobné shrnutí dosavadních názorů podává Hledíková, Zdeňka: Arnošt z Pardubic. Arcibiskup / Zakladatel / Rádce, Praha 2008, s. 11 - 19.

¹¹¹ Hledíková, Zdeňka: Arnošt z Pardubic. Arcibiskup / Zakladatel / Rádce, Praha 2008, s. 19.

Kladsku.¹¹² V tomto období zřejmě hospodářsky prosperoval, takže mohl nejen poslat syna, také Arnošta, na studia do Itálie, ale po roce 1327 také zakoupit hrad Vizmburk u Úpice. Později získal i hrad Staré Hrady s městečkem Libání a vesnicemi Stará, Hřmenín, Važice a Sedliště. Někdy před rokem 1332, přesně nevíme, vyměnil hrad Vizmburk za pardubické panství s pány z Dubé. Pro rok 1332 je již doložena donace pardubickým cyriakům, kteří pro svůj klášter s deseti řádovými bratry dostali část Pardubic a ustanovení sloužit dvakrát denně mši za duše Arnošta staršího, jeho předků a přátel. Tato část Pardubic, která později dostala pojmenování Pardubice Mnichové, dnešní Pardubičky, ustoupila postupem času do pozadí, zůstala vesnicí a centrem dění se stala druhá, vzrůstající část Pardubic. K roku 1340 jsou závěti Arnošta staršího Pardubice doloženy jako město, k tomuto povýšení tedy muselo dojít mezi lety 1332 – 1340. Sám Arnošt pak v roce 1341, nebo 1342 zemřel, a byl uložen k odpočinku v kostele sv. Jiljí v Pardubičkách.

Hlavou rodiny se nyní stal jeho nejstarší syn, Arnošt z Pardubic. Tento první český arcibiskup a blízký rádce Karla IV. se narodil podle tradice 25. 3. 1297. Toto časové zařazení je sice poměrně pravděpodobné, ale nedá se nijak doložit.¹¹³ Dětství prožil budoucí arcibiskup v Kladsku, kde chodil do farní školy při komendě johanitů, a kde zažil i zvláštní vidění, formující jeho další život, ve kterém se od něj v kostele odvrátila socha (obraz) Panny Marie. Dále navštěvoval klášterní školu v Broumově, studoval v Praze, Bologni a Padově - v Itálii strávil celkem asi 14 let. Ve třicátých letech žil určitý čas (přesnou dobu neznáme) v Avignonu u dvora papeže Benedikta XII.

¹¹² Oproti správci celé provincie, purkrabímu, který pocházel z řad pánů blízkých královskému dvoru, byl tento obyčejný kastelán jen drobným šlechticem, usedlým v provincii. K takovým můžeme počítat i Arnošta. Podrobněji k tomu: Šebek, František: Arnošt z Pardubic a jeho rod. In: Arnošt z Pardubic (1297 - 1364). Osobnost - okruh – dědictví, edd. Lenka Bobková - Ryszard Gładkiewicz - Petr Vorel, Wrocław - Praha - Pardubice 2005, s. 83 - 85.

¹¹³ Podrobněji se otázkou doby narození Arnošta z Pardubic zabývá: Šebek, František: Arnošt z Pardubic a jeho rod. In: Arnošt z Pardubic (1297 - 1364). Osobnost - okruh – dědictví, edd. Lenka Bobková - Ryszard Gładkiewicz - Petr Vorel, Wrocław - Praha - Pardubice 2005, s. 85 - 88; Hledíková, Zdeňka: Arnošt z Pardubic. Arcibiskup / Zakladatel / Rádce, Praha 2008, s. 26.

Roku 1339 se Arnošt vrátil do vlasti a rychle postupoval v hodnostech - ještě téhož roku se stal kanovníkem pražské kapituly a o rok později i jejím děkanem. Na počátku roku 1343 zemřel pražský biskup Jindřich IV. z Dražic a při hledání nového zastánce úřadu padla podle přání obou panujících Lucemburků volba právě na Arnošta z Pardubic, který se tak stal roku 1344 prvním pražským arcibiskupem. Osobní přátelství s Karlem IV., velké vzdělání, evropský rozhled a umění diplomacie jej předurčily být jednou z nejdůležitějších osob své epochy.

Mladší bratr arcibiskupa Arnošta, Bohuš z Pardubic, patřil také k dvorskému okruhu osob blízkých Karlu IV. Byl to on, kdo byl pověřen jednáním o získání ostatků svatého Víta. Vedle toho působil jako probošt kapitoly v Litoměřicích.

Zbývajícím dvěma bratřím, Vilémovi a Smilovi, je věnováno méně pozornosti. Smil po sobě nezanechal dědice, Vilém, řečený Flaška, měl syna Kuníka, který ho ovšem nepřežil, dceru Kačnu, a konečně také dalšího syna, Smila Flašku. Během této generace majetek rodu utěšeně narůstal. Statky pánů z Pardubic se rozmnožily natolik, že ač byli jen rytířského stavu, začlenili se *via facti* do řad české bohaté šlechty. Vliv na to mělo patrně nejen výsadní postavení Arnošta z Pardubic, ale jistě se o to přičinili i jeho bratři.

Po roce 1364, kdy umírá Arnošt z Pardubic (Bohuš a snad i Smil zemřeli již v roce 1358), zůstal správcem rodového jmění pouze Vilém a jeho potomci. Pardubické panství se zvětšilo na dvojnásobek – přibylo 7 vesnic a 2 poplužní dvory, další příjmy měli páni z Pardubic ze cla plaveného dřeva po Labi.

Zvýšil se i význam samotných Pardubic. Toto město mělo poloagrární charakter, žil zde velký počet řemeslníků i zemědělců a fungovaly rozsáhlé trhy, jejichž atraktivitu ještě zvýšilo založení druhého kostela, Zvěstování Panny Marie (před rokem 1349). Od roku 1359 pro něj totiž Arnošt z Pardubic získal u papeže právo udílet účastníkům místních mariánských mší odpustky, čímž se velmi zvýšila přitažlivost města pro návštěvníky. Pardubice se tak postupně stávaly nejvýznamnějším městem celého rodového panství, o čemž hovoří i přejmenování rodového predikátu na „z Pardubic“. Koncem 50. až 60. let připadl do rukou rodu také hrad Rychmburk na Chrudimsku i s panstvím. Ve východních Čechách tak

vzniklo velké panství, k němuž patřila tři městečka, jedenapadesát vesnic a části osmi okrajových vesnic. Na počátku 70. let navíc přibylo další panství v severovýchodních Čechách, nejspíše s hradem Hrubá Skála. O jeho velikosti ale nic přesného nevíme. Rod pánů z Pardubic však díky svému jmění jistě patřil k předním v zemi.

Smil Flaška z Pardubic a situace v zemi

Za Václava IV. se v mnohém začala měnit situace na domácí i zahraniční scéně. Kromě papežského schizmatu a konfliktů v Říši musel král čelit i neshodám mezi členy lucemburského rodu. Václav IV. však nebyl zběhlým diplomatem jako jeho otec a pro adekvátní řešení těchto problémů mu scházely zkušenosti a snad i chuť k vládnutí. Navíc v průběhu několika let přišel o oporu otcových rádců, ať se tak stalo z jeho vůle, nebo generační výměnou. Rány staré šlechty i církevních hodnostářů pak přirozeně jitřily i panovnickovy snahy udělovat majetky a úřady osobám z řad nižší šlechty či měšťanů, které se mu pak cítily se mu být zavázány.

Za těchto okolností však byl Václav IV. pochopitelně obklopen lidmi, jejichž cílem bylo snadno přijít k majetku. Jedním z případů, kdy na to doplátili příslušníci vysoké šlechty, byl i pokus připravit o statky Viléma Flaška z Pardubic.¹¹⁴ Roku 1384 bylo v královských městech Chrudimi, Nymburce a Vysokém Mýtě jménem krále vyhlášeno, že hrad Pardubice, město i některé vesnice, také panství Staré Hrady, připadají králi jako odúmrt' po Vznatovi ze Skuhrova. Václav IV. obratem daroval tyto statky dvěma svým dvořanům, a to Janu řečenému Střela a Přibíkovi ze Skvořetína.

Vznata ze Skuhrova byl strýcem Smila Flašky, měl za manželku dceru Smila staršího a pravděpodobně půjčil rodu určitý obnos peněz. Jako zástava pak byly v zemských deskách zapsány právě ty majetky, na které pak Václav IV. uplatňoval svoje právo odúmrti. Jednalo se tehdy o obvyklou praxi, protože ale

¹¹⁴ Podrobněji k tomu: Bobková, Lenka; Bartlová, Milena: Velké dějiny zemí Koruny české IV.b, Praha a Litomyšl 2003, s. 348 – 352. Více o situaci v zemi a české šlechtě: Šmahel, František: Husitská revoluce 1. Doba vymknutá z kloubů, Praha 1995, s. 259 – 273.

Vznata v polovině roku 1384 za nejasných okolností bez potomků zemřel, mohlo být po jeho smrti rychle zahájeno odúmrtní řízení, při kterém záleželo hlavně na výkladu zápisu v zemských deskách.

V tomto okamžiku vstupuje do dějin Smil Flaška z Pardubic, který u dvorského soudu v Praze zastupoval při svého otce. Jeho přesné datum narození neznáme, můžeme jen říci, že se narodil před rokem 1350. Jistě měl dostatečný rozhled díky svému strýci, navíc snad studoval na pražské univerzitě.¹¹⁵

Stranu Viléma z Pardubic zastupoval královský pronotář Vlachník z Weitmile, vzdělaný duchovní a politik, a zemané Karel ze Sedlče a Ada z Varobylu. Obhájit práva pardubického rodu se jim však podařilo jen částečně. Celá jedna šestina panství měla připadnout Janu, řečenému Střela a Přibíkovi ze Skvořetína. Vlachník z Weitmile považoval při za skončenou a dál se jí neúčastnil, nicméně Vilém a Smil se rozhodnutí soudu odmítli podřídit. Proti těm, kteří ignorovali rozsudek, však smělo být beztrestně použito zemské hotovosti. Pánové z Pardubic ale měli dobré postavení a Václav IV. dost problémů doma i v zahraničí, proto řešení problému na dva roky ustrnulo. Roku 1387 pak delegáti zemských a dvorských úřadů ohledali stav obou panství a určili, že se Vilém má vzdát města i hradu Pardubice s poplužním dvorem, a dvou vesnic. Koncem roku se však Vilém dostavil na zasedání dvorského soudu, aby se znovu pokusil své nároky hájit. Pro svoji ochranu si vyžádal od krále i od přisedících soudu glejty na svobodný příchod i odchod. Další jednání soudu však bylo odročeno a Vilém ani jeho syn se na toto jednání již nedostavili.

Opět tedy uplynuly dva roky a situace se rozhýbala až v roce 1390, pod vlivem úspěšného královského tažení proti Markvartovi z Vartenberka. Václav IV.

¹¹⁵ Na tuto skutečnost ukazuje citát uvozující sbírku nejstaších českých přísloví, který říká:

Incipiunt proverbialia Flasskonis, generosi domini at baccalarum Pragensis.

(Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupec 841, v. 1, 2.) V univerzitních záznamech z let 1367 - 1394 žádné takové jméno nefiguruje, pokud tedy Smila Flaška na univerzitě studoval, musel ji dokončit ještě před tím. Od tohoto údaje se odvíjí také odhad data narození, které po odečtu přibližně dvaceti let bývá kladeno před polovinu 14. století.

se v této době snažil vypořádat s těmi, kdo poškozovali jeho autoritu, což přispívalo k rostoucím antipatiím mezi nižší šlechtou, ovlivňující krále, a mezi šlechtou vyšší. Opět byly pánům z Pardubic vydány glejty na ochranu, nicméně Vilém ani Smil se přesto raději do Prahy osobně nevydali a jako svého zástupce zplnomocnili Karla z Bošíně. Jednání však znovu dopadlo neúspěšně a jejich nároky byly shledány málo průkaznými, navíc byla soudní pře prohlášena za ztracenou už tím, že se nedostavili k jejímu projednání před dvěma lety.

Někdy na přelomu let 1390 a 1391 Vilém z Pardubic zemřel a nevíme tedy, jestli se dožil i naplnění rozsudku. Nyní museli páni z Pardubic odevzdat část majetku Hanušovi z Milheimu, novému uchazeči o dědictví po Vznatovi ze Skuhrova. Tento dostal patrně větší díl panství, než určoval rozsudek z roku 1387, a sice hrad i město Pardubice s poplužním dvorem a pět vesnic. Smilovi tedy zůstalo panství Staré Hrady a několik vesnic pardubického panství, které pak připojil k Rychmburku. Takové rozdělení přetrvalo až do počátku 16. století.

Neustále narůstající napětí mezi šlechtou a králem vedlo 5. května 1394 ke vzniku panské jednoty, jíž zaštitil jak moravský markrabě Jošt, tak posléze i Václavův bratr Zikmund. Spory vyvrcholily zajetím Václava IV., ze kterého mu pomohl až jeho druhý bratr, vévoda Jan Zhořelecký.

Po propuštění z panského zajetí se Václav IV. s pány sešel na jednání v Písku v létě 1394 a slíbil jim, že je nejen nebude trestat, ale že s nimi bude napříště spolupracovat. Panská jednota se však nenechala ukolébat k spánku, a následujícího roku králi předložila seznam svých požadavků. Dohoda, sjednaná na Žebráku 30. května 1395, pak kodifikovala vztahy mezi králem a šlechtou a stanovovala její kompetence.

Členů panské jednoty však dále přibývalo a do jejích řad vstoupil i Smil Flaška - 10. ledna 1395 podepsal společně s dalšími členy smlouvu v Třeboni s markrabím Joštem.

Hned následujícího roku zprostředkoval Zikmund další dohodu mezi Václavem a panskou jednotou, tentokrát o obsazení nejvyšších zemských úřadů. Byla podepsána 2. dubna 1396 a Smil Flaška získal vedle členství v královské radě i úřad nejvyššího písaře desk zemských.

Jeho činnost v úřadě ale netrvala dlouho – již v roce 1398 se svého úřadu vzdal na protest proti jednání markraběte Prokopa, který do úřadu nejvyššího komorníka dosadil svého i králova oblíbence Heřmana z Choustníka, aniž by se zajímal o mínění královské rady. Mezi oběma stranami se opět rozhořely boje. V Čechách se jednalo zejména o obléhání hradu Potštejna, kde se svými vojsky leželi Smil Flaška z Pardubic a Boček z Kunštátu.

Účast v bojích za zájmy panské jednoty i trvalá nepříznivá situace v zemi měly dopad také na Smila Flašku z Pardubic. Musel prodat některé své majetky - v roce 1393 to bylo panství Stará i s příslušenstvím Pavlovi z Jenštejna, pravděpodobně mezi lety 1393 a 1395 panství s hradem Hrubá Skála Petrovi z Vartenberka a v letech 1396 a 1400 pak postupně několika měšťanům prodal sedm vesnic rychmburského panství.¹¹⁶ Roku 1392 prodal Otovi z Bergova a Bočkovi z Poděbrad Rychmburk se Skutčí a okolím, jednalo se ale zřejmě o podobně fiktivní prodej jako v případě majetků patřících Vznatovi ze Skuhrova. Později tyto majetky vykoupil zase zpět.

Po vyjednání dalšího příměří s králem se v roce 1399 nakrátko vrátil do úřadu nejvyššího písaře, ve kterém setrval až do své smrti. Příměří však netrvalo dlouho, již v roce 1402 byl Václav IV. znovu zajat, tentokrát svým bratrem Zikmundem, a odvezen do Vídně. V té době vypukly v Čechách opět boje, tentokrát mezi stoupenci obou bratrů. Smil Flaška bojoval na straně Zikmunda Lucemburského, a v jeho službách se také jako hejtman čáslavského kraje účastnil tažení proti Kutné Hoře, věrné králi Václavovi.

Roku 1402 Smil Flaška padl v boji proti oddílům věrným Václavovi IV. někde mezi Čáslaví a Kutnou Horou.¹¹⁷ Rodové dědictví pánů z Pardubic připadlo jeho synu Arnoštovi.¹¹⁸

¹¹⁶ Podrobněji o tom: Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 337.

¹¹⁷ K roku 1403 je ve *Starých letopisech* zápis: *Téhož roku byl pan Smil Flaška z Pardubic a z Rychnburku zabit horníky mezi Kutnou Horou a Čáslaví, protože byl hejtmanem v Čáslaví a byl proti králi Václavovi, zatímco horníci byli při králi. Stalo se to ve žních na sv. Hipolita [13.srpna]. Ze starých letopisů českých.* Edd. Jaroslav Porák a Jaroslav Kašpar. 1. vydání. Praha 1980, s. 29.

4. *Nová rada*

Pan Smil Flaška z Pardubic patřil nejen k politicky angažovaným šlechticům, ale byl zároveň velmi vzdělaným člověkem se širokým kulturním rozhledem a literárním nadáním. Jeho dílo *Nová rada* je mezi středověkými skladbami výjimečné hned z několika důvodů – známe jejího autora, přesný název, který mu přisoudil sám tvůrce, a také pravděpodobné datování, přestože se o ně vedou spory.

Dílo je poměrně rozsáhlé, má 2126 veršů. Žánrově patří mezi bajky, obsahově je spíše zrcadlem vlády - jeho rámeček tvoří sněm zvířat, která radí nastupujícímu králi – lvovi, jak má žít a vládnout. Předmluva, ve které sám Smil Flaška hovoří o alegoričnosti svého díla, stojí až po samém počátku díla – započítí sněmu. Předmluva upozorňuje čtenáře, aby dílo nechápal pouze jako smyšlené kratochvilné vyprávění, i když jeho forma je fiktivní. Takové vyjádření záměru autora je ve středověkém díle ojedinělým jevem.

V průběhu sněmu se pravidelně v promluvách střídají pták a zvíře, a často také ironická rada s vážnou. Zvířecích rádců je dohromady 44.¹¹⁹ Počáteční i závěrečnou radu pronášejí dva ptáci - orel a labuť. Jediné místo, kde je narušeno schéma střídání čtvernožce s ptákem, je ve druhé třetině básně, kde stojí za sebou rady ježka a veverka. Nicméně i toto lze považovat za podobnou symetrii jako ohraničení rad dvěma ptáky, protože dorovnáva počet zvířat ku počtu ptáků, a tedy za úmysl autorův.

Rámeček díla je podle některých autorů (např. Jana Jakubce)¹²⁰ narušen tím, že v závěru schází ukončení sněmu, zrovna tak lze ale uvažovat o autorově

Určením roku úmrtí Smila Flašky se zabýval František Menšík a přinesl doklady svědčící spíše pro rok 1402. Menšík, František: Kdy zemřel Smil Flaška z Pardubic? In: Sborník historický I, 1883, s. 201-202.

¹¹⁸ Dalšími osudy rodu pánů z Pardubic a spornými otázkami ohledně jeho členů se podrobněji zabýval Tichý, Josef: Poslední člen rodu pánů z Pardubic, Věstník československé akademie věd a umění, 1943, str. 109-121.

¹¹⁹ Viz příloha.

¹²⁰ Jakubec, Jan: Dějiny literatury české I., Praha 1929, s. 256.

záměru, pokud chtěl soustředit pozornost právě na výpověď labutě. Podle Josefa Daňhelky „*neuzavřený rámeček*“ lze však považovat jen za situační úvod, jenž stojí mimo báseň, mimo vlastní rámeček, je doslova úvodem.¹²¹

Jako první zde vystupuje rada orla, který hovoří o životě podle Kristova příkladu, a duchovního rázu je i rada labutě, která stojí v pořadí poslední - hovoří o věčném životě, který přijde po životě pozemském. Pokud bychom vzali v úvahu tyto dvě rady, jako ohraničení celého díla, vyplývalo by z toho jeho zjevné transcendentní zaměření.

Jisté monotónnosti, jež by dílu hrozila pouhým schématem střídání zvířat, se Smil Flaška snažil vyhnout jednak občasným vstupem krále lva do dění, jednak stručnými charakteristikami některých zvířat v úvodu jejich rad.

Do textu jsou vložena i mnohá přísloví – biblická, antická i umělá, neliší se však formou a z textu proto nijak nevyčnívají. Některé rady jsou zbarveny výrazně ironicky - často stojí v protikladu k jiným radám, bývají však menšího rozsahu. Všechny tyto prvky text obcerstvují a dodávají mu na čtivosti.

Verš *Nové rady* je osmislabičný, rýmy jsou pak dvojslabičné, sdružené - dva a dva po sobě, s častou odchylkou sedmislabičné dvojice veršů spojené jednoslabičným rýmem. Tento rys je charakteristický pro všechny skladby tzv. Smilovy školy (viz výše).

Nová rada je bezesporu dílem zaměřeným na určitý cíl, jež alegorii užívá jako formu svého vyjádření. Toto dílo tedy nemůžeme interpretovat bez znalosti života autora ani historických okolností jeho vzniku.

Vznik Nové rady

Autorství Smila Flašky je dochováno tradicí rukopisnou¹²² i literárně historickou (Viktorin Kornel ze Všehrd o něm mluví s jistotou),¹²³ a tak, přestože

¹²¹ NR, s. 14.

¹²² Textu *Nové rady* v rukopisu B předchází krátký úvod, patrně pozdější přídavek: *Nowá rada, ježto pan Smil Flaška ji skládal. Mnoho w nie rozumného uslyšíte ; ktož toto čísti budú, toľ zwie co radí.*

jsou rukopisy anonymní, je obecně uznáváno. Pouze Josef Tříška považuje jméno Smil Flaška za jmennou fikci, neboť *Smil byl nepřítelem královým, stál a bojoval na straně odpůrců krále Václava, a je těžko si ho představit jako rádce králova.*¹²⁴ Autorství pak Tříška přisuzuje člověku z okruhu Jana ze Středy, který měl patrně smysl pro humor a ironii, protože si zvolil jméno narážející na slabosti krále Václava IV.¹²⁵ Tříškova teorie ovšem nebyla nikdy přijata a je považována za příliš tendenční.¹²⁶

Datací *Nové rady* se zabývalo již mnoho badatelů, přesto však není jednoznačně rozhodnuta. Dominantou díla je totiž u *Nové rady* alegorie, a v souvislosti s tím nutně musí vyplynout otázka, které rady jsou alegoriemi obecnými, sloužícími k vylíčení obecných požadavků na krále, a tedy pouze konvenčními morálními radami, a naopak které mají aktuální politický a situační význam a jsou mířeny přímo na Václava IV. a na dobové poměry v českém království.

Vzhledem k tomu, že dílo radí nastupujícímu králi, by se mohlo usuzovat na rok vzniku 1378, kdy Václav IV. začal samostatně vládnout. Naopak konkrétní narážky v textu by ukazovaly spíše na pozdější datování, na rok 1394 nebo 1395. Tato data jsou také uvedena v doslovu obou rukopisů. K dřívější dataci se přiklání např. Jan Erazim Vocel,¹²⁷ Josef Jireček,¹²⁸ Julius Feifalik¹²⁹ Václav Flajšhans,

Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časů až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupec 849, v. 1- 3.

¹²³ Například v knize 9, části první: *...starý Čech, pan Flaška v knihách svých „Nové rady“...* Kornel ze Všehrd, Viktorin: O právicích země české knihy devatery. Ed. Hermenegild Jireček. Bez vydání. Praha 1874, s. 414.

¹²⁴ Tříška, Josef: „Nová literatura“ doby Karlovy a Václavovy, In: Sborník historický 10, 1962, s. 53.

¹²⁵ Tříška, Josef: Pražská rétorika. Rhetorica Pragensis. 1. vydání. Praha 1987, s. 91 - 92. Stejný názor je vyjádřen i v dalších Tříškových dílech.

¹²⁶ Srovnej Šebek, František a kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990, s. 175.

¹²⁷ Nenalézá v ní narážky na spory mezi králem a pány, navíc se domnívá, že pokud by se Smila Flaška snažil podat obraz Václava IV., vytkl by mu mnohem ostřeji jeho prohřešky. Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 333 - 371.

¹²⁸ Jireček, Josef: Dějiny literatury české. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného, Praha 1875, s. 195.

¹²⁹ Feifalik, Julius: Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur, Wien, 1860, s. 12 - 14.

¹³⁰ A. Sedláček, ¹³¹ Karel Adámek, ¹³² a Josef Tříška, ¹³³ (ten však navíc připisuje dílo jinému, anonymnímu autorovi, viz výše) k pozdějšímu datu se pak přiklání další skupina badatelů - Jaroslav Vlček, ¹³⁴ Jan Jakubec, ¹³⁵ Arnošt Kraus, ¹³⁶ Josef Hrabák, ¹³⁷ Wilhelm Langhans, ¹³⁸ Tomáš Linhart, ¹³⁹ Jiří Spěváček, ¹⁴⁰ Arne Novák ¹⁴¹ a Jiří Daňhelka v nejnovějším vydání *Nové rady*. ¹⁴²

Kompromisní stanovisko zaujal Jan Gebauer, když ve svém vydání *Nové rady* uvádí dvě možnosti – buď je nutno předpokládat pouze prvotní plán *Nové rady* v době nástupu Václava IV. a teprve pozdější realizaci v letech 1394/5; nebo ji považovat za dílo určené kterémukoli nastupujícímu českému panovníkovi, nikoli konkrétně Václavu IV., kterého by tyto rady často parodovaly. ¹⁴³

Julius Fejfalik, uznává vznik *Nové rady* v letech 1378 – 9, ale uvažuje její pozdější opis s vložením aktuálních oprav. ¹⁴⁴ Ke kompromisnímu stanovisku Jana Gebauera se přiklání i Jan Blahoslav Čapek s tím, že verzi z let 1934 - 1995 považuje za její aktualizaci a doplnění, protože v *Nové radě* nalézá ohlasy sporu pánů z Pardubic s Václavem IV., ve kterém byl patrně rozhodujícím zápis v zemských deskách. ¹⁴⁵ (Zápisy však mohly být měněny tak, aby to podpořilo

¹³⁰ Flajšhans, Václav: *Písemnictví české slovem a obrazem*, Praha 1901, s. 94.

¹³¹ *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl první*, Praha 1993, s. 80.

¹³² Adámek, Karel: *Chrudimsko, Roudnice 1878*, s. 26.

¹³³ Například v článku Tříška, Josef: „Nová literatura“ doby Karlovy a Václavovy, In: *Sborník historický* 10, 1962, s. 33 - 70.

¹³⁴ Vlček, Jaroslav: *Dějiny české literatury I*, Praha 1960, s. 53.

¹³⁵ Jan Jakubec: *Dějiny literatury české I.*, Praha 1929, s. 253.

¹³⁶ Kraus, Arnošt: K Smilově *Nové radě*. In: *Listy filologické* 31, 1904, s. 199 - 212.

¹³⁷ Hrabák, Josef: *Smilova škola. Rozbor básnické struktury*, Praha 1941, s. 32.

¹³⁸ Langhans, Wilhelm: *Altes und Neues zu Chaucers Parlement of Foules*, *Anglia* 54, 1930, s. 25 - 66.

¹³⁹ Linhart, Tomáš: *Nová rada urozeného pána Smila Flašky z Pardubic jako historický pramen*, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Martin Nejedlý, Praha 2001.

¹⁴⁰ Spěváčkova datace je však sporná, protože ve své rozsáhlé práci o Václavu IV. uvádí dvojí datování - ve výkladu o dějinách přebírá stanovisko Františka Michálka Bartoše, který datuje *Novou radu* do roku 1384, oproti tomu v části pojednávající o kultuře uvádí Spěváček jako dobu vzniku 90. léta. Viz Spěváček, Jiří: *Václav IV., 1361 – 1419*, Praha 1987, s. 174 a 494. Srovnej s Bartoš, František Michálek: *Čechy v době Husově*, Praha 1947, s. 58.

¹⁴¹ Novák, Arne, Novák, Jan: *Přehledné dějiny literatury české*, Brno 1995.

¹⁴² NR, s. 8.

¹⁴³ Flaška z Pardubic, Smil: *Nová rada*. Ed. Jan Gebauer, Praha 1876, s. 8.

¹⁴⁴ Fejfalik, Julius: *Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur*, Wien, 1860, s. 12 - 14.

¹⁴⁵ Čapek, Jan Blahoslav: *Alegorie Nové rady a Theriobulie*. In: *Věstník Královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii*, ročník 1936, č. II, 1937, s. 1 - 53; Čapek,

nároky některé ze stran. Alespoň to naznačuje část řeči vlka ¹⁴⁶ a supa. ¹⁴⁷ Přímo o změně v zemských deskách hovoří ve své radě jeřáb.) ¹⁴⁸ V souvislosti s tím Čapek připomíná, že ve středověku nebylo nic neobvyklého dílo několikrát přepracovávat. ¹⁴⁹ Podle Čapka tento kompromis odstraňuje protikladné ukazatele v *Nové radě* (například to, že opice oslovuje lva ve své radě *královiče* ¹⁵⁰ i *králi* ¹⁵¹). Do starého textu by pak byly jenom vepsány nové verše, a tím pádem v něm zůstaly i staré údaje. Touto teorií by také bylo možné vysvětlit název, protože označení „nová“ by znamenalo právě novou úpravu starého textu (k tomu viz níže).

Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100.

¹⁴⁶
„...
*Jenž mají potřebu v domu
v dskách zmētenie pričini
uviežit' se jim v dědiny.*

...“
NR, s. 38, v. 716 - 718.

¹⁴⁷
„...
*Ját' sē dobřē hodím k tomu,
na třetí zemi já čiji,
kde kto umřěl, ihned zvyji
a pověděť ti noviny,
zda by mi dal ty dědiny.
Budú-liť sirotci kací,
a od čeho sú v deskách zmatci?
Netbaje panského súdu,
do jejich let držěti budu,
anebo snad ještě dále,
maje pomoc | svého krále,
hospodářstvie budu vésti.*

...“
NR, s. 39, v. 750 - 761.

¹⁴⁸
„...
*Někdy se také dcky zmēnie
jedné straně ku pomoci.*

...“
NR, s. 36, v. 670 - 671.

¹⁴⁹ Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100.

¹⁵⁰ NR, s. 63, v. 1552.

¹⁵¹ NR, s. 64, v. 1562.

V textu díla hovoří pro časnější datování právě způsob, kterým liška a opice oslovují krále: *královiče*.¹⁵² Kralevic je ale oslovení pro králova syna. Liška pak panovníkovi říká:

„...“

A tys člověk bujný, mladý,

... „¹⁵³

Dále například z úst krále lva slyšíme:

..., *Slyšte, moji milí!*

Viem, že ste vždy věrni byli

otci mému do skončenie.

... „¹⁵⁴

„... *Vidíte, žeť jsem král mladý,*

Protož prosím vaše rady.

... „¹⁵⁵

Tato slova by skutečně mohla odkazovat na to, že *Nová rada* byla napsána bezprostředně po smrti Karla IV. Zároveň však lze slovo *mladý* chápat ve významu „nedospělý, nerozvážený, ukvapený“. V tom případě by pak šlo pouze o žádost o radu, kterou vyslovuje nezkušený panovník.

Podobně slova vrány, aby král nejezdil do jiných zemí a raději se věnoval hospodářství, odkazují spíše na situaci v prvních letech po nástupu Václava IV., kdy vykonal několik zahraničních cest.¹⁵⁶ Oproti tomu v 90. letech se zdržoval v Českém království.

Hrdlice pak radí, aby král, pokud ovdoví, zůstal v čistotě.¹⁵⁷ To by však v letech 1394 nebo 1395 bylo již zcela neaktuální, protože Václav IV. byl již od

¹⁵² NR, s. 58 a 63, v. 1382 a 1552.

¹⁵³ NR, s. 59, v. 1398.

¹⁵⁴ NR, s. 18, v. 37 - 39.

¹⁵⁵ NR, s. 18, v. 47 - 48.

¹⁵⁶ NR, s. 52, v. 1204 - 1208.

¹⁵⁷ NR, s. 51, v. 1169 - 1174.

roku 1386 let podruhé ženatý. Jak však správně upozorňuje Tomáš Linhart,¹⁵⁸ podobně neuskutečnitelný požadavek pro osobu krále podává jednorozec, který jej nabádá k zachování panictví.¹⁵⁹ Rady těchto dvou zvířat proto nelze vykládat jako konkrétní požadavky na krále, ale jako duchovní, ideální rady ve shodě s rozšířenou symbolikou, kdy jednorozec značí čistotu a hrdlice po smrti svého druha žije jako vdova. Proto je ani nelze považovat za důkaz vzniku skladby v 70. letech.

Pozdějšímu datování naopak nasvědčují konkrétní narážky na povahové vlastnosti Václava IV., či jeho chování - levhart radí mít v úctě osoby duchovního stavu,¹⁶⁰ špaček vyhýbat se samotě,¹⁶¹ holub vyvarovat se hněvu a unáhleným slovům, a zejména nevynášet v hněvu soudy¹⁶² skřivan prchlivosti.¹⁶³ Objevuje se i několik rad zmiňujících nemírné pití, ať už jsou míněny ironicky či vážně. Je to například sova¹⁶⁴, labuť,¹⁶⁵ medvěd.¹⁶⁶ Také husa doporučuje:

„...
vína flašku měj vždy s < sobú >,
...“¹⁶⁷

Václav IV. byl svými problémy s alkoholem a výbuchy hněvu proslulý, proto v četnosti těchto rad spatřuje Jan Blahoslav Čapek i Jiří Daňhelka dostatečné doklady k tvrzení, že *Nová rada* je dílem aktuálním, že byla napsána v 90. letech pro Václava IV.¹⁶⁸ Podobně jsou řeči špatných rádců považovány za

¹⁵⁸ Linhart, Tomáš: *Nová rada urozeného pána Smila Flašky z Pardubic jako historický pramen*, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Martin Nejedlý, Praha 2001, s. 28 - 30.

¹⁵⁹ NR, s. 73 - 74, v. 1872 - 1900.

¹⁶⁰ NR, s. 31, v. 510 - 513.

¹⁶¹ NR, s. 61, v. 1459 - 1473.

¹⁶² NR, s. 48 - 49, v. 1055 - 1104.

¹⁶³ NR, s. 64, v. 1575 - 1582.

¹⁶⁴ NR, s. 58, v. 1350 - 1356.

¹⁶⁵ NR, s. 76, v. 1947 - 1951.

¹⁶⁶ NR, s. 34, v. 587.

¹⁶⁷ NR, s. 46, v. 992.

¹⁶⁸ Podrobněji se osobností a charakterovými vlastnostmi Václava IV. zabýval Jiří Speváček ve svém rozsáhlém díle, a to zejména na str. 583 - 606. Speváček, Jiří: *Václav IV., 1361 - 1419*, Praha 1987.

zobrazení králových milců. Medvěd,¹⁶⁹ liška,¹⁷⁰ sova¹⁷¹ totiž radí, aby si počínal po své vůli. Liška navíc nabízí i opozici proti pánům, když říká:

„...“

A k tomu máš nás menších dosti,

...¹⁷²

Rada pávova možná odkazuje na *Staré letopisy*, podle kterých Václav IV. chodil v převlečení mezi prostý lid,¹⁷³ protože mu říká:

„...“

králi, chod' vždy v krásném rúše.

Toť dobře tobě příslušie,

aby vždy byl v rozeznání,

...¹⁷⁴

Hned několik zvířat varuje před unáhlenými sliby (levhart,¹⁷⁵ velbloud,¹⁷⁶ jeřáb¹⁷⁷). Sokol radí, aby se choval milostivě ke svým poddaným, a odpouštěl těm, kdo se mu vzeprou a později se poddají.¹⁷⁸ Proti tomu stojí "antirádce" medvěd, který říká, ať si král dělá co chce, a tvrdě trestá své odpůrce.¹⁷⁹ Ve slovech tetřeva zas lze spatřovat odkaz na nechut' Václava IV. k vládnutí:

...,Králi, tobě razi,

chceš-li býti bez přiekazy,

nebývajž tu, kdežť jest lidno,

ale vždy, kdež jest úklidno:

v skalí, v horách, ne u poli!

Tu budež živ po své vůli,

¹⁶⁹ NR, s. 34, v. 585.

¹⁷⁰ NR, s. 59, v. 1401.

¹⁷¹ NR, s. 58, v. 1373.

¹⁷² NR, s. 59, v. 1402.

¹⁷³ *Oblékal se do obyčejných šatů, jaké nosí prostí lidé a sám všechno zkoumal.* Ze starých letopisů českých. Edd. Jaroslav Porák a Jaroslav Kašpar. 1. vydání. Praha 1980, s. 55.

¹⁷⁴ NR, s. 41 - 42, v. 841 - 843.

¹⁷⁵ NR, s. 32, v. 527 - 532.

¹⁷⁶ NR, s. s. 70, v. 1764 - 1767.

¹⁷⁷ NR, s. 35, v. 605 - 626.

¹⁷⁸ NR, s. 33, v. 551 - 569.

¹⁷⁹ NR, s. 34, v. 585 - 594.

*prostřed lesův, ne na kraji,
tuť sě tebe nedoptají.“*¹⁸⁰

Podobně pes radí být vždy připraven vydat se na lov.¹⁸¹ Jak už bylo zmíněno výše, vlk, sup a řeřáb zmiňují změny v zemských deskách. Podle Josefa Daňhelky představují tyto verše *bezpečné důkazy pro to, že Nová rada byla psána jako dílo tendenční, které mělo působit na krále.*¹⁸² Tomáš Linhart nadto zdůrazňuje radu husy, která říká:

„...
*nejezd' dále nežli míle,
vždy sě zasě k humnóm chýle
pro příhody nejednaké;
to měj na paměti také,
ať tebe někdo nezchytí.
...“*¹⁸³

V posledních slovech vidí odkaz na zajetí krále, tedy bezpečnou podporu faktu, že roky 1394, respektive 1395, ke kterým se hlásí rukopisy *Nové rady*, udávají skutečnou dataci vzniku díla. Jak uvidíme níže, požadavky na krále vyjadřované v *Nové radě* tomuto vročení dobře odpovídají.

Rukopisy a vydání Nové rady

Nová rada je dochována ve třech rukopisech označovaných jako A, B a C, některé části také uvádí Viktorin Kornel ze Všehrd v deváté knize svého díla *O práviech, sudiech i diskách země české knihy devatery.*¹⁸⁴

Rukopis A je uchováván v Národním muzeu v Praze, obsahuje celkem 9 staročeských památek (*Dalimilovu kroniku, Novou radu, báseň Podkoní a žák,*

¹⁸⁰ NR, s. 56, v. 1327 - 1334.

¹⁸¹ NR, s. 57, v. 1351 - 1358.

¹⁸² NR, s. 10.

¹⁸³ NR, s. 46, v. 985 - 989.

¹⁸⁴ Devátá kniha je uveden přímo citátem z *Nové rady* - radou supa (NR, s. 39, v. 755 – 760), dále cituje verše 715 - 736, 647 - 658, 661 - 692, 459 - 480. Kornel ze Všehrd, Viktorin: *O právích země české knihy devatery*. Ed. Hermenegild Jireček, Praha 1874, s. 408 - 411.

povídku *O Apolloniovi*, povídku *Walter a Griselda*, báseň *Tandariáš a Floribella*, dvojí letopisy, *Sibyllino proroctví* a skládání *O ženě zlobivé*) a byl psán v letech 1459 – 1469 v Ledči učitelem Janem Pinvičkou z Domažlic. Text je psán spřežkovým pravopisem, s pozdějším doplněním háčků nad některými písmeny, zejména nad z, bez interpunkce. V samotném závěru *Nové rady* je datace k roku 1394. Text je ale zřejmě opisem jiného – na konci *Nové rady* je dodatek:

A tak této řeči konec,

Jako bez vlasův bývá holec.

V sobotu před Květy před polednem

Leta od narozenie Božého 1459 v Ledči. ¹⁸⁵

Rukopis B je součástí tzv. sborníku Opatovického, který obsahuje celkem 15 částí, (17 životů svatých z Pasionálu, *Řeč o pravém pokání*, *O božím těle*, *Užitkové o přijímání*, *Svaté prosby*, *Modlitba má čista před bohem býti*, *Milosrdenstvie k svému bližniemu*, *Devět miest našich bližních*, *O zpovědi*, *Sedm smrtelných hřiechov*, *O dvou bratrů, ježto spolu válku měli*, *O skonání královny nebeské*, *Rada otce synovi*, *Svár vody s vínem* a *Novou radu*). Stejně jako rukopis A, je tento v Národním muzeu. Proti rukopisu A je B plný změn, jedná se o opis z 1. poloviny 15. století, kam si opisovač přidával. Text je psán spřežkovým pravopisem a na konci je uveden přídavek s datováním do roku 1395. ¹⁸⁶ U každé rady je vyobrazení dotyčného zvířete.

Rukopisy A a B vznikaly nejspíše nezávisle na sobě, jsou zřejmě několikátými opisy, které ale mají bezpečně svůj společný původ ve stejném zdroji. Ukazují na to některá nejasná místa, ve kterých se rukopisy liší (více je jich

¹⁸⁵ NR, s. 81, v. 2125 - 2128.

¹⁸⁶ *Skládaň jest toto prawenie
tisíc let od božieho narozenie
pána milého Jezukrista,
w tom počtu, když se psachu: tři sta
dewadesáté páté léto,
stal' se jest konec řeči této.*

*Ktož těmto kniežkám jména žádá,
Protože wěz, žeť slowú: Nowá rada.*

Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupec 910, v. 3 – 10.

v rukopisu B), a kde se je opisovatelé zřejmě pokoušeli upravovat. Podobně jsou rozdíly i ve verších, dochovaných v díle Viktorina Kornela ze Všehrd.)

V případě rukopisu C se jedná o pouhý zlomek, uchovávaný ve schwarzenberském archivu v Třeboni a obsahující pouze radu orla, zapsanou společně s příběhem *O Apolloniovi* na konvolutu dopisu Oldřicha Kříže z Telče. Text, psaný spřežkovým pravopisem, se shoduje s textem rukopisu A, v některých místech ale i s rukopisem B a podle Josefa Daňhelky není ani na jednom z nich přímo závislý. Vynechává ale verše 341 - 354, ve kterých orel hovoří proti lakotě.¹⁸⁷

Nová rada byla poprvé vydána ve Výboru z literatury české v roce 1845, a to na základě rukopisu B.¹⁸⁸ Tento text však není dochován celý a na některých místech se zdá porušený, nejasný, nebo s různými přídávky, proto se další vydání Jana Gebauera opíralo o rukopis A.¹⁸⁹ Pouze k doplnění chybějících veršů, nebo k rekonstrukci míst, kde se verš rukopisu B zdál správnější, bylo použito jej nebo díla Všehrdova. Rukopis C je vydán v článku Josefa Daňhelky Třeboňský zlomek Nové rady.¹⁹⁰ Zatím poslední edici *Nové rady* vydal Jiří Daňhelka, opět především na základě rukopisu A, s některými doplňky z rukopisu B, a s rozsáhlými poznámkami o variantách obou textů tam, kde je jich více.

¹⁸⁷ Jan Blahoslav Čapek považuje rukopis C za nejstarší, protože nejméně ze všech porušuje trochejský rytmus verše, a také proto, že v závěru orlovy řeči chybí rada ke štědrosti, která se Čapkovi zdá být pozdějším přídávkem. Tuto teorii by mohl podporovat i fakt, že je rada orla velmi dlouhá a jako jediná shrnuje naučení o pozemském životě - a v obecných rysech tak postihuje to, co jiné rady říkají podrobněji. (Více o tomto: Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100.)

Jiří Daňhelka však ve svém detailním rozboru třeboňského zlomku poukazuje na to, že (i díky krátkému rozsahu rukopisu C) nelze z gramatického hlediska přesvědčivě dokázat, že je některý z rukopisů A nebo C starší, protože ve všech rukopisech se vyskytují nějaké chyby. Daňhelka, Jiří: Třeboňský zlomek Nové rady, *Listy filologické* 71, 1947, s. 94 - 105.

¹⁸⁸ Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV.století, Praha 1845, sloupce 849 - 910.

¹⁸⁹ Flaška z Pardubic, Smil: *Nová rada*. Ed. Jan Gebauer, Praha 1876.

¹⁹⁰ Daňhelka, Jiří: Třeboňský zlomek Nové rady. In: *Listy filologické* 71, 1947, s. 94 - 105.

Zahraníční vlivy a předlohy *Nové rady*

Řada badatelů se zabývala také zahraničními inspiracemi *Nové rady*.¹⁹¹ Vedle známých Ezopových bajek a fyziologů hledali shodné prvky v konkrétních dílech literatury německé, anglické a francouzské.

Častým motivem v evropské literatuře byly tzv. ptačí sněmy, které se však lišily svým obsahem. Některé byly soudy lásky, mezi které patří i Chaucerův *Parlement of Foules*. Názor, že toto dílo patří k přímým inspiračním zdrojům *Nové rady*, zastával Arnošt Kraus.¹⁹²

Prokop Michal Haškovec však toto vyvrací s tím, že se jedná o alegorii milostnou, a předlohy *Nové rady* hledá spíše v literatuře francouzské, zejména ve dvou básních Eustacha Deschamps - *Básni o orlu* a *Básni o lvu*, které vznikly pravděpodobně v 80. letech 14. století a byly určeny pro Karla VI.¹⁹³ První z nich pojednává o vládci ptačí říše, druhá, nedokončená, o králi zvířat. Oba přijímají rady ke správě svého království. I přes motivy shodné s *Novou radou* však nelze akceptovat Haškovcovy úvahy o tom, že se Deschamps a Flaška jistě setkali na dvoře Václava IV., a že *Nová rada* mohla nejspíše vzniknout až v letech 1397 - 1398, protože se jedná o skutečnosti, které nelze ničím podložit.

Wilhelm Langhans odkazuje na dílo Petra Suchenwirta, který napsal báseň s názvem *Der neue Rath* a dílo *Aristoteles Rätthe*.¹⁹⁴ Obsahově existuje shoda s *Aristoteles Rätthe*, kde umírající Aristoteles radí Alexandru Velikému. Naopak *Der neue Rath* je i přes zdánlivě totožný název skladnou zcela odlišnou - vypráví o setkání s poustevníkem, který býval vychovatelem, byl ale nahrazen novým

¹⁹¹ Například Gebauer, Jan: Úvahy o Nové radě pana Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého s úvodem o báji zvířecké. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 93 - 146; Gebauer, Jan: Fysiologus, symbolická báje o zvířatech. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 166 - 178; Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 333 - 371; Feifalik, Julius: Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur, Wien, 1860; shrnutí prací literárních badatelů podává Riegrová, Taťána: Osobnost a dílo Smila Flašky ve světle názorů literární historie, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Vladimír Štěpánek, Praha 1982.

¹⁹² Kraus, Arnošt: K Smilově Nové radě, In: Listy filologické 31, 1904, s. 199 - 212.

¹⁹³ Haškovec, Prokop Michal: Proudý, Praha 1921, s. 67 - 82.

¹⁹⁴ Langhans, Wilhelm: Altes und Neues zu Chaucers Parlement of Foules, Anglia 54, 1930, s. 25 - 66.

rádce. Jan Blahoslav Čapek jakékoli souvislosti mezi těmito díly, přestože jejich autoři byli současníci a teoreticky se mohli setkat, vyvrací.¹⁹⁵

Jan Gebauer se zabýval starodolnoněmeckou básní *Rathsversammlung der Thiere (Der Thiere Rath)*. Jedná se opět o motiv ptačí rady, ovšem s několika vmíšenými zvířaty - mezi 35 ptáků radících králi Lvovi jsou přidáni jednorozec, liška, vlk, páv a (zřejmě) cvrček. Shodně s *Novou radou* jsou mnohé řeči zabarveny ironicky. Až na dvě výjimky jsou všechny rady pouze o dvou verších, a tedy výrazně kratšího rozsahu, než *Nová rada* - což nenapovídá, že by tato báseň mohla být zásadním inspiračním zdrojem Smila Flašky.

Díla tzv. Smilovy školy a otázka autorství u dalších děl

Některé skladby, vzniklé po *Nové radě* Smila Flašky z Pardubic, s ní jeví jisté shodné znaky, i když jsou jinak námětově velmi pestré. Právě z tohoto důvodu byly tyto skladby někdy také přičítány tomuto autorovi.¹⁹⁶ Jsou to: *Rada otce synovi*,¹⁹⁷ satiry *Podkoní a žák*,¹⁹⁸ *Svár vody s vínem*,¹⁹⁹ *O ženě zlobivé*²⁰⁰ a *Roudnické umučení*.²⁰¹ Všechny skladby, vyjma *Nové rady*, jsou anonymní.

Tato díla mají také některé shodné znaky se staršími skladbami Hradeckého rukopisu. Patří k nim smysl pro detail, zobrazování živých lidských charakterů, slabší je sepětí s náboženstvím. Hlavní epická linie je zde nahrazena přímou řečí a dialogy, což dodává tomuto novému stylu na životnosti a

¹⁹⁵ Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 72 - 76.

¹⁹⁶ Názory jednotlivých badatelů na autorství jednotlivých děl se liší, podrobněji k tomu například Feifalik, Julius: Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur, Wien, 1860, s. 3 - 36, nebo Jan Gebauer v úvodní studii ke svému vydání *Nové rady* - Flaška z Pardubic, Smil: Nová rada. Ed. Jan Gebauer, Praha 1876, s. 1 - 14.

¹⁹⁷ Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi. Ed. Eduard Petřů, Brno 1999, s. 201 - 222.

¹⁹⁸ Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy. Ed. Josef Hrabák, Praha 1962, s. 115 - 129.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 131 - 145.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 146 - 148.

²⁰¹ Hradecký rukopis. Ed. Adolf Patera, Praha 1881, s. 212 - 263.

dynamičnosti. Shody jsou i v tematice, resp. v zasazení děje do měšťanského prostředí.

Podkoní a žák bývá ceněn pro realističnost a výstižnost, jež dílu propůjčuje věrnou atmosféru středověké krčmy, a vykresluje charaktery svářících se postav. Ve srovnání se satirami Hradeckého rukopisu však báseň nemoralizuje, nesoudí, chce pouze pobavit.

Je také poněkud kompozičně složitější - postupná gradace hádky mezi sluhou a studentem, ve které se oba předhánějí ve svých přednostech, končí praníci. Pevnému trojčlennému schématu (odhalení bídy protivníka, vyzdvižení sebe a znovu útok na protivníka) je podřízen i jazyk - a to i v případě nevzdělaného podkoního.

Svár vody s vínem postrádá realističnost *Podkoního žáka*, protože se zde do sporu dostávají dva pojmy, symbolizující stav duchovní a světský. Kdo z nich je lepší a potřebnější světu? Rozhodující postava mistra, kterému se o tomto sporu zdá, a který nakonec spor ukončí, je v podstatě jen neúčastným divákem, stejně jako v *Podkoním* sám autor. Spor končí kompromisně sentencí o tom, že na světě má vše svůj účel a své místo.

Báseň *O ženě svárlivé* nadvakrát radí muži, který má zlou ženu. Nejprve poskytuje řetěz rad, jak si počínat, když má zlobivou ženu, posléze co dělat, když ho žena bije. Stejně jako v předchozích skladbách, ani v této nedojde k žádnému závěrečnému řešení problému.

Rada otce synovi je souborem naučení k řádnému životu, která dává stárnoucí rytíř svému synovi. Jejich složení vyjadřuje dosti přesně ideál středověké rytířské kultury.

Roudnické umučení zpracovává v literatuře oblíbené náboženské téma, příběh ukřižování Krista od Jidášovy zrady do smrti Krista.

Josef Hrabák považuje uvedené skladby bez bližšího určení autorství za jakousi školu, které je společná veršovaná forma, a zejména důraz na přímou řeč a

dialog.²⁰² Přímá řeč se stává nositelem děje, čímž se rozbíjí epická linie a zdůrazňuje subjektivní postoj, navíc se jedná o pro čtenáře velmi oživující prvek, protože přímé řeči budí dojem účasti na skutečném hovoru, nikoli pouze popisu děje třetí osobou. (Modlitba v *Roudnickém umučení*, a přímá, jednostranná rada v *Radě otce synovi* jsou monology zabarvené dialogicky, skutečný dialog však najdeme v satirách. *Nová rada* představuje přechod mezi oběma skupinami – má sice dialogickou formu, ale spíše statickou.)

Smilu Flaškovi byla také přičítána sbírka 239 českých přísloví a pořekadel přepsaná knězem Oldřichem Křížem z Telče a nazývaná *Proverbia Flasskonis*. (Ze stejného zdroje pak bývá usuzováno na Flaškova studia na Karlově univerzitě před rokem 1367, protože v nejstarších seznamech z let 1367 – 1394 tam nikdo tohoto jména zapsán není.)²⁰³ Podle Jana Vilikovského se však u zmiňovaného díla jedná spíše než o přísloví o soubor frází přejatých z nějaké větší skladby, což by zpochybňovalo autorství Smila Flašky.²⁰⁴ Konečně Václav Flajšhans dokazuje, že mnoho přísloví je ve skutečnosti přejatých z bible, *Dalimilovy kroniky*, latinských sbírek, či možná soudobých básní, které dnes nejsou známy, dokonce i to, že toliko jedno z těchto přísloví se nalézá v *Nové radě*.²⁰⁵ Proto považuje bakaláře Flašku za jinou osobu, než za Smila z Pardubic.

²⁰² Podrobný rozbor podal zejména ve svém díle *Smilova škola*. Hrabák, Josef: *Smilova škola. Rozbor básnické struktury*, Praha 1941. *Skladbám Smilovy školy - do kterých ovšem řadí pouze Radu otce synovi, Podkoního a žáka, Roudnické umučení. a Novou radu - se věnoval také Jakobson, Roman: Poetická funkce*, Jinočany 1995, s. 298 - 301.

Podrobněji k tomu: Tříška, Josef: *Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika*, Praha 2004, s. 92.

²⁰³ Sbírkou těchto přísloví začíná totiž slovy :

Incipiunt proverbia Flasskonis, generosi domini at baccalarii Pragensis.

Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časů až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupec 841, v. 1, 2.

²⁰⁴ Označení *proverbia* se totiž používalo pro označení sbírky veršů, které byly vybrány z hotových literárních děl. Z toho by tedy vyplývalo, že se v tomto případě nejedná o sebrání lidových přísloví, ale o výběr zajímavých úsloví přejatých z rozsáhlejšího spisu bakaláře Flašky, přičemž tato uvedená přísloví se vesměs neshodují s *Novou radou*. Proto by se muselo jednat o nějaký neznámý spis, a tedy i o jinou osobu jménem Flaška, nám rovněž neznámou. Podrobněji k tomu Vilikovský, Jan: *Písemnictví českého středověku*, Praha 1948, s. 23 – 24.

²⁰⁵ Flajšhans, Václav: *Drobné příspěvky*. In: *ČČM* 79, 1905, s. 298 – 299.

Smilu Flaškovi bývá někdy přisuzována i *Rada otce synovi*, v níž šlechtic radí svému potomku, jak vést řádný život.²⁰⁶ Takovéto naučení mladému nástupci bylo v té době oblíbeným tématem. S *Novou radou* má společné tyto prvky: osmislabičný verš a první radu, která se svým obsahem podobá radě orla.

Josef Hrabák připsal Smilu Flaškovi i *Roudnické umučení*, protože mezi ním, *Radou otce synovi* a *Novou radou* našel mnoho shod.²⁰⁷

Jan Gebauer vidí Smilovo autorství jako pravděpodobné pouze u *Rady otce synovi*, dokonce s tím, že přídomek "nová" je odkazem právě na ni,²⁰⁸ této úvaze však brání především to, že název *Rada otce synovi* není původní, ale pochází nejspíše od Václava Hanky. V původním rukopise je název *Otec moudrý svému synu radí*. Po obsahové stránce také nemají tyto rady společné téma.

Josef Jireček uvažoval o adjektivu "nová" jako o slově označujícím něco, co nemá doposud obdoby,²⁰⁹ proti čemuž vznesl oprávněné námitky, že tohoto významu se začalo užívat až po rozšíření knihtisku, Prokop Michal Haškovec.²¹⁰ Jak již bylo řečeno, podle Jana Blahoslava Čapka je název odkazem na dvojí redakci *Nové rady*.²¹¹

²⁰⁶ Eduard Petru v nejnovějším vydání *Rady otce synovi* považuje otázku autorství za nevyřešenou a řadí dílo pouze ke skladbám Smilovy školy. Ezop, s. 305 - 306.

²⁰⁷ Hrabák, Josef: Smilova škola. Rozbor básnické struktury, Praha 1941, s. 56.

²⁰⁸ Gebauer, Jan: Úvahy o Nové radě pana Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého s úvodem o báji zvířecké. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 122.

²⁰⁹ Jireček Josef: Dra. Jana Gebauera Úvahy o Nové radě p. Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého s úvodem o báji zvířecké. In: ČČM 47, 1873, s. 102.

²¹⁰ Haškovec, Prokop Michal: K literární činnosti Smilově. In: Listy filologické 44, 1917, s. 252 - 266.

²¹¹ Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100.

5. Orel, liška, pes, opice

V následující kapitole se chci zaměřit na samotný předmět zkoumání této práce, a to vlastnosti zvířat tak, jak je vyobrazují prameny 14. století. Protože pojednat o všech pětáctyřiceti zvířatech, která vystupují v *Nové radě*, je nad možnosti i rozsah této práce, vybrala jsem mezi nimi několik zástupců, kteří budou své druhy reprezentovat. Volila jsem je záměrně z dvaceti zvířat, která se jako aktivní mluvčí projevují ve všech třech radách, tzn. *Nové radě*, *Theriobulii* i *Radě zhovadilých zvířat* - a mezi nimi pak podle četnosti dochovaných pramenů, aby výpověď o jejich charakterech byla co nejplastičtější.

Zvířata promlouvající v *Nové radě* lze rozdělit na několik skupin. V první radě jsou to čtvernožci a ptáci, dále pak několik bájných tvorů a konečně zvířata exotická.

Jako zástupce ptačí říše jsem vybrala orla. Mezi lesními tvory padla má volba na lišku, mezi domácími pro hojnost příkladů na psa. Z trojice „exotických“ tvorů páv – opice - slon jsem po váhání nakonec vybrala opici, protože prameny o ní poskytují bohatší obrázek než o ostatních.

Orel

S orlem, prvním z rádců *Nové rady*, se setkáváme jak v Klaretově díle - *Physiologiariu* a *Exemplariu*, tak v *Quadripartitu* i *Staročeském Ezopovi*.

Shrnutí legend o orlu podává krátce, ale souhrnně Klaret ve svém *Physiologiariu*:

*Orel je velký pták a hlava všech ptáků. Je větší než čáp. Má křivý zoban a drápy. Klade tři vejce a vysoko na stromě vysedí tři mlád'ata. Nutí svá mlád'ata, aby se dívala do slunce; které se nemůže do něho podívat, toho vyhodí z hnízda. Dospělé nutí k letu a nosí jim potravu ze vzdálených končin, neboť ostře a jasně vidí a létá výše nad ostatní ptáky a nad mraky. A obnovuje se jako stařec nejprve létaje nad mraky k ohni, spálí si křídla, spadne do pramene, přijde ke skále, tře(?) ústa a tak se zrodí mlád jako na počátku. Dále: když chytá kořist, ptáci ho následují a sedíce obklopují; orel hned všem rozdělí kořist: tedy u něho hledají jídlo.*²¹²

Orel je tedy vládcem ptáků. Jako takový vystupuje i v *Nové radě*, kde svým způsobem tvoří protějšek králi lvu - přichází se svou družinou a jako jedinému se mu dostává zvláštního, nadto srdečného, uvítání:

...

*Tehdy orel bez meškání,
slyšev královo kázanie,
sa před králem <s> svými ptáky,*

...²¹³

*Tehdy král bez meškání
poctivě a velmi mile
orla přivíta té chvíle,
se ctí jej k sobě přivinu.*

*Popatřiv na tu družinu,
děkova z toho orlovi,*

...²¹⁴

²¹² Citováno podle: Tříška, Josef: *Předhusitské bajky*. 1. vydání. Praha 1990, s. 19. Tatáž pasáž je v latinském originálu ve Flajšhansově edici: *Klaret a jeho družina 2*. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 18.

²¹³ NR, s. 17, v. 17 – 19.

²¹⁴ NR, s. 17, v. 24 - 29.

„Já jsem na to vyjel z domu

i své všecky pojal k tomu,

...“²¹⁵

Jako jedinému ze všech rádců mu také král lev odpovídá. Ještě razantněji je dominantní orlovo postavení vyjádřeno opět u Klareta, tentokrát v *Exemplariu*:

Rex ingens aquilla volucres vocat ad sua festa:

...

*Omnia, que cernunt, misteria celica sternunt.*²¹⁶

Další příklad orla chápaného jako mocné zvíře, najdeme v jedné z bajek *Staročeského Ezopa*, kde orel uchvátí liščí mláďata a odnese je jako potravu do svého hnízda. Zoufalá liška jej nedokáže přesvědčit, a tak zapálí oheň, jehož dým orla donutí, aby liščata vrátil. Závěrečné ponaučení však říká:

Silný by se neměl pokoušet škodit slabšímu,

*Vždyť i slabší silnějšímu může velmi uškodit.*²¹⁷

Liška, jeden z lesních dravců, je zde prezentována jako výrazně slabší tvor, který si proti orlu pomůže jedině chytrostí. Stejná bajka se nalézá i v Klaretově *Exemplariu*.²¹⁸

Postavení vládce ptačí říše patří však stejně jako ostatní orlovy charakteristiky k jeho výrazně duchovní symbolice, která ho provází již od antiky. V křesťanství je orel navíc atributem Jana Evangelisty, jednak proto, že byl jeho společníkem na ostrově Pathmu, a také pro výrazné symbolické a duchovní zaměření Janova evangelia. Středověký náhled na orla je dále přebírán a rozpracováván v tomto duchu a doba 14. století v tom není žádnou výjimkou. Pliniovu pověst, že orlice obrací mláďatům zrak do slunce, přejal do svých *Etymologií* Isidor Sevillský, motiv pak ve středověké literatuře zdomácněl a najdeme jej i v *Quadripartitu*:

*In lucidioris aeris sublimitetem aquila conscendens solis fixo contuitu.*²¹⁹

²¹⁵ NR, s. 20, v. 117 - 118.

²¹⁶ Klaret a jeho družina 2. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 174, v. 201 a 204.

²¹⁷ Ezop, s. 243, v. 810 - 811.

²¹⁸ Klaret a jeho družina 2. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 185 - 186, v. 337 - 340.

Slunce zmiňuje před počátkem své řeči i orel v *Nové radě*:

„...“

Zdali proti slunci sviece

jasně kdy muože svítiti?

...²²⁰

Podle Aristotela je orel schopen vylétnout výš, než ostatní ptáci. Také jasně vidí - těmito vlastnostmi se ve středověku stává výrazným duchovním symbolem Krista, kdy stejně jako on přesahuje všechno stvoření. Navíc má, podobně jako bájný fénix, schopnost obrody. Klaret jako autor 14. století hovoří v *Physiologiarium* o orlu ve výšinách jako o paralele Krista i Panny Marie, která osvětluje věřící:

Král ptáků orel má své nadvzdušné království:

Kristus hájí zemi a spravuje nebe.

Žádný pták nelétá výše než orel,

Který znamená Krista, jenž přesáhl všechno stvoření.

Orel odhazuje špatná mláďata bez zraků:

Bůh od sebe vzdaluje všechny chybní.

Orel nutí svá mláďata, aby bystře pohlížela do slunce:

Zbožná Panna životodárná Maria osvětluje věřící.

Orel pohlíží do nejvyšších výšin k oblakům:

Jan zjevně popisuje nebeské skutky.

Na konci života se starý orel obnovuje vodou nebo ohněm:

Trest přináší očistu, zpověď odstraňuje i zločin.

Orel živí svá tři mláďata vysoko na stromě:

Bůh je ve třech osobách, ale v jedné podstatě.

Orel přináší spatřenou potravu z dalekých krajů:

Bůh odmítá pozemské, odkazuje na nebeské.

Orel chytá kolem sebe kořist a dává, komu nedostačuje:

²¹⁹ Citováno podle: Tříška, Josef: Předhusitské bajky. 1. vydání. Praha 1990, s. 37.

²²⁰ NR, s. 19, v. 90 - 91.

Bůh, chystající hody, bere nevděčnému a dává dobrému. ²²¹

V *Nové radě* se orel nejprve podvkrát zdráhá vůbec promluvit, posléze ale pronáší nejdelší radu vůbec – je jí věnováno 250 veršů (viz příloha). V souladu se svou úlohou je jejím obsahem souhrn poučení k duchovnímu životu – je třeba bát se Boha a milovat jej, mít stále na paměti, že se pro nás narodil a trpěl.

„...“

*Račiž , králi, poslouchati
a na to mysliti pilně,
aby v tvém srdci neomylně
měl vždy na paměti Boha,*

... ²²²

*Počátek múdrosti jest
báti se Boha najviece,
na jeho velebnost zřiece.*

... ²²³

*...ktož jest v téj milosti,
všecky přemůže protivnosti,
by byl v kaké koli núzi. |*

... ²²⁴

*Jedno zpomínati míle
o drahém Božiem umučení,
to upřiemo vede k spasení.
Toť nám snímá všechny hřiechy,*

... “ ²²⁵

²²¹ Citováno podle: Tříška, Josef: *Předhusitské bajky*. 1. vydání. Praha 1990, s. 17 - 19.

²²² NR, s. 20, V. 124 - 127.

²²³ NR, s. 21, v. 150 - 153.

²²⁴ NR, s. 25, v. 271 - 273.

²²⁵ NR, s. 25, v. 286 - 289.

Dále krále důrazně nabádá, aby všechny své činy konal v souladu s Boží vůlí, aby dbal na svaté přijímání, nebyl nevděčný a ve všech svých skutcích se snažil hledat Boha.

Na konci své rady, vedle těchto křesťanských naučení ke spáse, ještě poněkud stručněji upozorní na význam královské štědrosti.²²⁶

Orel je v *Nové radě* ve dvojici s labutí jakýmsi uvozujícím článkem - labuť pak uzavírajícím - celou skladbu do duchovního rámce. A to tím spíše, pokud bychom připustili, že rukopis C *Nové rady* uchovává původní variantu textu – v ní totiž rada proti lakomství, která z náboženského textu poměrně citelně vyčnívá, schází. Velmi dlouhá rada orla totiž jako jediná shrnuje naučení k pozemskému životu a vlastně tak stručně vyjadřuje to, co jiné rady říkají podrobněji.²²⁷

Liška

Liška se již v antice objevuje jako záporná postava, symbol lstivosti a zákeřnosti. V Ezopových bajkách to dokládá dostatek příběhů, jež opakuje i *Staročeský Ezop*. Také v bibli má liška negativní symboliku - k lišce je přirovnán novozákonní Herodes, v *Písni písni* lišky plení vinici. Svatý Bernard považuje ve svém výkladu tyto lišky za kaciře škodící vinici Páně - církvi.²²⁸ Negativní pohled na lišku nesený staletími se odráží například i v tom, že zrzavá barva bývala považována za jeden ze znaků ďábla a obraz lišky v kutně byl symbolem nepravých kněží a zlořádů církve. Také alegorické postavy negativních vlastností Klamu, Lstivosti či Chlípnosti bývají ve svých vyobrazeních provázeny právě tímto zvířetem.

Klíčovou vlastností, jež k lišce neoddiskutovatelně patří, je její bystrost. Jak dále uvidíme, mívá většinou negativní vyznění, nicméně vyskytuje se i v kontextech pozitivních. (Ani záporná zobrazení však lišce její velkou inteligenci

²²⁶ NR, s. 26 - 27, v. 341 - 354.

²²⁷ Podrobněji k tomu: Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce *Nové rady*. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100.

²²⁸ Podrobněji k tomu: Royt, Jan; Šedinová, Hana: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, Praha 1998, s. 148 - 149.

neupírají, pouze ji využívají jako ilustraci k poučení, jež má z příběhu plynout.) Jeden z kladných příkladů můžeme nalézt v *Quadripartitu*, který hned na samém počátku uvádí bajku o liščině hledání moudrosti:

Stará liška hořela touhou více vědět a hledala učitele... setkal se s ní ještě chytřejší havran... „Vždyť jsem hledala tebe , ... abys mě poučil v žízni po věděni.“ Na to jí havran odpověděl: „Stará mistryně takové chytrosti, co ještě chceš vědět?“... na to se učednice stala učitelkou a takto prý odpověděla: ... Cílem chytrého je moudrost a čím jsme jí blíže, tím přirozeně dychtivěji s větším úsilím máme k ní spět ...“ ²²⁹

I v *Nové radě* je moudrost v liščině proslavu zmíněna. ²³⁰ Jako vyjádření toho, že liščina prohnalost byla vnímána jako negativní, můžeme uvést bajku *O lišce a čbánu*. Liška se zde projeví sice vychytrale, ale přesto se stane obětí své vlastní zákeřnosti. Když se chce pomstít ukradenému džbánu, vytrestá zároveň samu sebe. Zadostiučinění spravedlnosti, že ani lišce její mazanost k záchraně nestačila, vyjadřují poslední verše:

...

*Tak se liška přemúdřila,
svůj život marně ztratila,*

... ²³¹

Podobně se liška sama vytrestá v *Ezopově* bajce *O čápu a lišce* – vychytrale nalije čápu kaši do misky, ten jí to však při její návštěvě oplatí a sám se nají z lahve. Závěr bajky opět trochu škodolibě konstatuje, že:

...

*Radost se jí v smutek obrátí,
když se domív lačna vrátí.* ²³²

Tak je oklamán ten, kdo klamal, svým vlastním šípem je zraněn.

²²⁹ Citováno podle: Citováno podle: Tříška, Josef: *Předhusitské bajky*. 1. vydání. Praha 1990, s. 75.

²³⁰ NR, s. 58, v. 1386.

²³¹ Citováno podle: Tříška, Josef: *Předhusitské bajky*. 1. vydání. Praha 1990, s. 109, v. 93 - 94.

²³² Ezop, s. 72, v. 1734 - 1735.

... 233

Z těchto příkladů vyplývá, že přestože je liška považována za velmi inteligentní, dokonce tak, že většinou přelstí svoje protivníky, stane se jí občas, že ji někdo jiný přechytračí, nebo že sama nedohlédne následky svých činů – a tedy že zas tak bystrá není. Na druhou stranu ale musíme na tyto výpovědi nahlížet skrze morální vyznění bajek, kdy takovéto neslavné konce lišky jsou připomínku spravedlnosti – kdy se zákeřnost svému původci jednou přestane vyplácet²³⁴ - a neovlivňují již tolik nazírání na samotné její vlastnosti. Těmito příklady tedy podle mého názoru není zpochybněno vyznění lišky jako chytrého tvora, ale pouze naznačeno, že svoji inteligenci využívá často k ne právě správným účelům, za což je potřeba ji vytrestat.

Setkáváme se však také s příklady, kdy je liščina chytrost chápána jako pozitivní – kromě prvně citovaného liščina putování za moudrostí také v bajce *O lišce a orlu*.²³⁵ Zde je pro ilustraci toho, že ani silnějšímu se nemusí jeho agrese vůči slabšímu soupeři vyplatit, použito právě liščiny pohotovosti. Když jí orel uchvátí liščata, aby s nimi nakrmil své mladé, liška se nejprve pokusí užít své obvyklé zbraně – vmlouvání se. Když s ním neuspěje:

...

Liška, múdrá jsúcí máti,

chytrostí dietky vyplatí;

... 236

Přinese pod strom, kde orel hnízdí, dřevo a zapálí oheň. Orel jí pak musí její mlád'ata vydat.

Jak je vidno, liška vystupuje v bajkách velmi často společně s nějakým dalším zvířetem. V této dvojici se pak většinou projeví jako chytřejší a svého

²³³ Ezop, s. 246, v. 1736.

²³⁴ Vyjadřují to verše:

*V se svú střelu sama vstřeli,
kdyžto svú lstí družce vzkvieli.*

Ezop, s. 72, v. 1742 - 1743.

²³⁵ Ezop, s. 34 - 35, v. 780 - 815.

²³⁶ Ezop, s. 34, v. 800 - 801.

soupeře obelstí, nebo se o to alespoň pokusí. Další výraznou vlastností, kterou tedy můžeme lišce přisoudit, je klam. Ten je neomylně cítit právě v nejrůznějších neupřímných proslovech, které liška pronáší, aby snadněji dosáhla svého cíle. Doklady pro tuto vlastnost najdeme v *Quadripartitu*, kde se setkáváme s označeními jako *vulpina fraude*²³⁷ nebo *magistra fallacie*.²³⁸ V *Nové radě* se z této vlastnosti mimoděk usvědčuje i liška sama, když králi nabízí tajné spolčení a slídění v jeho prospěch:

„ ...
*Ale cožť zvieme na jiné,
toť tvé milosti nemine;
kterěž koli budú věci
stalé v skutku nebo v řeči,
což my zvieme na tvém dvoře,
tajněť poviemy v komoře.“*²³⁹

Podobně český *Physiologus* popisuje lišku ve spojení se lstí:

*Liška jest chytré zvěřátko. A ty již nejsi děťátko
s právem to jistě vieš co dobré jest, také rozumieš,
i co lest, nerod' na to tbáti, žeť se nemóže státi.*²⁴⁰

Další částí liščiny oblíbené taktiky, kterou obelhávání bezesporu je, je snaha klamanému zalichotit, aby byl snadněji přístupný jejím záměrům. Je příznačné, že již ve slovech uvozujících liščinu radu je její stručná charakteristika podána takto:

*Liška podlé obyčeje
jakžto se pochlebník směje*
...²⁴¹

²³⁷ Citováno podle: Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika. 1. vydání. Praha 2004, s. 92.

²³⁸ Tamtéž, s. 92.

²³⁹ NR, s. 59, v. 1405 – 1410.

²⁴⁰ Palacký, František: *Physiologus*. In: ČČM 49, 1875, s. 129.

²⁴¹ NR, s. 58, v. 1379 - 1380.

Lichocení je totiž prvkem, se kterým se v příbězích o lišce setkáváme velmi často. Pochlebování a vetření se do přízně patří díky liščině chytrosti k jedné z jejích největších a nejčastěji užívaných zbraní.

Stejně jako u vlka, je velmi častým motivem pro lišku její hlad a touha po kořisti. S jídlem úzce souvisí hned několik liščiných vlastností – vedle stálého neklidu a hledání potravy také její snaha využít své inteligence a někoho o jídlo připravit. Pátáním po potravě příběh obvykle začíná. Takto se liška vyskytuje několikanásobně v *Quadripartitu*,²⁴² také v bajce *O lišce a o havranu* ve *Staročeském Ezopovi*:

...

*Liška velmi hladovitá
po poli sem i tam mkytá,*

...²⁴³

Podobný začátek však najdeme v mnoha liščiných příbězích, kde slouží jako výchozí situace pro další zápletky. Liška například velmi vmlouvavě hovoří k havranovi a lichotí mu. Havran, zlákaný chválou, se nechá oklamat a zazpívá, čímž se připraví o sýr a lišce pomůže k dalšímu úspěchu v jejích úskočných kouscích. Tento příběh obsahuje ve stručnější podobě čtyřverší i Klaretův *Exemplarius*, kde je výstižně shrnuta i podstata a naučení z příběhu:

*Havran se klidně vznáší a drží v ústech sýr:
Pochválen liškou zpívá a nevhodně ho ztrácí.
Když se tě dotkne klamná lest, věř raději sám sobě:
Kdo tě chválí, chce, aby mu tvá věc připadla.*²⁴⁴

Dalším často používaným motivem je zmíněné pobíhání, toulání lišky, obvykle právě při shánění kořisti. V kontextu středověké mentality lze tuto vlastnost považovat také za negativní, v bajkách pak i díky tomu, že příběhy

²⁴² Podrobněji k tomu: Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika, Praha 2004, s. 92.

²⁴³ Ezop, s. 38, v. 870 - 871.

²⁴⁴ Citováno podle: Citováno podle: Tříška, Josef: Předhusitské bajky. 1. vydání. Praha 1990, s. 27.

odvíjející se od tohoto úvodu předvádí lišku v ne právě příznivém světle, k čemuž využívají všech jejích vlastností. Ve výše uvedeném úryvku ze *Staročeského Ezopa* slídí po potravě na poli, v *Quadripartitu* je označena jako *vaga*,²⁴⁵ toulavá. Podobně ji vidí i bajka *O lišce a čbánu*:

*Liška jednú běhající,
jésti sobě hledající
...²⁴⁶*

Právě v souvislosti s jídlem, či spíše s jeho nedostatkem, najdeme také označení lišky za *hubenici* - a to v bajce *O lišce a čbánu*.²⁴⁷ Liška se také ve své touze po potravě projevuje jako nenasytá a lakomá. V bajce *O lišce a čápu* se pokusí obohatit na účet čápa, když mu předloží jídlo na misce tak, aby je nedokázal sníst (viz výše). Jiný doklad lakomství poskytuje bajka *O lišce a opici*, tentokrát v souvislosti s liščinou namyšleností na vlastní krásu, v tomto případě na bohatost ocasu, o nějž se kategoricky a s pohrdavým výsměchem odmítne podělit s ošklivou opicí:

„ ...
*Nechajť radějši zemi plazi,
nežli by byl k tvé krási.
Nezakryjeť tak věc čistá
ohyzdná miesta ta jistá.
...²⁴⁸*

I ve svých dalších slovech pak projevuje mínění o vlastní výjimečnosti a nadřazenosti vůči opici.

...
*Liška prosbu přijíe uchem,
aniž myslí, jedno sluchem*

²⁴⁵ Citováno podle: Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika. 1. vydání. Praha 2004, s. 92.

²⁴⁶ Citováno podle: Tříška, Josef: Předhusitské bajky. 1. vydání. Praha 1990, s. 106, v. 1 - 2.

²⁴⁷ Citováno podle: Tříška, Josef: Předhusitské bajky. 1. vydání. Praha 1990, s. 107, v. 50.

²⁴⁸ Ezop, s. 117, v. 3015 - 3018.

*die opici: „Že se nestydíš,
že můj ocas těžkostí hyzdíš,
jehož krátka i lehka čiji!*

...²⁴⁹

*Aj, ty skupče, chceš za mnoho,
jenž si málo menší toho.“²⁵⁰*

Povšimneme - li si ještě jednou blíže liščiných slov v *Nové radě*,²⁵¹ zjistíme, že se do nich promítají vlastně všechny její uvedené vlastnosti: Tón promluvy ke lvu je sice zvolen vhodně, aby se její aktérka zalíbila, nicméně je značně neupřímný. Král je nabádán, aby se choval dle své libovůle, ale zároveň je mu jasně nabízeno, aby využíval právě liščiných služeb (které, jak jsme viděli, nejsou právě nejčistšího charakteru). Přes sladkou a úslužnou řeč zde tedy na sebe liška mezi řádky prozrazuje i své negativní vlastnosti - faleš, namyšlenost a mazanost, využívanou pouze k vlastnímu prospěchu, na úkor ostatních.

Pes

Pes je zvířetem, které doprovází člověka už od nejdávnějších dob. Jako průvodce člověka při pasení stád, v boji či při lovu si vysloužil stálé místo po lidském boku. Nejtypičtější vlastností, která je mu přičítána, je proto bezpochyby věrnost. Zmiňuje ji i pes – rádce v *Nové radě*. Jeho první slova však poukazují bezděčně i na úzké sepjetí psího a lidského života a není obtížné představit si za nimi obrázek psa lísajícího se ke svému pánu. Zároveň tím je vyřčena prosba o jistou poníženou shovívavost, pokud služebník udělá chybu, nebo nevyhoví všemu, co by si pán přál:

*...“Králi, radím tobě,
měj své věrné vždy při sobě.
Najviac, kdež jsi pohostinu,*

²⁴⁹ Ezop, s. 117, v. 3009 - 3013.

²⁵⁰ Ezop, s. 118, v. 3023 - 3024.

²⁵¹ NR, s. 58 – 59, v. 1382 - 1410.

*ať se tvoji k tobě vinú,
jenž o tvé dobré pečují.
A cožkolivěk učijí,
úklad nebo který skutek,
proňž by tobě přišel smutek,
svú to snažností uhradie,
tomuť dojítí nedadie.*

...“²⁵²

Pes má v domácnosti člověka významnou úlohu hlídače - strážce nočního bezpečí. Tu mu přisuzuje například *Quadripartitus*, kde jsou pro něj použity charakteristiky jako *custodiens*, *vigilans*.²⁵³

Podobně hovoří pes v *Nové radě*, nepochybně podle toho, jak je sám zvyklý činit:

„...“

*A když spíš na svém pokoji,
ať jsou věrní strážě tvoji
veždy tudiež vedlé tebe;
tak budeš bezpečen sebe.*

...“²⁵⁴

Dalším dokladem psovy noční bdělosti a zároveň bystrosti podává jedna z bajek *Staročeského Ezopa*, kde se zloděj pokouší psa uplatit kusem chleba. Pes však hned rozpozná léčku, odmítá potravu přijmout a vyslovuje věrnost a vděčnost svému pánu:

„...“

*Nejsem ještě tak nesmieren,
abych byl pro úkruch nevěren.
Čím bych pána vého vinil,*

²⁵² NR, s. 57, v. 1337 - 1350.

²⁵³ Citováno podle: Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika. 1 vydání. Praha 2004, s. 96.

²⁵⁴ NR, s. 57, v. 1325 - 1358.

*jenž mi jest vše dobré činil?
Než bych mu přiel škody jeho,
nescedi života svého.*

*Milujit' pána známého
viece než | tě, vraha svého.*

... „ 255

Zajímavá jsou také slova, která tomuto vyznání předchází:

*„Nemiluji nocnie“, dieše,
„krmě, než dnovú miluji
v němžto rozkoš pravú čiji.*

... „ 256

I v dalších verších mluví pes o své lásce k denní době. Naznačuje tím mezi řádky, že je skutečně bdělým strážcem, který nepopřeje sluchu nočním klamům a úskokům lupičů, kteří přicházejí pod rouškou tmy.²⁵⁷

Podle následující ukázky z *Quadripartitu* sahá psí věrnost i do situací, kdy se mu nevede právě nejlépe. Přesto prokazuje před svým pánem pokoru - přijímá nastalou situaci a přes způsobenou bolest odmítá vemlouvavé řeči vlka:

Pes, bitý pánem, bolestmi lehl a vyl. Hned k němu bez obav a jistě přiběhl vlk, tvrdý úskočník...; s úmyslem zarmoutit zarmouceného: „Proč hlasitě nařikáš na svého přítele a hlučně lamentuješ na člověka? Protože jsi v nočním mraze a v denním žáru hlídal stádo, měj nyní bolest.“ Nato mu vděčný pes s jasnou myšlenkou vděčnosti hned odpověděl! „Jestliže jsem přijal z rukou člověka dobro, proč bych nestrpěl nyní i zlo? Vždycky vyžadujeme od přítele dobré, ale stejně

²⁵⁵ Ezop, s. 57, v. 1363 - 1370.

²⁵⁶ Ezop, s. 57, v. 1360 - 1362.

²⁵⁷

„...
*Nebeříž mi v jedné noci
tisíc dnův rozkošnej moci!*

...“

Ezop, s. 58, v. 1371 - 1372.

*máme přijímat i zlé, když nám je někdy přinese...“ ... „Vidiš tedy, že jsem vždycky přítelem člověka a pro člověka tvým stálým nepřítelem.“*²⁵⁸

Podobně pokorné vyznění přináší jedna z bajek *Staročeského Ezopa*, která navíc znovu poukazuje na těsné sepetí psa s člověkem. Pes se zde setkává s vlkem, který mu chválí kožich a závidí dostatek potravy. Pes mu nabízí, že se k němu může připojit a vlk ochotně souhlasí, posléze si však všimne lysiny na psí šíji. Dostává se mu vysvětlení:

*....„Krmít mě má hospoda,
krmí mě dóm pána mého,
že sem v noci strážce jeho.
Když zloděje v domu čiji,
štěkáním naň lidi štiji.
Strážce domu v mém se slože,
slamice mi dává lože.“*

...²⁵⁹

*....„Aby nemohl kúsati lidi,
ve dne mě okovy trudí.
V noci pak sem tam dlávie,
ve dne mě okovy dávie.“*

...²⁶⁰

Vlk však takovéto postavení odmítá, nechce si nechat vzít svobodu, a vydat se poníženě do moci člověka, a to ani za příjemnou jistotu stálého přísunu potravy. Oproti němu pes se tu projevuje vcelku spokojeně, mírně, jako typické domácí zvíře, které vyměnilo dostatek potravy za nutné nepříjemnosti, které mu vyplývají ze společného života s člověkem.

Stručněji tento příběh vypráví Klaret ve svém *Exemplariu*:

*Dum canis ante lupum currit, monstrans sibi collum
Nudum, dampnat eum lupus et leo pellit in agrum.*

²⁵⁸ Citováno podle: Tříška, Josef: Předhusitské bajky. 1. vydání. Praha 1990, s. 80.

²⁵⁹ Ezop, s. 112, v. 2874 - 2880.

²⁶⁰ Ezop, s. 113, v. 2895 - 2898.

Fer libertatem, retinens studii novitatem;

*Pro pastu cene, bone, te non subde cathene.*²⁶¹

Z uvedených ukázek však mezi řádky vyplývá, že ač je psova oddanost člověkem oceňována, není vždy zcela pochopena a působí jako přehnaná. Snad i z této přílišné pokory vyplývá jisté pohrdání a převaha člověka nad psem a jistý negativní vztah k němu - například přirovnání ke psu bylo těžkou urážkou. Dvojakou roli tohoto zvířete, jehož význam může být kladný i záporný, ukazuje i marnivá lovecká vášeň psí povahy, s jakou provází člověka na honech. Ani pes v *Nové radě* neopomene zmínit, jak jsou podle něj důležité:

„...“

Takéť pravím tvé milosti,

vždy buď pilen v myslivosti,

ke všelikakému lovu

měj svú mysl vždy hotovu.

Honiž všeliká zvířata

[na shon nebo na] tenata

Tak čině dle kratochvíle,

*pozbudeš túžebné chvíle.“*²⁶²

Také v *Quadripartitu* je pes charakterizován opačně, než jako pokorný přijímatel všech událostí, působí divoce jako šelma: *latrans et mordens provocator inimicie*²⁶³ Při popisu psí povahy se setkáváme i s adjektivem *zlý*, a to dokonce ne jednou. Poprvé je tomu ve staročeském přísloví *Zlý pes ani sám snie, ani druhému dá.*²⁶⁴

V bajce *O psu a o masu* má tuto krátkou charakteristiku také, podle vyznění příběhu se však projeví spíše jako ukvapenec a pošetilec:

...

²⁶¹ Klaret a jeho družina 2. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 195, v. 569 - 572.

²⁶² NR, s. 57, v. 1351 - 1358.

²⁶³ Citováno podle: Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika. 1. vydání. Praha 2004, s. 96.

²⁶⁴ Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupec 842, v. 30.

*Kdežto pes po vodě plove
úkruch masa v ústech jmějiše
jehož stien u vody bieše.
I zdáše se větčie tamo,
nežli pravé maso samo.
Zlý pes, vida zřejmú škodu,
chtieše hltati onu vodu,
žádaje naděje onoho
viece nežli masa samého,
znaménce masné miluje
viece než zisk, jenžto tu je.
Usta svoje i otvoři,
maso se jemu z úst vynoři.
Takž pod vodú maso zhynu
s tiemž naděje jeho minú.
... ²⁶⁵*

Následující příklad v sobě snoubí všechny odstíny psí povahy – dokáže být zlý, nezkrotný, a nesmlouvavý, nově se tu objevuje ještě troufalost a hrdost - ale zároveň se tu objevuje i jeho tvář, kterou již známe, ve které je smíšená pokora, služba a mírnost:

*Psu zlému, že se ho báli, ted' zvoneček na šji dali.
Troufá si, nosí ho hrdě, však pes starý zchladí ho tvrdě.
Na mocné zuby neceň, však pokorně sloužit jim neleň! ²⁶⁶*

Tím se opět vracíme ke psu jako služebníku člověka. Pro znázornění jejich vztahu najdeme ještě několik dokladů. Týkají se lidské odplaty za psovu věrnost - být starým psem v nich však není záviděníhodný úděl, protože se může dočkat leccého:

²⁶⁵ Ezop, s. 22, v. 426 - 441.

²⁶⁶ Citováno podle: Vidmanová, Anežka: Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku. 1. vydání. Praha 1990, s. 417. Tatáž pasáž je v latinském originálu ve Flajšhansově edici: Klaret a jeho družina 2. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 192, v. 505 - 507.

*Čilý je pes ve svém mládí, že zvěř honí, mají ho rádi.
K stáří když se čas chýlí, jen pryč s ním! Už přestal být milý.* ²⁶⁷

*Jenž tobě jest z mládí slúžil,
aby na starost toho užil,
zpomena jeho službu míle,
nečiniž jemu nic násilé,
...* ²⁶⁸

Podobně v Quadripartitu je pes *a domino verberatus*. ²⁶⁹

Prakticky ze všech ukázek vyplývá důvěrná znalost psí povahy, která se projevuje v mnoha odstínech. Sepjetí, které je mezi člověkem a tímto zvířetem, hovoří pregnančně staročeské přísloví:

Doba doby hledá, svůj svému a psu kost. ²⁷⁰

Všechny tyto charakteristiky - na jedné straně oddanost, na druhé divokost - dávají psu poněkud ambivalentní význam. Pro své kladné vlastnosti, zejména svou věrnost, bývá ceněn a jako symbol věrnosti je zobrazován ve výtvarném umění. Na druhou stranu je zcela v moci člověka jako *servus*, ²⁷¹ a je možno pohlížet na něj s pohrdáním.

Opice

Opice upoutávala odjakživa pozornost svou podobností člověku, také latinský název *simia* byl odvozován od *similitudo*. Stejně jako je její vzezření oproti člověku pokřivené, byla spojována hlavně s negativními vlastnostmi - stala

²⁶⁷ Citováno podle: Vidmanová, Anežka: Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku. 1. vydání. Praha 1990, s. 414. Tatáž pasáž je v latinském originálu ve Flajšhansově edici: Klaret a jeho družina 2. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 191, v. 457 - 460.

²⁶⁸ Ezop, s. 62, v. 1466 - 1469.

²⁶⁹ Citováno podle: Tříška, Josef: Starší pražská univerzitní literatura a karlovská tradice. 1. vydání. Praha 1978, s. 126.

²⁷⁰ Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časův až do počátku XV. století. Bez editora. Bez vydání. Praha 1845, sloupec 846, v. 5.

²⁷¹ Citováno podle: Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika. 1. vydání. Praha 2004, s. 96.

se obrazem hříšného člověka nebo hříchu vůbec. Také ďábel chtěl být podoben Bohu - a proto je často zpodobňován jako opice.

Právě žádostivost, dychtivost je jednou z nejčastěji popisovaných opičích vlastností - týká se to zejména záležitostí oděvu, po kterém opice velmi touží. Jako *cupida vestis symea z Quadripartitu*²⁷² vystupuje i v *Nové radě*, kde navíc můžeme spatřit tendenci k vlastnosti, která je i dnes považována za pro opici typickou – nápodobě:

„...“

*Nad to, což kto kdy učiní,
anebo kterak chodí jiní,
spatřě stříhy i všechny krojě,
nemějš nikakež pokoje,
ač téhož dobudeš sobě.
Tož já, králi, radím tobě.“*²⁷³

Další rozměr této marnivé touze dodává *Quadripartitus*, který hovoří o opici skrývající svou hanbu: *Cupida vestis symea confusibiliter ut poluta cooperiret pudenda.*²⁷⁴

Nám již známým motivem je příběh, kdy opice žádá po lišce část jejího ohonu:

*Simea valde rogat vulpem, quod ea sibi iungat;
Inde petit partem caude, negat hec sibi tandem.*²⁷⁵

Do větších podrobností je toto setkání rozvedeno v jedné z bajek *Staročeského Ezopa*:

...

*Jakož opice žalováše,
při žalobě liška stáše,*

²⁷² Citováno podle: Tříška, Josef: Předhusitská bajka. In: Zlatý máj 26, 1982, s. 370.

²⁷³ NR, s. 63 - 64, v. 1567 - 1572.

²⁷⁴ Citováno podle: Tříška, Josef: Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku. 1. vydání. Praha 1975, s. 28.

²⁷⁵ Klaret a jeho družina 2. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 196, v. 596 - 598.

*že nenie sličná z zadu,
řkúci: „Lišo, daj mi radu,
kterak bych mohla k tomu prijíti,
jenž bych mohla hanbu skrýti.
Malú částku chvosta tvého
bych měla prevelikého,
bylo | by mi prieliš dosti,
když by mi ji dala z tvé milosti.
Coť platno velikým chvostem,
s ním se po poli vláčiti jako s mostem?
Prostěje to mé chudibě,
jenž jest prieliš těžko tobě.“*

...²⁷⁶

Opice přistupuje lišce s ponížením a prosí ji o radu a o dar ocasu. Kromě nespokojenosti s tím, co jí bylo dáno a marné touhy mít něco, co jí nepřísluší, projevuje zde také značnou pošetilost, až hloupost - zejména, když zvířetem, za kterým s touto prosbou přichází, je právě liška. Opice navíc nevolí svá slova nijak obratně ani diplomaticky, když lišku upozorňuje, že je pro ni ocas příliš veliký. Není proto divu, když se od jí místo daru dostane příkrého odmítnutí.

Ze setkání těchto dvou zvířat tedy nevyhází opice právě nejlépe, ale přesto není považována za hloupé zvíře. *Nová rada* ji sice krátce charakterizuje jako všetečnou, ale dává ji projevit také velkou zvědavost, touhu po poznání a zájem o nové věci:

*Potom všetečná opice
vece: „Žádný královiče,
oddaj svú vóli i chtěnie |
i za všelikaké uměnie
čáry i zlato dělati.
O toť slušie pilně státi,*

²⁷⁶ Ezop, s. 117 - 118, v. 2995 - 3008.

*aby zvěděl chytré věci
a k tomu neznámé řeči
a všech jiných zemí hesla.
Pokus se i o vše řemesla,
...“²⁷⁷*

Jedna z ezopských bajek pak už neváhá přiřknout opici přímo bystrost, když prohlédne léčku vlka, který křivě nařkl lišku z krádeže a dovedl ji k soudu.

...
*Opice tu sedi za súdy,
svým rozomem nepoblúdí.
Uchopí lest tajnú jeho,
neučuni nic jiného,
než tak vlkovi povědě:
„Hledáš práva, lsti | vá hlavo,
a toběť se brání právo.
Lišo, dobre přiš krádeže,
nevina tě zbaví věže.“²⁷⁸*

Kromě toho, že zde opice projeví také jistou spravedlnost, je to však z výčtu kladných opičích vlastností vše - dále už najdeme pouze další negativní charakteristiky. Jako ponoukání ke svévolnosti, tvrdohlavosti, sebedůvěře a nedbání na úsudek ostatních vyznívá část řeči opice v *Nové radě*:

„...
*Pokus se i o vše řemesla,
netbaj na to, ačť se zkazí.
Toť já tobě, králi, razi,
nerod' nic tbáti na to.
Ač všichni mají za to,
že ty k tomu nerozumieš,*

²⁷⁷ NR, s. 63 - 64, v. 1551 - 1560.

²⁷⁸ Ezop. s. 80 - 81, v. 1973 - 1981.

[protože měj ty za to, že vše umíš].

... „²⁷⁹

Další vlastností, která nás u opice asi nepřekvapí a je hodnocena negativně, je její opičí láska ke svým mlád'atům:

*Opice každému chválí svou opičku, poklad svůj malý.*²⁸⁰

Podle Ezopa mívá dvě děti, ale pečuje jen o první, které miluje natolik, že je svoji láskou zahubí. Podobný motiv najdeme v Klaretově *Exempariu*:

Mláděti, jež nemá ráda, vždy vykáže opice záda.

*Milejší v náručí chová, to zhubí však divokost psova.*²⁸¹

Z výčtu těchto vlastností vyplývá, že středověk si opice skutečně příliš necenil, když jí kromě jisté bystrosti a zvědavosti přiřkl pouze samé negativní charakteristiky. Promluva opice v *Nové radě* je postihuje ve stručnosti, ale prakticky všechny.

²⁷⁹ NR, s. 64, v. 1560 - 1566.

²⁸⁰ Citováno podle: Vidmanová, Anežka: *Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku*. 1. vydání. Praha 1990, s. 414. Tatáž pasáž je v latinském originálu ve Flajšhansově edici: *Klaret a jeho družina 2*. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 191, v. 449 - 452.

²⁸¹ Citováno podle: Vidmanová, Anežka: *Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku*. 1. vydání. Praha 1990, s. 417. Tatáž pasáž je v latinském originálu ve Flajšhansově edici: *Klaret a jeho družina 2*. Ed Václav Flajšhans. 1. vydání. Praha 1928, s. 193, v. 517 - 520.

6. *Jan Dubravius, Jan Mantuan Fencel a jejich zvířecí rady*

Život a literární dílo Jana Dubravia

Nové rada zůstala oblíbená i v pohusitské době, jak dokládá její volné latinské přebásnění, které vyšlo roku 1520 v Norimberku pod názvem *Theribulia Ioannis Dubravii iurisconsulti et equitis aurati de regiis praeceptis (Rada zvířat o tom, jak si má počínat král, dílo Jana Dubravia, právníka a pasovaného rytíře)*.²⁸² Toto dílo humanisty Jana Dubravia je dedikováno přímo králi Ludvíkovi.

Autor, olomoucký biskup Jan Dubravius, vlastním jménem Jan Skála, patřil k nejpřednějším latinským humanistům v českých zemích. Narodil se pravděpodobně roku 1486 zámožným katolickým rodičům v Plzni. Protože pražská univerzita byla kališnická, odešel Dubravius na studia do Vídně. V roce 1507 se vydal do Itálie, kde se společně se svým mladším příbuzným Linhartem Jílkem - pozdějším vydavatelem *Theribulie* - zapsal na padovskou univerzitu. Hodnost doktora církevního práva získal na univerzitě v Bologni. Oba se však již v roce 1508 vrátili do vlasti a Jan Dubravius se hned následujícího roku stal sekretářem a kancléřem olomouckého biskupa Stanislava Thurza, který byl proslulým příznivcem a mecenášem humanistů. Dubravius rychle postupoval v hodnostech a byl pověřován řadou diplomatických a politických úkolů. Díky biskupově přízni získával postupně také další tituly - mezi lety 1510 -1512 se stal

²⁸² Dubravius, Jan: *Theribulia. Rada zvířat*. Edd. Miroslav Horna a Eduard Petrů, Praha 1983.

kanovníkem olomoucké kapituly, roku 1513 pak arcijáhenem olomoucké kapituly.

Jan Dubravius se také intenzivně podílel na politickém dění v zemi a společně se Stanislavem Thurzem se účastnil diplomatických a státnických jednání. Protože pražský arcibiskupský stolec zůstával neobsazen, měl olomoucký biskup v rámci českého království o to důležitější postavení. Jan Dubravius se díky službě u Stanislava Thurza dostal do okruhu předních humanistů své doby, a sám také udržoval kontakty s dalšími významnými osobnostmi, například s vratislavským básníkem Kašparem Ursinem Veliem.

Thurzo se obklopoval vzdělanými muži a okolo jeho olomoucké rezidence se shromáždila početná družina humanistů, které sem lákaly nejen intenzivní kulturní kontakty s Vídní, Budínem, Vratislaví a Krakovem, ale i možnost hmotného zabezpečení v rámci olomoucké kapituly a biskupství. Tato skupina, nazývaná Sodalitas Marcomannica (někdy také Societas Maierhofiana) byla založena v letech 1502 - 1503 a sešli se v ní například Krištof Apitius, Martin Hořčička, Řehoř Nitsch, Augustin Olomoucký a mnoho dalších. Svoji aktivitu zřejmě soustřeďovali na četbu, shromažďování knih, debaty a psaní listů, kterými manifestovali svou příslušnost k humanismu. Přestože jsou tedy zprávy o těchto členech pouze kusé a není dochováno téměř nic z jejich vlastní literární tvorby, (vyjma listů), ohlasy zahraničních autorů – dedikace a pochvalné zmínky - svědčí o významu této skupiny.²⁸³

Dubraviovi se zde dostalo také mnoha příležitostí uplatnit své diplomatické schopnosti. Již roku 1509, po svém nástupu do Thurzových služeb, se účastnil rozhovorů s Vladislavem Jagellonským v Kroměříži, konaných kvůli korunovaci následníka trůnu na českého krále. Ludvík Jagellonský byl korunován v Praze, 11. března 1509, právě olomouckým biskupem, protože pražský arcibiskupský stolec nebyl obsazen.

²⁸³ Podrobněji k tomu Hlobil, Ivo; Petrů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, s. 30 - 35.

V lednu 1514 zasedal Jan Dubravius na pražském sněmu, o rok později byl při jednáních biskupa s polským králem Zikmundem I. Jagellonským. Zřejmě díky tomuto setkání, kdy si Dubravius svojí výmluvností získal sympatie polského krále, byl pak v roce 1518 společně s Vilémem z Kunštátu pověřen poselstvím ke dvoru milánského a aragonského vévody Francesca Galeazza Sforzy, aby králi Zikmundovi vyjednal sňatek s jeho dcerou Bonou.

Ve své diplomatické činnosti pokračoval pravděpodobně i za vlády Ludvíka Jagellonského, protože roku 1522 mu byl od krále udělen rytířský titul a potvrzen již dříve udělený predikát z *Doubravky a Hradiště*, to vše jako odměna za věrné služby.

V dobách blížícího se tureckého nebezpečí se Dubravius se účastnil budínských jednání biskupa Thurza s králem Ludvíkem. Roku 1526 ještě od Ludvíka Jagellonského obdržel hrad a městečko Břeclav se Starou Břeclaví, osvobozené ode všech manských závazků.

Dařilo se mu však i za vlády Ferdinanda I. - účastnil se jeho korunovace 24. února 1527, (tu, vzhledem k tomu, že pražský arcibiskupský stolec zůstal neobsazen, vykonal Stanislav Thurzo), téhož roku byl jmenován proboštem v Kroměříži a Olbramkoste u Znojma, a postupně získával ještě další úřady. Většina z nich byla však pouze titulární, a povinnosti k nim vázané vykonávali Dubraviovi zástupci. Sám se věnoval pouze úřadu biskupského sekretáře a kancléřství.

Roku 1528 byl vybrán jako vedoucí poselstva ke polskému králi Zikmundovi II. s cílem zajistit podporu proti Turkům, ale zejména zabránit, aby polský král vojensky podpořil svého příbuzného a Ferdinandova vzdorokrále Jana Zápolského. Ačkoli Dubravius nedosáhl všech cílů, podařilo se mu alespoň zajistit polskou neutralitu. Následujícího roku byl za hrozícího tureckého nebezpečí postaven do čela pluku olomouckého biskupa, v rámci celé moravské a české zemské hotovosti, které velel Jan Bohatý z Pernštejna.

Další významný životní posun nastal pro Jana Dubravie roku 1540, když se uprázdnil olomoucký biskupský stolec. Protože nově zvolený Bernart Zoubek

zemřel dříve, než mohl být ve své funkci potvrzen a hrozily spory mezi kanovníky, prokázal Dubravius opět svůj diplomatický talent, když se dokázal dohodnout se svým protikandidátem Janem Horákem z Milešovky, že mu - výměnou za své zvolení - zajistí hodnost biskupského koadjutora a odpovídající plat. Tato dohoda byla všeobecně přivítána, protože nabízela smírné perspektivní řešení. Na cestě k biskupskému úřadu pak Dubraviovi chybělo již jen kněžské svěcení, které přijal 2. ledna 1542. I po nástupu do biskupského úřadu však nadále zůstával vyhledávaným spolupracovníkem Ferdinanda I., který hojně využíval jeho služeb a pověřoval jej různými diplomatickými úkoly.

V roce 1543 doprovázel Ferdinanda I. na cestě do Krakova, kam vezl svoji dceru Alžbětu ke sňatku s polským Zikmundem II. Augustem.

Za českého povstání roku 1547 získal úlohu posla, který měl přimět k poslušnosti vzbouřené české stavy, které odepřely Ferdinandovi I. podporu a svolaly vojenskou pohotovost. Po vítězné bitvě u Mühlberka, kde český král společně s Karlem V. porazili saského kurfiřta Jana Fridricha a německé protestaty, soudili vzbouřené české pány příslušníci moravského zemského sněmu a soudu. Jan Dubravius byl jedním z členů tribunálu a vyslovoval se pro potrestání pouze skutečných viníků, snažil se tresty mírnit.

Protože žil v nábožensky stále vypjaté době, musel Dubravius zaujmout stanovisko i k českým nekatolíkům. Ze své pozice katolického biskupa však projevoval poměrně velkou toleranci - zasazoval se sice o obsazení pražského arcibiskupství, nezasahoval ale do pravomocí pražského administrátora a v náboženských otázkách zastával umírněné stanovisko, což se projevilo např. jeho shovívavým postojem k pronásledovaným členům jednoty bratrské, například jejímu biskupu Janu Augustovi.

V posledních letech života se věnoval správě svých i biskupských statků a podpoře olomouckého tiskaře Jana Günthera, vydavatele své *Historia regni Boemiae*. Dne 9. září 1553 byl v Kroměříži raněn mrtvicí a ještě téhož dne zemřel. Pohřben je v Olomouci, v katedrálním chrámu svatého Václava, vedle svého předchůdce v biskupském úřadu, Stanislava Thurza.

Literární dílo Jana Dubravia je pozoruhodné, co se týče jeho rozsahu i tematické šíře. Spadá do doby vrcholící české humanistické produkce, a přispělo významnou měrou k tomu, že původní receptivní charakter českého humanismu konce 15. a počátku 16. století přešel do skutečného tvůrčího úsilí humanistického typu ve 20. - 40. letech 16. století. Jan Dubravius patří k předním autorům období tohoto období.

Jeho první literární prací byl komentář k *Martiani Foelicis Capellae De nuptiis Mercurii et Philologiae*, vydaný ve Vídni roku 1516. Toto dílo římského básníka a filologa z 5. století pojednává o sňatku Merkuria s Filologií, kteří dostanou svatebním darem sedm svobodných umění. Jejich alegorie jim pak v sedmi knihách přinášejí pojednání o svých disciplínách. Toto dílo spojuje alegorii s naukově zaměřeným výkladem, což je důvodem jeho stálé popularity jak ve středověku, tak v renesanci. Ve shodě s pojetím humanistické alegorie vydal Dubravius edici tohoto díla a připojil k němu svůj komentář.

S Dubraviovou politickou a diplomatickou kariérou jsou úzce sepyjaty řeči a listy, vydané roku 1549 v Prostějově – *Oratio ad Sigismundum, regem Poloniae, de auxilio contra Turcas, Oratiuncula in nuptiis regis Poloniae Sigismundi iunioris, Ad collegium Pragense de ecclesiae oeconomia epistola, Oratio funebris in Sigismundi regis Poloniae exequiis*. Napsal i několik drobnějších spisů s teologickou tematikou, například *Commentarius in V. Davidis Psalmum*, kde vykládá verše žalmů, nebo *Ad Christophorum ad Zwola, canonicum Olomoucensem, de lyurgia* o významu obřadů.

V letech 1535 – 1540 sepsal hospodářsky zaměřený spis *De piscinis*, ve kterém uplatnil své zkušenosti se správou svých panství a v pěti knihách popsal dobové znalosti související s budováním a udržováním rybníků, chovem ryb a jejich výlovem.²⁸⁴ Tento spis dosáhl velkého rozšíření a zůstal aktuální prakticky až do 20. století.

Následníkovi trůnu Maxmiliánovi připsal Dubravius svou rozsáhlou kroniku o třiatřiceti knihách *Historia regni Boemiae*, vydanou v roce 1552, a pak

²⁸⁴ Dubravius, Jan: O rybnících. Edd. Antonín Salač a Anežka Schmidtová, Praha 1953.

ještě několikrát doma i v zahraničí. Čerpal v ní silně zejména z Hájkovy *Kroniky české* a Aeneáše Silvia Piccolominiho, z nichž sice přebral mnohé nepřesnosti, ale zároveň projevil kritičnost - vypustil například místa obsahující popisy nadpřirozených jevů nebo invectivy vůči Čechům. České dějiny dovedl až do smrti Ludvíka Jagellonského, tedy do časů, které sám zažil. Poslední tři knihy svého rozsáhlého díla psal tedy již na základě vlastních zkušeností a vzpomínek, proto jsou pro tuto dobu autentickým pramenem. Do této své rozsáhlé práce vtělil zejména snahu poučit budoucího panovníka, neboť se ve vyprávění soustředil především na příběhy předchozích vládců či jiných známých osobností a líčení jejich charakterů a skutků, čemuž odpovídá i vynechání letopočtů v jinak chronologickém běhu vyprávění; a vynikající sloh, dávající důraz na příběhovou stránku vyprávění.²⁸⁵

Theribulia

Autograf *Theribulie* je dnes neznámý. Sepsána však byla pro Ludvíka Jagellonského (jak je uvedeno v dedikaci), na počátku jeho vlády v roce 1516.

Brzy po jejím vzniku si však při návštěvě svého strýce pořídil opis Linhart Jílek z Doubravky, synovec Jana Dubravia. Přestože měl svolení pouze k opisu knihy pro vlastní potřebu, vydal ji roku 1520 v Norimberku a dedikoval řezenskému sufragánovi a hierapolskému biskupovi Petru Krafftovi.²⁸⁶

Druhé vydání následovalo roku 1521 v Krakově, tentokrát již se souhlasem autora. Třetí vydání je z Vratislavi roku 1614 a poslední, čtvrté, z Herbornu roku 1626. Nejnověji *Theribulii* vydali Eduard Petrů a Josef Hejnic,

²⁸⁵ Podrobněji k Dubraviovu literárnímu dílu: Dubravius, Jan: *Theribulia*. Rada zvířat. Edd. Miroslav Horna a Eduard Petrů, Praha 1983, s. 16 - 20.

²⁸⁶ Okolnosti vzniku tohoto opisu a důvody, proč knihu vydává, stejně jako dedikaci Petru Krafftovi, uvádí Linhart Jílek z Doubravky v krátkém úvodu před samotným textem *Theribulie* a dedikací Jana Dubravia. Dubravius, Jan: *Theribulia*. Rada zvířat. Edd. Miroslav Horna a Eduard Petrů. 1. vydání. Praha 1983, s. 60, v. 1-14. Zůstává samozřejmě otázkou, do jaké míry se jedná o skutečnou skromnost autora, který by se bránil vydat své dílo, a do jaké míry pouze o uměleckou licenci.

společně s jejím překladem do češtiny, a to z původního Jílkova vydání.²⁸⁷ Jedná se totiž o nejpůvodnější text, v ostatních se vyskytují chyby nebo vložené další, nepůvodní části.

Jan Dubravius nejmenuje ve svém díle žádnou předlohu, mluví pouze o *...libellus patri sermone scriptus, titulo et rithmis animalium consilia praeferens, quibus consiliis ipse Leo in usum boni regis ab avium et quadrupedum genere formabatur.*²⁸⁸

Z těchto slov však vyplývá, že jeho předlohou musela být *Nová rada* - přijímá z ní schéma, kde na sněmu králi lvu radí čtvernožci a ptáci. Na rozdíl od *Nové rady* však je její kompozice založena na dualistickém pojetí – je rozdělena do dvou knih - dnů, mezi které je vložena parabáze, kdy lev vystrojí zvířatům hostinu. Na závěr nechybí ukončení sněmu, jehož absence byla tak často vyčítána Smilu Flaškovi.

Král lev je zde poměrně pasivní postavou – do děje vstupuje vedle zahájení a ukončení sněmu ještě na hostině, která v prostředí jednání přerušuje, jinak je ale vztah lev - zvíře pouze jednosměrný, král přijímá rady, aniž by na ně reagoval.

Theribolia byla dlouho badatelskou veřejností pojímána pouze jako překlad *Nové rady* do latiny, nadto ještě umělecky zploštělý. Že tomu tak není, dokazuje zejména Eduard Petrů v několika svých pracích o Theribolii.²⁸⁹ Mezi nejčastěji zmiňované výtky patří umenšení Flaškovy ironie, kdy původní špatní rádci se sice promlouvají zle, ale v závěru své rady se obrací k dobru a nabádají

²⁸⁷ Dubravius, Jan: Theribolia. Rada zvířat. Edd. Miroslav Horna a Eduard Petrů, Praha 1983. (Dále jen Theribolia.)

²⁸⁸ Hlobil, Ivo; Petrů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992.

²⁸⁹ Petrů, Eduard: Dubraviova Theribolia ve vývoji alegorie. In: Literárněvědné studie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Brno 1972, s. 49 – 64. Petrů, Eduard: Dubraviova Theribolia a Rada zhovadilých zvířat. In: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica 37, 1975, s. 23 - 32; Petrů, Eduard: Jan Dubravius a Martianus Capella. K humanistickému pojetí alegorie. In: Listy filologické 99, 1976, s. 221 – 225; Petrů, Eduard: Olomoucký humanismus a jeho polské podněty. In: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica 36, 1976, s. 27 - 38; podrobný přehled hodnocení Theribolie od jednotlivých badatelů podává také Eduard Petrů: Hlobil, Ivo; Petrů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, s. 42 - 43.

krále, aby se nechoval stejně jako oni. (Tak je tomu například u vlka, ²⁹⁰ supa, ²⁹¹ a dalších.) Dále je to zrušení kompozice střídání čtvernožců a ptáků, dobrých a špatných rad a přemístění některých promluv do úst zvířatům, u kterých neodpovídají jejich obecně uznávaným vlastnostem.

Eduard Petruš však dokazuje, že Dubravius nezaložil *Thetiobulii* na přesné kompozici jako Smil Flaška, ale že dramatické napětí díla vetknul do jeho vztahu s životní skutečností. Prvky, které využil, jsou tedy jen uměleckým prostředkem sloužícím ke znázornění toho, co chtěl vyjádřit, a čemu tedy musel někdy ve formě ustoupit - a to byl vztah ke životní realitě. Přejaté téma tedy pojal zcela nově, když je přizpůsobil potřebám renesanční společnosti a normám humanistické estetiky. Soustředění alegorie na určitá, konkrétní témata koresponduje se zaměřením tehdejší společnosti na reálné složky života, na společenskou praxi. Stejně jako ostatní Dubraviova díla je tak i *Theriobulia* bezprostředně ovlivněna Dubraviovým životem, který se vůbec projevoval v jeho literárním díle (politické řeči, kronika věnovaná králi, hospodářsky zaměřený spis *De piscinis*).

Theriobulia tedy celkově dosti zkracuje, či úplně opomíjí rady s náboženským obsahem a vlastnostmi rytíře (šlechtnost, stydlivost, ctnost) a některé požadavky feudální na krále, místo nich, v souladu s humanistickým pohledem, nově zavádí požadavky ohledně osobních vlastností, které musí mít král – vzdělání a vystupování (leopard), ²⁹² štědrost (labuť), ²⁹³ pohostinnost (tele), ²⁹⁴ stálou povahu (býk); ²⁹⁵ ve vztahu panovník - poddaný zdůrazňuje důležitost výběru členů královské rady (fénix), ²⁹⁶ odmítání donašečů a lichotníků (straka), ²⁹⁷ spravedlnost k sirotkům, dodržování práva (sup), ²⁹⁸ mírnost při

²⁹⁰ *Theriobulia*, s. 105, v. 29 - 33.

²⁹¹ *Theriobulia*, s. 101, v. 1 - 16, s. 102, v. 1.

²⁹² *Theriobulia*, s. 71 - 73, v. 1 - 44.

²⁹³ *Theriobulia*, s. 89 - 93, v. 1 - 70.

²⁹⁴ *Theriobulia*, s. 93 - 95, v. 1 - 28.

²⁹⁵ *Theriobulia*, s. 113 - 115, v. 1 - 32.

²⁹⁶ *Theriobulia*, s. 77 - 81, v. 1 - 64.

²⁹⁷ *Theriobulia*, s. 107, v. 1 - 28.

²⁹⁸ *Theriobulia*, s. 101 - 103, v. 1 - 42.

trestání (holub),²⁹⁹ spravedlnost vůči chudým (sokol),³⁰⁰ obranu poddaných proti nepříteli (kohout),³⁰¹ snahu udržet mír (jelen),³⁰² také úspěšnou správu státu - budování krásných staveb (datel),³⁰³ řešení sporů smírně (pták králíček),³⁰⁴ výcvik vojska již v míru (kůň),³⁰⁵ kázeň ve vojsku (špaček),³⁰⁶ boj s nepřítelem (velbloud),³⁰⁷ jednotu náboženství (chocholouš),³⁰⁸ co dělat na dobytém území (skorec).³⁰⁹ Postava panovníka zde již není viděna - jako v *Nové radě* - jako *král z Boží milosti*, ale jako morální autorita s jedinečnými vlastnostmi - k vladaření je oprávněn pro své vzdělání a ušlechtilost. Rad k otázce vztahu panovníka k Bohu je zde poměrně málo – kromě orlice, zčásti fénix³¹⁰ a tur.³¹¹

V každé radě je uveden příklad nějaké osobnosti, panovníka, či vzdělance. Většina jich pochází z antiky, nicméně je tu uvedeno i několik českých králů – Václav III., Karel IV., Václav IV., ale i příklady z dějin 15. a 16. století - štedrost krále Vladislava, pohostinnost Matyáše Korvína, vyprávění o nádheře svatby polského krále Zikmunda s Alžbětou, tedy podněty, které Dubravius přijímal ze své diplomatické kariéry.

V podstatě je tedy *Theriobulii* řečeno totéž, co kronikou *Historia regni Boiemiae* - rady, jaký má král být, to vše na základě příběhů jeho předchůdců, na kterých má vidět jejich chyby a přednosti.

Co se zvířecích rádců týče, Dubravius s nimi nakládá poměrně volně, mnoho jich nahrazuje jinými, jiné přidává. Přibývá například gazela, buvol, do páru k beránkovi ovečka, dále osel, ibis, nebo tygr, a několik ptáků, prozrazujících

²⁹⁹ Theriobulia, s. 115 – 117, v. 1 - 49.

³⁰⁰ Theriobulia, s. 83 – 85, v. 1 - 30.

³⁰¹ Theriobulia, s. 141, v. 1 - 28.

³⁰² Theriobulia, s. 157 - 159, v. 1 - 20.

³⁰³ Theriobulia, s. 95 – 99, v. 1 - 60.

³⁰⁴ Theriobulia, s. 159 - 163, v. 1 - 28.

³⁰⁵ Theriobulia, s. 161 - 163, v. 1 - 26.

³⁰⁶ Theriobulia, s. 163 - 165, v. 1 - 38.

³⁰⁷ Theriobulia, s. 167, v. 1 - 24.

³⁰⁸ Theriobulia, s. 173 - 175, v. 1 - 44.

³⁰⁹ Theriobulia, s. 160 - 171, v. 1 - 36.

³¹⁰ Theriobulia, s. 77 – 81, v. 1 - 64.

³¹¹ Theriobulia, s. 183 - 185, v. 1 - 26.

Dubraviovu znalost přírody - datel, drozd, bažant, pták králíček, skorec, chocholouš, ledňáček. Z bájných zvířat se nově objevuje fénix; jednorožec i noh se společně s ježkem, kolčavou, rysem, sýkorou, vlaštovkou a dalšími ztrácí.³¹² Celkový počet rad je jen o málo vyšší (48 proti 44 v *Nové radě*), mění se ale jejich původci, délka i zaměření.

Jan Mantuán Fencí

O Janu Fenclovi máme jen málo životopisných zpráv, většinou takových, které se dají vyvodit z jeho tiskařské činnosti. Narodil asi kolem roku 1485 v Plzni jako syn bohatého měšťana. Studoval na univerzitě v Lipsku a roku 1501 zde dosáhl titulu bakaláře. O místě jeho pobytu a o jeho činnosti v letech 1501 – 1518 nevíme nic. V tomto roce ho však nalézáme v Norimberku, kde je jako vydavatel podepsán hned pod osmi knihami. Tyto spisy navíc sám textově připravil - podílel se na nich jako překladatel, korektor, tiskař.

Mezi díla, vydaná v jediném roce, patří: latinsko - česko - německá příručka pro kněze *Poenitentarius*, Katonova dvojverší *Moralissimus Cato* v latině, která přebásnil do češtiny, (latinskou a německou verzi převzal od basilejského profesora Sebastiana Branta), *Compactata* v latinském znění, latinský dialog mezi učitelem a žákem o teologických otázkách *Elucidarius dialogicus*, edice díla Jakuba Henrichmanna *Institutiones Grammaticae*, přeložil příručku českých a latinských modliteb pro kněze při bohoslužbě *Enchiridion* (do které přeložil české modlitby). Z českých děl pak vydal lékařskou příručku Jana Černého *Lékařství užitečné a výborné zpracování proti nakaženému povětří a proti moru* a *Frantovy práva*, na kterých měl možná také autorský podíl.

Roku 1520 vyšel v Norimberku překlad sbírky modliteb *Hortulus anime* (*Zahrádka duše*), ke které Mantuán připojil modlitby k českým zemským patronům, které sám složil.

³¹² Viz příloha.

Své tisky podepisoval jménem Jan Mantuán Plzeňský, v roce 1520 pak Jan Mantuán Fencel. Odkud vzal jméno Mantuán, ale nevíme. Používal také heslo *Spes Mea Ex Alto* – „Naděje má z výsosti“.

Další část života však prožil v Plzni, kde byl již roku jmenován 1520 přísežným konšelem. Tam pak zanechal postupně své literární činnosti, jen v roce 1526 vydal překlad díla *Otče náš* Erasma Rotterdamského a roku 1528 *Radu zvířat*.

Zemřel pravděpodobně roku 1544, nebo následujícího, protože jeho manželka rozprodává v roce 1545 rodinné majetky.

Rada zhovadilých zvířat

O několik let později než *Theribolia*, v roce 1528, bylo v Plzni vydáno další přepracování *Nové rady: Radda zhowadilych zvierzat a ptáctwa k člowieku, kterýchby povah přirozenie gijch miel následowati a kterých se wystřehati w zprawowání žiwota dobrého s ffigurami Rytmem* vydáná. *Wytisftieno v Plzni v Jana Pekka Nakladem Jana Mantuana miefftana Plzenfskeho. Leta od krystowa narozeni M° Vc° XXV iij°. Cztrnadcteho dne Vnora miefyece.*

Podruhé bylo toto dílo vydáno roku 1573 jako *Kniha užitečná i kratochvilná, jenž slove Rada všelikých nerozumných zvířat i ptacva, kteříž člověku všelikého povolání radu dávají, v čemby jejich přirození následovati, a jakých povah ke zprávě žiwota dobrého se vystřihati měl. Nyní nově zpravená a s figurami pěknými vůbec* vydaná. *Od Jiřího Melantrycha z Aventýnu.*

Třetí, pražské vydání z roku 1578 vyšlo pod shodným názvem. Josef Jungmann uvádí ještě údajné další vydání z roku 1628, domněnka o něm však vznikla nejspíše omylem, jak dokazuje Václav Machek³¹³ Pokud by se jednalo o

³¹³ Machek, Václav: První dvě vydání staročeské Rady zvířat. In: *Listy filologické* 65, 1938, s. 454 - 460.

další existující vydání, patřilo by časově dle jazykového rozboru spíše mezi první dvě vydání, tedy do let 1528 – 1578.)³¹⁴

Roku 1814 vydal *Radu* pod shodným titulem Karel Thám, s předmluvou Josefa Dobrovského. Dobrovský ji přitom považoval za starší než *Theribulii*, která měla být jejím překladem do latiny.³¹⁵ Na tento omyl poprvé poukázal Jan Erazim Vocel.³¹⁶ Toto vydání je poněkud textově upraveno a neodpovídá původnímu.

Nejnovější vydání je z roku 1942, editoval je a studii k němu připojil Václav Flajšhans.³¹⁷ Jedná se o text založený na původní verzi z roku 1528.

Rada zhovadilých zvířat dlouho postrádala svého autora, a velmi se lišily i názory jednotlivých badatelů na dobu jejího vzniku a vztah k *Nové radě* i *Theribulii*.³¹⁸ Teprve Václav Flajšhans ve své předmluvě k edici této památky určuje jako autora plzeňského měšťana Jana Fencla a za dobu vzniku roky 1526 – 1527.³¹⁹ Zdeňka Tichá prokázala rozbořením verše Mantuanova překladu *Katonových distich* a *Rady*, že bezrozměrný verš obou děl je natolik příbuzný, je skutečně s velkou pravděpodobností možno považovat *Radu* za Fenclovo dílo.³²⁰

Této domněnce by nahrávalo i to, že první vydavatel *Theribulie*, Linhart Jílek, byl jedním z dobrých Mantuánových přátel. Fenclovi tedy toto téma nejspíš nebylo neznámé, znal pravděpodobně vydání *Theribulie* (vyšla roku 1520 v Norimberku) a jeho prostřednictvím se seznámil i s *Novou radou*. Václav

³¹⁴ Podrobněji k tomu Václav Flajšhans ve své edici. Fencel, Jan: Josefa Dobrovského vydání *Rady* zvířat a Fenclova *Radda* zhovadilých zvířat a ptactva. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1942, s. 10 - 12.

³¹⁵ Fencel, Jan: *Knihy užitečná i kratochvilná, jenž slove: Rada všelikých zvířat nerozumných neb zhovadilých, i ptactva, kterou člověku všelikého povolání dávají, v čemby jejich přirození následovati, a jakých povah k zprávě života dobrého se vystříhati měl.* Bez editora. Praha 1815, s. VIII - IX.

³¹⁶ Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 367.

³¹⁷ Fencel, Jan: Josefa Dobrovského vydání *Rady* zvířat a Fenclova *Radda* zhovadilých zvířat a ptactva. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1942. (Dále jen *Rada*.)

³¹⁸ Shrnutí zásadních názorů k *Raddě* zhovadilých zvířat podává Tichá, Zdeňka: *Rada všelikých zhovadilých zvířat a ptactva k člověku a její místo v české literatuře.* In: *Listy filologické* 89, 1966, s. 403 - 413.

³¹⁹ *Rada*, s. 5 - 12.

³²⁰ Tichá, Zdeňka: *Základní rysy verše Rady zhovadilých zvířat a ptactva k člověku.* In: *Listy filologické* 86, 1963, s. 92 - 100.

Flajšhans pak poukazuje na to, že *Rada* mohla vzniknout pravděpodobně v letech 1526 – 1527, tedy v době, kdy zahynul Ludvík Jagellonský a v království nastalo bezvládní.³²¹ Také Eduard Petřů se domnívá, že Mantuán musel *Theribulii* znát - a že podnětem pro tvorbu *Rady* byla snaha sepsat dílo s univerzálnějším zaměřením – nikoli pouze na panovníka a jeho státnickou úlohu, ale na člověka obecně.³²²

Rada zhovadilých zvířat má trichotomní kompozici – každá rada uvádí nejprve prozaickou charakteristiku zvířete, spočívající ve stručném přiblížení jeho povahy, popisu kladných i záporných vlastností, často s odvoláním na antické a středověké autority. Někde je však zmíněno více zvířat najednou bez podrobnějšího popisu.

Následuje druhá část ve verších, která sice připomíná shrnutí povahy zvířete, ale ne vždy se kryje s první částí – popisuje zvíře, působí beletristicky a živě, proto nepůsobí jako opakování.

Poslední částí je reakce člověka na slova zvířete, kterému uděluje krátkou odpověď – buď jeho slova přijímá, nebo odmítá, někdy rádce odhání, či odbývá.

Celé dílo se pak dělí na radu zvířat, ptáků, hmyzu a ryb a závěrečné shrnutí rad všech zvířat, připojené na samý konec skladby. Každému zvířeti je zde věnováno dvojverší.

Již Jan Gebauer považoval prozaické části za práci jiného autora, stejně jako závěrečné opakování všech zvířecích rad.³²³ Zdeňka Tichá provedla rozbor *Rady* z hlediska techniky veršů a zjistila, že první část je psána bezrozměrným veršem (od úvodu po radu krtice a žáby), druhá část přechází ve verš tvořený pevným počtem slabik, v tomto případě osmislabičným, respektive takovým, který k němu směřuje. Podle jejího závěru však všechny veršované části psala

³²¹ Rada, s. 7.

³²² Hlobil, Ivo; Petřů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992, s. 53.

³²³ Gebauer, Jan: Úvahy o Nové radě pana Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého s úvodem o báji zvířecí. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 132 - 138.

nejspíše stejná osoba, i když možná v jistém časovém odstupu. Vyslovuje však souhlas s tím, že prozaické pasáže jsou dílem jiného autora.³²⁴

Oproti *Nové radě a Theriobulii* také *Radda* není zaměřena k osobě panovníka, ale k člověku obecně. Nemá tedy jen dílčí společenskou funkci, ale má podat praktický návod k životu člověka - který se podřizuje vládě, a na základě křesťanské morálky vytváří svůj vztah k Bohu i k ostatním lidem - aby dosáhl spásy. Právě toto mohlo být důvodem vzniku *Rady* a v tomto slova smyslu by navázala na *Theriobulii* a tvořila s ní jistý komplementární celek.³²⁵

Vidět je to už v úvodu, který hovoří o stvoření člověka a jeho hříchu, za který musí platit utrpením. Podobně závěr mluví o špatnostech, jež lidem brání dosáhnout nebeské blaženosti a volbě mezi nebem a peklem. Rámcem skladby tedy již není zvířecí sněm, podávající poučení o vládě, ale neadresné rady ke správnému životu.

Mnoho rad je paralelních s *Theriobulii* - jsou to zejména takové, které hovoří o křesťanské morálce, osobních vlastnostech, vztahu člověka k Bohu. Méně rad je pochopitelně je tam, kde *Theriobulia* řeší otázky řízení státu a vztah k poddaným z pohledu panovníka, *Rada* však poukazuje na negativní jevy, které jsou pro poddané důsledkem nedodržení těchto zásad. Tam, kde je panovník postaven na roveň ostatním lidem, se proto rady shodují se zásadami obecné křesťanské morálky a jsou stejné jako v *Theriobulii*. Navíc ke vztahům člověk - panovník, člověk - Bůh však *Rada* přináší rovinnu vztahu člověka s člověkem. Dá se tedy říci, že *Rada* zhovadilých zvířat a *Theriobulia* se v jistém smyslu doplňují.

Z textu však nevyplývá, o jakého člověka konkrétně jde, protože každému zvířeti odpovídá trochu jinak - například ke kozlu mluví jako ke služebníku,³²⁶ jelenovi vyčítá, že mu dělá škodu v zeli,³²⁷ včela jej oslovuje *pane Sedlače*,

³²⁴ Tichá, Zdeňka: *Rada zhovadilých zvířat a ptactva k člověku a její místo v české literatuře*. In: *Listy filologické* 89, 1966, s. 404.

³²⁵ Petrů, Eduard: *Dubraviova Theriobulia a Rada zhovadilých zvířat*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica* 37, 1975, s. 23 - 32.

³²⁶ *Rada*, s. 40, v. 69.

³²⁷ *Rada*, s. 63, v. 51 - 52.

³²⁸ svině zase kritizuje selské mravy. ³²⁹ Do člověka *Rady* se tak promítají rozdílné postoje lidí z více společenských vrstev současně.

Člověk na každou z rad reaguje, komentuje je a vybírá si z nich – k většině zvířat však hovoří nadřazeně, nepřívětivě, ironicky – nebojí se jim vyhrožovat či je odbýt - pouze ke zvířatům, ze kterých má respekt (medvěd, jednorožec, slon, noh), je poněkud laskavější.

Podle Zdeňky Tiché se zde již projevuje jako plně renesanční člověk, který si uvědomuje svoji moc, uplatňuje právo na svobodné jednání, na šťastný život. ³³⁰ Je to zcela jiné pojetí než v *Nové radě* i *Theribulii*, kde je král lev poměrně pasivní. Člověk se projevuje bezprostředně a sebevědomě, ani náboženské rady nebere vážně, překonává náboženský morální kodex a přizpůsobuje si výklad světské morálce. Silný vztah k pozemskému životu je vidět i na popisech života zvířat v jejich radách - zvířata hodně mluví o sobě, svém životě, popisují, co dělají, jaké mají starosti, čím pomáhají, škodí, a jaké mají vlastnosti. Obrázky ze života zvířat podávají i jejich příchody na scénu, resp. jejich odchody (například myš vyleze ze stěny a na závěr je ulovena kočkou ³³¹).

Je zde snaha zachytit reálnou situaci, její příjemné i nepříjemné stránky, Fencl uvádí i zcela obyčejná zvířata a hmyz – například moucha a komár slibují člověku, že mu budou nablízku. ³³²

Co se skladby zvířecích rádců týče, vycházel Fencl z děl předchozích, přesto si však počínal dost samostatně. Jak již bylo řečeno, dílo je nově rozčleněno na části – nejprve promlouvají čtvernožci, posléze ptáci a jako poslední hmyz, plazi a žáby. Rádců je větší množství než v předchozích skladbách, a to tím spíše, že se jich často v jedné promluvě spojí několik. ³³³

³²⁸ Rada, s. 44 – 45, v. 1 - 68.

³²⁹ Rada, s. 137, v. 159.

³³⁰ Tichá, Zdeňka: Rada zhovadilých zvířat a ptačtva k člověku a její místo v české literatuře. In: Listy filologické 89, 1966, s. 407.

³³¹ Rada, s. 55, v. 1 a s. 57, v. 55 - 59.

³³² Rada, s. 141 - 143, v. 1 - 76.

³³³ Viz příloha.

Lev se, i když ztratil královské postavení, přesunul alespoň na čestné první místo. I když se v Radě vyskytují převážně skutečná zvířata, včetně těch nejobyčejnějších, vracejí se zde noh i jednorožec z *Nové rady* a navíc proti Dubraviově *Theribulii*, která vyřadila všechna bájná zvířata kromě fénixe, přivádějí s sebou i hada - draka.³³⁴

Orel - orlice

Místo s orlem se v *Theribulii* setkáváme s jeho družkou, orlicí. Oproti *Nové radě* je jí věnován značně menší prostor, zůstává však prvním rádčem, dokonce je označena za *královnu*.³³⁵ Podobně jako orel v *Nové radě* se nejprve zdráhá pronést svoji řeč. Posléze však hovoří o vděčnosti k Bohu, a klade ji silně do souvislosti s královou osobou:

*„... Boha cti nejprve,
neb jemu patří dík za to, že zrodil ses
a vidíš oblohu, že jsi moc královskou
pil s mlékem mateřským, že nyní panuješ,
že máš též bohatství, dostatek prostředků
a tělu Tvému nechybí zdaleka
zdraví a pohoda. Proto buď Tebou ctěn
ten všemohoucí bůh, ...“*³³⁶

I další promluva se nese v duchu orla *Nové rady* - jako shrnutí rad k duchovnímu životu - ale její řeč vyznívá proti němu zploštěle, je také mnohem kratší a postrádá hluboké zanícení patrné v předchozí skladbě.

Na závěr své promluvy pak orlice nově nabádá k pokoře, jež musí být samozřejmá i pro panovníka:

*„...
Toužíš –li však tolik dosáhnout vítězství,*

³³⁴ Viz příloha.

³³⁵ *Theribulia*, s. 69, v. 1.

³³⁶ *Theribulia*, s. 69, v. 7 - 15.

*pak musíš odložit vladařskou velikost,
pokleknout nábožně s pokornou modlitbou.“*³³⁷

Theribulia tedy poněkud mění vyznění rad, když ústy orlovými upozorňuje na jiné ctnosti než Smil Flaška, ale v zásadě zvířeti jeho vlastnosti uchovává.

Prozaická charakteristika *vorlice v Radě zhovadilých zvířat* a její rada se prakticky jen parafrázuje, proto o nich bude pojednáno společně. Orlice, která hovoří první mezi ptáky, mluví nejprve o svých poddaných, kteří s ní přišli a zmiňuje poddanost člověku:

„...
*Všecko ptactvo sve s sebu pojala
Nadnímž ja kralovstvie držiem
Atobě se y s nim maniem*
...“³³⁸

Posléze sama připomíná stejné prvky, které jsou orlu přisuzovány literaturou 14. století – prvenství mezi ptáky, schopnost vzlétnout nejvyšš, ostrý zrak i učení mláďat pohlédnout do slunce.³³⁹

Následuje její rada, která se také nevymyká pojetí orla u předchozích autorů, i když je ještě stručnější:

„...
*Chceš – li přijíti k spasenie
Aby svú mysl k bohu zdvihal
A obcováním vnebi obejval
O tento svět nedbal mnoho*
...“³⁴⁰

Zcela nově se ale objevuje motiv, kterému je věnován velký prostor, a který už pro orlici nevyznívá příznivě - musí bydlet na vysoké skále, aby byla

³³⁷ *Theribulia*, s. 69, v. 28 - 30.

³³⁸ *Rada*, s. 77, v. 4 - 6.

³³⁹ *Rada*, s. 75 a s. 78, v. 21, 22, 25, 26, 46 - 51.

³⁴⁰ *Rada*, s. 78, v. 34 - 37.

bezpečna mezi ostatními ptáky, jimž spolu se svými služebníky nelítostně škodí. Krále navíc s podrobným popisem průběhu toho, jak podobné vládnutí vypadá v lidském světě, nabádá k těmto:

„...Následujít' nás v tom Králi

Jiní take povýšení páni ³⁴¹

...

Na skalach najvyšších sedie ³⁴²

...

A tak se laupežem živie ³⁴³

...

Majít' sve ktomu auředníky

Jenž s toho skalé doluov sletují

Poddane lidi trapice šacují ³⁴⁴

...

Tak jsau páni svým sedlakom

Jako ja nebohym jinym ptakom

Ziet' se mne bojie a strašie

... „ ³⁴⁵

...

Dokladem toho, že větší důraz je dán právě na tuto část rady, je stručné závěrečné ponaučení, kde o duchovním pojetí orlice není ani zmínka:

Vorlice: zlaupeže živ nebud'

Svým chudým lidem jse nestud' ³⁴⁶

Pro nás pak jistě také není bez zajímavosti, že povaha orlice u Fencla (svévolná, loupeživá, s nedobrymi společníky), silně připomíná charakteristiky některých negativních rádců *Nové rady*, například vlka či lišky.

³⁴¹ Rada, s. 80, v. 87 – 88.

³⁴² Rada, s. 80, v. 90.

³⁴³ Rada, s. 80, v. 93.

³⁴⁴ Rada, s. 80, v. 95 – 98.

³⁴⁵ Rada, s. 80, v. 101 - 103.

³⁴⁶ Rada, s. 156, v. 69 - 70.

Přestože je tedy orlice stále symbolem duchovním, přiřadila se zároveň k dravým, loupeživým ptákům a této vlastnosti je u Fencla dán zřetelně větší prostor.

Liška

Liška je v *Theribulii* nejprve krátce představena plně v duchu vlastností, které jí přisuzuje 14. století:

...

*Liška, jenž uměla zastírat
veškeré úskoky a také
podvody a zase naopak, bylo – li
potřeba je rychle odhalit,
mařit je, drze pak častěji
oklamat ovce a také psy.*

...³⁴⁷

Radí zde králi, aby vzal vládu pevně do svých rukou, nicméně na rozdíl od *Nové rady* nenabádá ke špatnostem - prostě krále upozorňuje, že musí být schopným vládcem, který se nenechá unášet radami špatných rádců. Mimoděk však prozrazuje, že také nemívá vždy čisté svědomí:

*„...Znám dobře
tento rod skutečných pijavic, jenž umí
udržet vše, kde se přichytí.*

...³⁴⁸

Příživníci si podle ní za zády panovníka berou, co se jim zachce a království chudne.³⁴⁹ Jak je pro Dubravia příznačné, vkládá do úst lišky taková slova, která ukazují možné důsledky poslouchání špatných rádců nejenom pro samotného krále, ale spolu s ním pro celou zemi:

³⁴⁷ Theriobulia, s. 124 - 125, v. 3 - 8.

³⁴⁸ Theriobulia, s. 125, v. 32 - 34.

³⁴⁹ Theriobulia, s. 123 - 127, v. 1 - 49.

*„...Jestliže poslechneš toho, co
poradí, zahubiš duchovní
i světské hodnoty a potom
též i sebe samého...“³⁵⁰*

Nejenže liška krále varuje před takovouto zradou, ale navíc mu chce i osvětlit způsob, jakým napravit již vzniklé chyby a znovu získat ztracená zboží. Tento úmysl jí však překazí právě zmiňovaní kořistní rádci (zde zastoupeni vlkem, supem, luňákem a jestřábem), kteří jí nedovolí dál mluvit.³⁵¹

V *Raddě zhovadilých zvířat* si liška polepšila na místo pátého rádce. Zprvu pochvalně rozpráví o tom, že jí lev dovoluje paběrkovat u svého stolu (což odkazuje na její hlad, který známe již z literatury 2. poloviny 14. století). Posléze však přejde k žalování na psa (čtvrtého rádce), jehož obviňuje z toho, že sám slídí po jídle, zanedbává hlídání a pouští do domu zloděje. Činí tak značně obezřetně, když na jeho adresu postupně vrší jedno nařčení za druhým. Naopak se snaží pochválit sebe, když sice přiznává, že často krade slepice, tváří se však, že je to tak spravedlivé, protože za ně stejně často platí svojí kůží:

*„...
Však ja za to zaplatím zase tobě
Kožích vlastní svooj svleku ssebe
A tobě kzymě ukrutne puojčím
A tak tvau škodu tím tobě nahradím
Avšak jať tobě to radím
Nečíň ty ták jakoť ja činím
Nebja pro malú a hubenú koříst
Stratím ssebe teplej a krásnej kožích
Tudyť tak y života svého zbudu
...“³⁵²*

³⁵⁰ Theriobulia, s. 125, v. 29 - 32.

³⁵¹ Theriobulia, s. 127, v. 49 - 52.

³⁵² Rada, s. 30, v. 57 - 65.

Protože ani Fencl nepoužívá nadsázku Smila Flašky, liščino hlavní poučení zní přímo:

„...“

Pro časné a marne zboží

Nestracuj spasytedlne milosti boží

Ani pro zdější světské radosti

Zbavuj jse věčné nebeské radosti

... “³⁵³

Hlavní liščiny vlastnosti, jak ji představuje Jan Fencl a Jan Dubravius, se od 14. století prakticky nezměnily - zůstala jí úskočnost (i když v *Theriobulii* je podána poněkud smířlivěji, protože liška projevuje ochotu použít ji proti špatným rádcům), u Fencla pak všudypřítomný zájem o potravu, když na závěr své promluvy liška utíká a na dvoře uchvátí slepici. Lstivost a úlisnost lišce zůstává, stejně jako obratná mluva, ke které připojila něco pomluv.

Pes

V *Theriobulii* je dán akcent zejména na loveckou část psí povahy. Prakticky celá rada je věnována popisu lovu a jeho náležitostí. Objevuje se však varování, aby pán dbal na své bezpečí, tedy starost, kterou lze od psa očekávat, ale zatím jsme se s ní u něj nesetkali:

„...císař Hadrián víc lovu propadl

než jiní vladaři a zcela zapomněl

na vlastní bezpečí ...³⁵⁴

...

A tu ti mohu snad dát tuto výstrahu:

Je třeba, abys měl s sebou vždy po boku

věrnou stráž, která by pečlivě střežila

jak Tvůj klid, tak také i Tebe samého.“³⁵⁵

³⁵³ Rada, s. 30, v. 69 - 72.

³⁵⁴ Theriobulia, s. 139, v. 27 - 29.

V souvislosti s lovem se zde však objevuje ještě jeden prvek, který jsme zatím u psa neviděli, a to rada proti lenosti:

..., *Nesmíš, Lve, připustit,*
aby Tě zmáhala lenost a malátnost.

... “³⁵⁶

Rada zhovadilých zvířat řadí psa již na čtvrté místo, hned po lvu, medvědu a vlkovi. Velmi výraznou součástí psovy rady jsou zde stížnosti na jeho život, vlastně tvoří její převážnou část. Opakovaně, dokonce na čtyřech místech, zaznívá žehráni na nedostatek jídla,³⁵⁷ který je někdy namířen i jako výčitka vůči člověku:

„...
A mě častokrát hladem moříš

... “³⁵⁸

Přestože pes stále zůstává věrným strážcem, hlídajícím bezpečí člověka, má poměrně daleko do vděčného přijímání všeho, co se mu skýtá od jeho pána. Naopak, velmi podrobně popisuje celé své utrpení, které přičítá člověku:

„...
Hlád zymu trpě y všicku psotu
To vše snáším pro tvau robotu
Aniž mam take poležeti
A svým kostem pohověti
Leč v hnoji anebo v slámě
Všécka se psota zbéře na mě
Mouchy blechy y protivná komáři
Štípajíc hrají okolo mé tváři

...³⁵⁹

³⁵⁵ Theriobulia, s. 139, v. 31 - 34.

³⁵⁶ Theriobulia, s. 137, v. 4, 5.

³⁵⁷ Rada, s. 25, v. 21, 22, s. 26, v. 26, 31, 49.

³⁵⁸ Rada, s. 26, v. 26.

³⁵⁹ Rada, s. 26, v. 31 – 38.

*Ja se pro tve dobre snažně zasadím
A pro tvú věc častokrat hrdlo ztratím
Tvrde kamenie y kyjovanie trpiem
... „ 360*

Opakuje se i motiv starého psa, kterého pán po dosloužení vyžene z domu.
³⁶¹ V závěru však, společně s celkovým vyzněním rady, projeví pes smířlivost, a radí, aby byl člověk vždy věren Bohu tak, jako on sám svému pánu.

*..., „Ano y odtebe pána svého
Trpievám súzkosti a bezpravie mnoho
... 362
A ač mi činíš jistě mnoho zlého
Proto já se nad tebau nemstím toho
... „ 363*

Z výše uvedených ukázek vidíme, že pes si v podstatě uchovává svoji povahu i v 16. století, ta však zůstává stejně obojaká jako ve středověku. Je mu vlastní lovecká vášeň i věrnost, výrazně mu však přibývá na nespokojenosti. Nově se objevuje rada proti lenosti.

Opice - opičák

U Dubravia nalézáme místo opice opičáka, který se projevuje dosti rozumně. Celá jeho rada směřuje k vysvětlení toho, co je to vhodný žert, což jistě není věc, kterou by mohlo osvětlovat hloupé zvíře:

*..., „Žádám Tě, abys vždy
směšoval s vážností rovněž i žert a vtip,
ovšem jen takový, při němž si uchováš
skutečnou vznešenost a nedotkneš se cti*

³⁶⁰ Rada, s. 26, v. 43 - 45.

³⁶¹ Rada, s. 26, v. 51 - 54.

³⁶² Rada, s. 26, v. 47 - 48.

³⁶³ Rada, s. 26, v. 55 - 56.

poddaných občanů a ani slušnosti.

... „ 364

Nicméně to, že o těchto věcech hovoří právě on, vypovídá - v souladu s tím, že Dubravius nevyužíval Flaškovy ironie – o tom, že uměřené žerty bez urážek, důstojnost a slušnost nejsou právě schopnosti vlastní opicím. Podobně v závěru rady je odkaz na vrhcáby, které jsou spojeny se špatnou pověstí. ³⁶⁵

U Fencla se rovněž opice posunula v pořadí rádců na významnější, šesté místo. Opět u ní nalézáme vlastnosti, které měla dříve, v první řadě všetečnost (*ja všetečna a rychla opice*) ³⁶⁶ a nápodobu:

„...“

A jakéž koli činy od něho uzřím

Yhned se oto též všecko pokusyem

... „ 367

Svoji podobnost s člověkem zde sama zdůrazňuje:

... „*Jáť jsem tvá krásna opice*“ ³⁶⁸

...

Podobná ktobě mily člověče

Všecky audy též jako ty mám

Jakožto pak vidíš očima dobře sám

Že mezy všecku naší zběři

Tak podobne tobě jako ja není zvěři

... „ 369

Je však nutno říci, že přes všechny špatné vlastnosti se oproti 14. století pohled na opici výrazně vylepšil, protože není připomínána její hanebnost, ani opičí láska. I popis jejího předstoupení před člověka vyznívá sice směšně, ale

³⁶⁴ Theriobulia, s. 149, v. 2 - 5.

³⁶⁵ Theriobulia, s. 151, v. 25 - 27.

³⁶⁶ Rada, s. 33, v. 44.

³⁶⁷ Rada, s. 33, v. 39 - 40.

³⁶⁸ Rada, s. 32, v. 6.

³⁶⁹ Rada, s. 32, v. 14 - 18.

nikoli moralizujícím způsobem znázorňujícím nečistotu opice, obvyklým ve středověku:

...

Yhnéd príbieže nefforemná opice

A člověku jse znízka pokloní

Zadek zdvihne hlavu skloní

...³⁷⁰

Zdá se dokonce, že doba 16. století projevuje opici značné pochopení, protože Fencl ji v *Radě zhovadilých zvířat* uvádí jako zvíře chované pro zábavu a její povahu nevykládá už jako odsouzeníhodnou, ale daleko spíše jako zábavnou:

„...“

Jať neumiém nic než jedno hráti

Chcešli mne pro kratochvil chovati

Chcyť ráda viérně slaužiti

*K smiéchu a kdivadlu byti“*³⁷¹

Dokonce tyto vlastnosti dokáže ocenit jako výjimečné, když ji nechává pronést slova:

„...“

Tak podobne tobě jako ja není zvěři

Aniž jest tak lidem divně vzácné

Kratochvilne a nic meně potřebné

Protož mě králi a páni chovají

Semnau častá utěšenie miévají

...“³⁷²

Zdá se tedy, že 16. století přineslo opici proti středověku shovívavější hodnocení, přestalo ji poměřovat výhradně náboženskými měřítky a svým způsobem ocenilo její přirozenou povahu.

³⁷⁰ Rada, s. 31, v. 2 - 4.

³⁷¹ Rada, s. 34, v. 65 - 68.

³⁷² Rada, s. 32, v. 18 - 22.

7. *Nová rada a aktuální situace v zemi*

V následující kapitole bych se chtěla věnovat vazbě *Nové rady* na konkrétní historické skutečnosti sklonku 14. století. V tomto ohledu odvedl velký kus práce především Tomáš Linhart, který ve své studii věnované rozboru *Nové rady* jako historického pramene došel k závěru, že vznikla v letech 1394 – 1395, a je úzce spojena s vystoupením panské jednoty proti králi v této době, protože se dotýká všech sporných otázek mezi králem a jednotou a svědčí o politickém zápasu o získání další moci.³⁷³ Chtěla bych poněkud rozšířit toto téma a věnovat následující kapitolu těm částem *Nové rady*, které odkazují na situaci roku 1394 a dále na ty, jež krále upozorňují na to, že se má řídit doporučeními rádců kompetentních k rozhodování, nabádají ho, jak si má mezi radami volit, a kteří rádcí jsou ti správní.

Václav IV. je v literatuře i obecném povědomí často pojímán jako „nepovedený“ následník trůnu, který nedokázal navázat na úspěšnou vládu svého otce. Jeho vláda je často dávana do kontrastu s panováním Karla IV., toto hodnocení je však poněkud nespravedlivé, neboť nebere v úvahu jeho složitou situaci na domácí ani na zahraniční scéně. Václav IV. navíc nebyl žádným zkušeným diplomatem, ostatně za Karlovy ani vlády nedostal příležitost se jím stát. Na rozdíl od svého otce neměl také podporu v osobě pražského arcibiskupa, protože Jan z Jenštejna prosazoval svoje zájmy a jednal v nich se stejnou neústupností jako sám král.

Václav IV. navíc musel čelit neshodám mezi členy vlastního rodu - jako problematické se ukázaly především tendence ostatních Lucemburků zapojovat se aktivně do politického dění. Ambiciózní byl zejména moravský markrabě a Václavův bratranec Jošt, který se pokoušel samostatně prosazovat v zahraniční politice a získat na úkor krále větší vliv na Moravě. Jeho mocenský vzestup byl snadnější zejména díky finančním prostředkům, které mu zůstaly po otci – Janu

³⁷³ Linhart, Tomáš: *Nová rada urozeného pána Smila Flašky z Pardubic jako historický pramen*, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Martin Nejedlý, Praha 2001.

Jindřichovi. Jen v roce 1378 u něj měl Václav IV. dluh 64 000 zlatých! Roku 1388 mu proto bylo zastaveno Lucembursko a fojtství v Alsasku, od Zikmunda Lucemburského následně i Braniborsko. Roku 1393 propukly na Moravě boje mezi Joštem a jeho bratrem Prokopem, které byly zřejmě vyvolány napětí mezi oběma bratry na malém moravském prostoru. Tentýž rok byl Václav IV. otráven a v době jeho léčby vyvíjeli zejména Zikmund a Jošt značnou protikrálovskou aktivitu, zatímco vlády se prozatím chopil nejmladší bratr Jan Zhořelecký. Dojít ke vzájemné shodě a smířit válčící bratry se Lucemburkům, i když jen na krátkou dobu, podařilo až po dramatických událostech roku 1394.

Schopný a silný panovník jako Karel IV. dokázal vybírat rádce a obsazovat úřady nejen podle osobních kvalit dotyčného, ale i podle diplomatického klíče tak, aby nezískal převahu jeden rod či příbuzenské seskupení. Za Václava IV. se však tato situace změnila. Svoji šanci na rozšíření svého vlivu vycítila vyšší šlechta. Prostřednictvím pravidel obsazování jednotlivých úřadů a takto získanému přístupu k různým institucím se její příslušníci snažili prosadit trvalé vydobytí svých práv na podíl řízení země. Snažili se také zajistit přesné vymezení kompetencí úřadů.

Václav IV. měl tedy nezáviděníhodnou pozici. Přišel o tradiční oporu, kterou měl jeho otec, o církev, a ze strany šlechty i příslušníků rodu musel cítit množství tlaků, které se jej snažily manipulovat ve svůj prospěch. Není proto divu, že oporu hledal jinde, tedy mezi představiteli nižší šlechty a městského patriciátu, které si mohl svou přízní zavázat a spoléhat se pak na jejich věrnost. Dvorské úřady a místa v královské radě (jejíž složení bylo ostatně tradičně věcí panovníka) svěřoval proto postupně svým oblíbencům. Tento fakt bývá Václavovi IV. často vytýkán. Obraz králových milců je v literatuře je značně negativní, jsou líčeni jako politicky neschopní a odvádějící krále od vladařských úkonů k různým neřestem.

374

³⁷⁴ Srovnej například Spěvák, Jiří: Václav IV., 1361 - 1419, Praha 1987, s. 166 - 169.

Představitelé vyšší šlechty museli tuto skutečnost vnímat jako provokaci a políček do tváře svým kompetencím k podílu na vládě - jako porušování svých starobylých práv. Až dosud byly totiž tyto pozice vyhrazeny představitelům vyšší šlechty. Společně s osobními charakterovými rysy krále, jeho tendencí od vlády utíkat a častou ztrátou sebeovládání vedla tato situace postupně k narůstání napětí a problémů, které vedly 5. května 1394 ke vzniku panské jednoty a vyvrcholily zajetím krále 8. května 1394 v Berouně. Zajetí krále bylo demonstrací panské síly a sebevědomí, poukazem na oslabení královské autority a extrémním vyjádřením snahy o prosazení vlastních požadavků.

Králi se však dostalo pomoci od mladšího bratra. Jan Zhořelecký sbíral vojsko a zahájil jednání, která byla nakonec dovedena k úspěchu. 30. července 1394 byly ujednány podmínky pro propuštění krále, které pro příslušníky jednoty znamenaly faktickou beztrestnost, protože si až do splnění svých požadavků vyžádali padesát rukojmích, vydání královských hradů a dolů v Kutné hoře.

Václav IV. však nevyužil nastalého smíru příliš dobře ve svůj prospěch - neodvděčil se ani Janu Zhořeleckému, díky jehož pomoci se ze zajetí dostal, ani nedokázal zmírnit ambice markraběte Jošta, který dále posiloval své vazby s panskou jednotou. K té navíc roku 1395 přistoupili další členové, mezi nimi, jak již bylo zmiňováno, i Smil Flaška z Pardubic. Na počátku téhož roku byly králi předloženy politicko - mocenské požadavky jednoty, které svým charakterem usilovaly o uzákonění rovného podílu moci mezi králem a šlechtou. Václav IV. tyto podmínky nejprve odmítal přijmout, ale posléze se uvolil s představiteli jednoty jednat. Dohodami na Žebráku 30. května 1395 pak většinu podmínek panstva přijal.

Tyto požadavky explicitně vyjadřují panský program, protože postihují široké spektrum problémů, které pánové Václavu IV. vytýkali. V souvislosti s *Novou radou* proto nelze opomenout shody, které panují mezi tímto literárním dílem a skutečnými požadavky vyšší šlechty, které provázal nesmírně troufalý, avšak také zoufalý krok – zajetí samotného krále.

Šlechtici požadovali v první řadě navrácení statků a amnestii, tedy problémy, které se jich bezprostředně dotýkaly. Dále pak zajištění zemského míru

a dohled nad ním pomocí krajských poprávců. Rada čápa je celá věnována tomuto problému a zaznívá v silná kritika dosavadní praxe:

„...“

*Ti, ještoť slovú poprávce,
a skutkem jsú zlí bezprávce.*³⁷⁵

...

*Nic sě k domu neoblenie,
což jest v domu, vše vyplenie,*³⁷⁶

...

*Ach, zlý poprávce, nehodný,
všem lidem v obci škodný!
Všaks vydán, aby zlé tupil,
ale sám aby nelúpil.*³⁷⁷

...

*Kak ten pravý súd učiní
ktož na sobě má též viny?*

...“³⁷⁸

Další body se týkaly poručnictví u nedospělých dědiců majetku a nepřímo i nespokojenosti panstva s uplatňováním královského práva na odúmrtě. Zde je nutno opět zmínit často citovanou radu supa, která o těchto problémech hovoří.³⁷⁹

Hned několik bodů se vztahovalo na otázky udělování úřadů – přísedící zemského soudu měli být toliko z řad vyšší šlechty, zemské a dvorské desky měl spravovat pouze *pán*, otvírány pak měly být pouze v přítomnosti tří *pánů*. Ostatní zemské úřady měly být také obsazovány podle stupně urozenosti.

Požadavky předložené jednotou upozorňují také na klíčové sporné body mezi aristokracií a Václavem IV. Zejména otázka zemských desek a jejich

³⁷⁵ NR, s. 54, v. 1255 - 1256.

³⁷⁶ NR, s. 54 – 55, v. 1263 - 1264.

³⁷⁷ NR, s. 55, v. 1275 - 1278.

³⁷⁸ NR, s. 55, v. 1293 - 1294.

³⁷⁹ Viz poznámka 147.

změtenie ³⁸⁰ je v *Nové radě* zopakována několikrát, v již zmiňované radě supa, dále u vlka ³⁸¹ a jeřába:

„...“

Pravím podlé smysla svého;

kdež se súdce daru [koi]

mnohokrát křivý ostoji,

svú při vede vedlé chtěnie.

Někdy se také dcky změnie

jedné straně ku pomoci.

... „ ³⁸²

Vzhledem k letitým sporům rodu pánů z Pardubic s králem, při nichž ztratili značnou část svých majetků, je toto opakované upozorňování jistě pochopitelné. Že se panský stav cítil chováním Václava IV. poškozen, dokládají i následující verše z rady jeřába, které hovoří o důsledcích propůjčování úradů nesprávným osobám:

„...“

Mnohý v súdě těžce blúdí,

jenž od tebe jest usazen

... ³⁸³

Nejeden sě v úřad vkúpil

proto, aby lidi lúpil,

což nejviece móž vydřieti

... ³⁸⁴

Co se křivdy pro to stane,

ach, zlý a nevěrný pane!

... „ ³⁸⁵

³⁸⁰ NR, s. 38, v. 717.

³⁸¹ Viz poznámka 146.

³⁸² NR, s. 36, v. 666 - 671.

³⁸³ NR, s. 36, v. 646 - 647.

³⁸⁴ NR, s. 36, v. 655 - 657.

³⁸⁵ NR, s. 36, v. 661 - 662.

V této radě zároveň zaznívá – ne zcela neoprávněně – obvinění, že králem dosazovaní nižší šlechtici využívají získaných postů k vlastnímu obohacení. Tato výtka byla jistě v některých případech opodstatněná (například u neoblíbeného podkomořího Zikmunda Hulera). Jako podstatnější však vyznívá upozornění, že dochází k porušování zemského pořádku, čímž se znovu vracíme k požadavkům panstva v dohodách na Žebráku. Podobně před hromaděním majetku v úřadu, které vede k poškozování zemské obce, varuje levhart - a doporučuje odstranění takového služebníka:

„...“

Zlato, striebro vieru lomí:

co zlého činie lakomí,

ješto dary v radu berú!

Ti svú nesklidnú nevěřú

obci vše zlé přivodie.

Tobě, králi, najprv škodie,

nebs ty hlava lida svého.

Požívaj v tom smysla mého,

aby to právě rozsúdil,

nevěrného z rady pudil,

... „³⁸⁶

Zde je potřeba přiblížit situaci aristokracie a důvody její averze vůči nižším šlechticům nebo dokonce měšťanům ve službách Václava IV. Ve druhé polovině 14. století se mezi šlechtou vydělovaly dva stavy, a sice vyšší šlechta, označovaná jako *páni* nebo *panstvo*, a šlechta nižší - *zemané* a *vladykové*. Toto dělení však neprobíhalo, jak tomu bylo obvyklé dříve, na základě majetku. Hranicí, která oddělila *pány* od nižší šlechty, se stala urozenost.³⁸⁷ Také v jazyce se ve spojení

³⁸⁶ NR, s. 30, v. 459 - 468.

³⁸⁷ Podrobněji k tomu Mezník, Jaroslav: Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století. In: Sborník historický 37, 1990, s. 7 - 37.

se slovem *pán* objevovalo stále častěji adjektivum *urozený*.³⁸⁸ Vyšší šlechta sice ještě netvořila pevně vymezenou skupinu, ale výrazně k tomu směřovala. Její příslušníci drželi zemské úřady, zemský soud a některým rodům patřily tradičně určité dvorské úřady. Šlechta nadto začala v rámci vlastního sebeuvědomění vytvářet svůj vlastní politický program a významně zasahovat do politických událostí v zemi. Na počátku 14. století se to projevilo již ve volební kapitulaci Jana Lucemburského, v literární rovině pak v *Dalimilově kronice*. Za vlády Karla IV. byly tyto tendence poněkud zmírněny, protože panovník dokázal obratně politicky manévrovat a přes některé své neúspěchy ambice šlechty úspěšně korigoval. Dříve zmíněné problémy, které provázely vládu Václava IV., vedly však k tomu, že vyšší šlechta začala ve zvýšené míře brát do rukou situaci na domácí scéně a hlásit se o podíl na moci.

V *Nové radě* se tyto tendence k vymezování se vůči lidem s nižším postavením objevují také. Jasně to vyjadřuje opět levhart, který hovoří o tom, jaké rádce si má král volit:

„...“

*Cizozemcív v radu nevnad’
a v chlapiech naděje neklad’,
by je vнадil v pilnú radu,
neb to neslušie tvému řádu.
Ale urozené pány,
jenž sú ve ctnosti poznáni
a dobře vzchovali v zemi,
raziť se raditi s těmi.*

...“³⁸⁹

Varování proti cizincům je v českém prostředí od dob *Dalimilovy kroniky* již tradiční záležitostí, požadavek na *urozenost pánů* se ale objevuje nově. Navíc je jim přičítána *ctnost* a dobrá výchova, jsou představeni jako ti, se kterými je nutno

³⁸⁸ O postupném vývoji významu slova *pán* viz Macek, Josef: *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 26 - 49.

³⁸⁹ NR, s. 31, v. 487 - 494.

se radit, protože jim urozenost zajišťuje vyšší morální kvality. Obyčejní *chlapi* pak nemají v králově radě co dělat. Kupříkladu osel to sám ve své řeči přiznává:

..., Viet' každý, ktož' zde stojí,

že já ani strýci moji

nikdy smy k tomu nezváni,

kdež se pilně radie páni.

Ihned nás poznají po uší

...³⁹⁰

poznajíc, k takové věci

nikdy nevolají v rady.

Protož což jest do mé rady?

Jáť nesu, cožť na mě zvalé,

břiemě velké nebo malé

...³⁹¹

Levhart pak pokračuje popisem královské hostiny, které se mají pochopitelně účastnit pouze ti, kdo jsou jí hodni. Zasedací pořádek je popsán takto:

„...“

Tu také ať jiní sadú,

každý podle svého řádu,

jakož čest na kom příleží.

...³⁹²

Vymezování vyšší šlechty vůči níže urozeným je patrné i ve varování před tím, že svěřování odpovědnosti nekompetentním osobám vede ke škodě. Vlastovka připomíná podobenství o nutnosti stavět dům na skále, nikoli na písku:

„...“

ač se chceš vystřieci škodě,

ale na dobrém základu,

³⁹⁰ NR, s. 46, v. 997 - 1001.

³⁹¹ NR, s. 46 - 47, v. 1004 - 1008.

³⁹² NR, s. 31, v. 507 - 509.

*maje múdrych lidí radu,
ještoť raditi umějí
a k věčnosti rozumnějí.*

... „ 393

Nová rada tedy vyjadřuje tendence šlechty panovníkovi vysvětlit, jak se obklopotovat rádci, jaké osoby si vybírat. Nedůvěra Václava IV. k *pánům* a události v zemi pochopitelně musely vést k tomu, že se tito šlechtici cítili královým chováním poškozeni a mínili, že si Václav IV. své důvěrníky vybírá špatně. Sami však chtěli ze své pozice i z titulu svých úradů náležet k okruhu těch, kdo mají podíl na vládě, protože jedině oni k tomu měli podle svého mínění potřebné předpoklady a schopnosti. Jelen ve své radě doporučuje volit *dobré* společníky:

„...“

*S dobrými, ochotně, míle
přebývav, vina je k sobě,
toť já věrně radím tobě.*

... „ 394

Nejpodrobněji však toto mínění vyjadřuje opět levhart, který vznáší na rádce také další požadavky - věrnost, zkušenost a moudrost. Král navíc nemá přijímat jakoukoli radu, ale má si mezi nimi vybírat:

„...“

*A potom, ktož v radu slušé,
kaž jim všem u sebe býti.
Třeba sě často raditi
pro příhody nejednaké.
Toť slušie věděti také,
by vždy věrné | měl v své radě.
Pakli by kdo radil mladě,
nikdy ho netrp na dlůzě,*

³⁹³ NR, s. 67, v. 1656 - 1660.

³⁹⁴ NR, s. 40, v. 786 - 788.

a zbyti chceš mnohé núze.

...³⁹⁵

Múdry král má múdré mieti

v svéj radě, ač chce prospěti.

Po radě pána poznati,

kakú jemu chválu vzdáti.

...³⁹⁶

Pokud bude král volit takovéto rádce, bude to jemu samému ku prospěchu, protože mu to přinese dobré jméno a čest. Zdůrazňuje to sokol i jeřáb:

..., *Králi, věz to cele,*

veš svět musí na tě zřieti,

budeš - li jedno sám chtieti

požívati dobré rady,

zvelebiš své jméno všady.

...³⁹⁷

„...“

pilně shlédaj své úřady,

jenžto vládnú na tvém dvoře,

ať se množí tvá čest spoře,

nebudeš nikdy omýlen.

...³⁹⁸

Oproti těmto představuje *Nová rada* také model špatných rádců.³⁹⁹ Jsou jimi zvířata, jejichž rady jsou zabarveny ironicky, a proto nemají být brány vážně. Pokud by se však skutečně dělo tak, jak silně jejich slova vyznívají, bylo by to především ke škodě království a jeho obyvatel i krále samotného. Mezi tyto

³⁹⁵ NR, s. 30, v. 442 - 450.

³⁹⁶ NR, s. 30 - 31, v. 477 - 480.

³⁹⁷ NR, s. 33, v. 546 - 550.

³⁹⁸ NR, s. 35, v. 630 - 632.

³⁹⁹ Srovnej s Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100; Linhart, Tomáš: Nová rada urozeného pána Smila Flašky z Pardubic jako historický pramen, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Martin Nejedlý, Praha 2001.

škodlivé rádce patří například liška,⁴⁰⁰ kočka,⁴⁰¹ tetřev,⁴⁰² pes,⁴⁰³ nebo sova.⁴⁰⁴ Zvláště výrazná je tato tendence u vlka⁴⁰⁵ a supa,⁴⁰⁶ kteří se na rozdíl od ostatních ve své radě podrobně věnují popisu své činnosti a jako jediní dlouze hovoří v první osobě, zatímco ostatní se omezují na naučení králi. Liška jako jeden z těchto ironických rádců pak může ze svého pohledu vynést takovýto odsudek panských snah o razení králi:

„...“

*Neb kniežata, mocní páni,
ježtoť jsú k radě vydáni,
cožť nepodobného zvědie,
i v uočiť pravdu povědie,
uchopieť tě po své vóli,
čehožť se uradie koli,
chtiec, aby poslúchal rady.*

...“⁴⁰⁷

Pro úplnost zbývá dodat, že mezi zvířaty, patřících do okruhu negativních rádců, bývaly často hledány předobrazy konkrétních osobností z okruhu dvora Václava IV.⁴⁰⁸ Jako možná interpretace zvířecího rádce psa, který láká k lovu, se objevilo jméno maršálka Jana Čúcha ze Zásady, jež měl v erbů sedícího psa. Další osobou zmiňovanou na základě souvislosti s erbem byl nejvyšší lovcí a purkrabí na Křivoklátě Jíra z Roztok, který měl ve znaku vránu. Tyto souvislosti však nelze nijak podložit, ani vyvrátit. Naopak je možné, že další rádcí odkazují ve svých promluvách na dobové skutečnosti srozumitelné současníkům, těžko se je ale podaří někdy rozluštit.

⁴⁰⁰ NR, s. 58 - 59, v. 1379 - 1412.

⁴⁰¹ NR, s. 56, v. 1309 - 1324.

⁴⁰² NR, s. 56 - 57, v. 1325 - 1334.

⁴⁰³ NR, s. 57, v. 1335 - 1358.

⁴⁰⁴ NR, s. 57 - 58, v. 1359 - 1378.

⁴⁰⁵ NR, s. 37 - 38, v. 699 - 742.

⁴⁰⁶ NR, s. 30, v. 743 - 776.

⁴⁰⁷ NR, s. 58 - 59, v. 1391 - 1397.

⁴⁰⁸ Viz Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 28 - 29.

Nová rada je podle zmíněných prvků jistým zhodnocením praxe fungující u dvora, která byla pro vyšší šlechtu nevyhovující. Přestože nemáme žádné informace o ohlasech, kterým se tomuto dílu dostalo od soudobých čtenářů nebo posluchačů, není pochyb o tom, že pod alegorickou maskou rady zvířat rozpoznali také názory šlechtické obce a snahu vytvořit pro krále adekvátní návod ke způsobu vládnutí. A to zejména v situaci, kdy šlechta nebyla spokojena s uplatňováním svých nároků na podíl na moci a hlásila se o něj prostřednictvím svého odboje proti králi. Ten však sám o sobě zůstával nedotknutelnou osobou, a odpor *pánů* byl zaměřen proti špatným rádcům, nekompetentním k zastávání úřadů a veřejných funkcí. V ideologické rovině právě toto mínění vyjadřuje *Nová rada*.

Závěr

V této práci jsem se pokusila jsem se soustředit na výpovědní hodnotu literárních pramenů, jejichž jednajícími aktéry jsou zvířata s lidským chováním. Hlavním podkladem pro tuto práci mi byla *Nová rady* Smila Flašky z Pardubic, dílo v literatuře sice často pojednávávané kvůli různým sporným otázkám, které se k němu váží, u kterého však téma samotné zvířecí symboliky zůstávalo dosud bez využití. Pro naplnění cíle zobrazení vybraných zvířecích charakterů jsem využila i další prameny 14. století tak, aby výsledný obraz zvířecího typu odpovídal lépe dobovému chápání a nebyl zobrazen jednostranně.

V úvodu vytyčený dvojitý cíl práce - pojednat o symbolice zvířat a o vzbách *Nové rady* na události 14. století - se mi doufám podařilo naplnit. Viděli jsme, že zvířecí typy orla, lišky, psa a opice jsou v literárních pramenech 14. století zmiňovány poměrně hojně, a že jsou skutečně nositeli svébytných vlastností. Orel je především duchovním symbolem, liška je proslulá svojí lstivostí, uvážlivým lichocením a sháňkou po jídle. Pes bývá zobrazen z dvojího pohledu - jako oddaný strážce, ale zároveň náruživý lovec. Opice pak je všetečná, sice zvědavá, ale pošetilá. V 16. století se s těmito zvířaty setkáváme v již poněkud změněném významu, posun nastává zejména u orla a opice, když jsou oba akcentováni více podle svých přirozených povah. Orel tedy poněkud ztrácí duchovní gloriolu, když je zároveň zdůrazněna jeho povaha dravce, opice je pak podána jako sice směšná, nikoli však ryze negativní.

Zaměření na srovnání textu *Nové rady* s dobovými událostmi přineslo zjištění, že dílo v tomto kontextu vyznívá jako prostředek k vyjádření názorů formující se vyšší šlechty, která prostřednictvím jednoho ze svých zástupců vyslovuje své požadavky a kritiku královny vlády spolu s doporučeními, jak by si měl panovník počínat, aby to bylo v souladu s představami aristokracie. Mezi tyto požadavky patřilo obsazování všech důležitých dvorských i zemských úřadů, zaujímání míst v královské radě, kontrola králova počínání a spolurozhodování o dění v zemi. Přes veškeré otřesy za vlády Václava IV. totiž šlechta krále chápala stále jako nejvyššího představitele státu, pobyt v jehož přítomnosti jí poskytuje

společenskou prestiž. V *Nové radě*, jejímž autorem je jeden z aktivních představitelů panské jednoty, se tedy podle mého názoru odráží pocit potřeby podat králi naučení manifestující představy aristokracie o vztahu šlechta – panovník.

Výsledky mé práce náleží k posouzení čtenáři – já se však stejně jako na počátku domnívám, že *Nová rada* je velmi vhodným pramenem pro poznání doby o několik staletí starší, a že mělo smysl podrobněji se jí zabývat.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

- Daňhelka, Jiří: Třeboňský zlomek Nové rady. In: Listy filologické 71, 1947, s. 94 – 105
- Dubravius, Jan: O rybnících. Edd. Antonín Salač a Anežka Schmidtová, Praha 1953
- Dubravius, Jan: Theriobulia. Rada zvířat. Edd. Miroslav Horna a Eduard Petřů, Praha 1983
- Ezopovy bajky, Katonova dvojverší, Rada otce synovi. Ed. Eduard Petřů, Brno 1999
- Fencel, Jan: Josefa Dobrovského vydání Rady zvířat a Fenclova Radda zhovadilých zvířat a ptactva. Ed. Václav Flajšhans, Praha 1942
- Fencel, Jan: Kniha užitečná i kratochvilná, jenž slove: Rada všelikých zvířat nerozumných neb zhovadilých, i ptactva, kterou člověku všelikého povolání dávají, v čemby jejich přirození následovati, a jakých povah k zprávě života dobrého se vystříhati měl. Bez editora., Praha 1815
- Flaška z Pardubic, Smil: Nová rada. Ed. Jan Gebauer, Praha 1876
- Flaška z Pardubic, Smil: Nová rada. Ed. Jiří Daňhelka, Praha 1950
- Hradecký rukopis. Ed. Adolf Patera, Praha 1881
- Klaret a jeho družina 1- 2. Ed Václav Flajšhans, Praha 1926 - 1928
- Kornel ze Všehrd, Viktorin: O právích země české knihy devatery. Ed. Hermenegild Jireček, Praha 1874
- Palacký, František: Physiologus. In: ČČM 49, 1875, s. 127-133
- Sborník hraběte Baworowského. Ed. Jan Loriš, Praha 1903
- Staročeské satiry. Ed. Josef Hrabák, Praha 1947
- Staročeské satiry. Ed. Jan Vilikovský, Praha 1942
- Staročeské satiry Smilovy školy. Ed. Josef Hrabák, Praha 1951
- Staročeské satiry Hradeckého rukopisu a Smilovy školy. Ed. Josef Hrabák, Praha 1962

Výbor z literatury české, díl první od nejstarších časů až do počátku XV. století, Praha 1845

Ze starých letopisů českých. Edd. Jaroslav Porák a Jaroslav Kašpar, Praha 1980

Literatura

Adámek, Karel: Chrudimsko, Roudnice 1878

Arnošt z Pardubic (1297 – 1364). Osobnost – okruh – dědictví, Wrocław - Praha - Pardubice 2005

Bartoš, František Michálek: Čechy v době Husově, Praha 1947

Bobková, Lenka; Bartlová, Milena: Velké dějiny zemí Koruny české IV.b, Praha a Litomyšl 2003

Čapek, Jan Blahoslav: Alegorie Nové rady a Theriobulie. In: Věstník Královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1936, č. II, 1937, s. 1 – 53

Čapek, Jan Blahoslav: Ironie Smila Flašky. In: Záření ducha a slova, Praha 1948, s. 27 - 38

Čapek, Jan Blahoslav: Vznik a funkce Nové rady. In: Věstník královské české společnosti nauk, třída pro filosofii, historii a filologii, ročník 1938, č. I, 1937, s. 3 - 100

Čornej, Petr; Bartlová, Milena: Velké dějiny zemí Koruny české VI., Praha a Litomyšl 2007

Dějiny české literatury I. Starší česká literatura, Praha 1959

Doležil, Hubert: Politické a kulturní dějiny královského hlavního města Olomouce, část I, Olomouc 1903

Feifalik, Julius: Studien zur Geschichte der Altböhmischen Literatur, Wien, 1860

Flajšhans, Václav: Česká přísloví I. Sbírká přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Přísloví staročeská, Praha 1911 - 1913

Flajšhans, Václav: Drobné příspěvky. In: ČČM 79, 1905, s. 298 – 299

Flajšhans, Václav: Klaret. In: Listy filologické 50, 1923, s. 232 - 244

- Flaška z Pardubic, Smil: Nová rada. Do nové češtiny přebásnil František Vrba, Praha 1940
- Gebauer, Jan: Fysiologus, symbolická báje o zvířatech. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, str. 166 - 178
- Gebauer, Jan: O verši a rýmu v Nové radě. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 147 – 155
- Gebauer, Jan: Úvahy o Nové radě pana Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého s úvodem o báji zvířecké. In: Stati literárně dějepisné I., Praha 1941, s. 93 – 146
- Haškovec, Prokop Michal: K literární činnosti Smilově. In: Listy filologické 44, 1917, s. 252 - 266
- Haškovec, Prokop Michal: Proudý, Praha 1921
- Hlaváček, Ivan: Rukopisy, jejich funkce a čtenáři v českém státě od nejstarších dob do husitství. (Stručný nástin problematiky). In: Studie o rukopisech XII, Praha 1973, s. 33 – 51
- Hledíková, Zdeňka: Arnošt z Pardubic. Arcibiskup / Zakladatel / Rádce, Praha 2008
- Hlobil, Ivo; Petrů, Eduard: Humanismus a raná renesance na Moravě, Praha 1992
- Hrabák, Josef: Smilova škola. Rozbor básnické struktury, Praha 1941
- Hrabák, Josef: Starší česká literatura, Praha 1979
- Hrabák, Josef: Studie ze starší české literatury, Praha 1962
- Hůlka, Vít: Opět nový Mantuan. In: Kapitoly knihovědné a knihovnické Janu Emlerovi k šedesátce. Slovanská knihovna V., Praha 1938, s. 111 – 115
- Chaloupecký, Václav: Arnošt z Pardubic, první arcibiskup pražský (1344- 1346), Praha 1946
- Jakobson, Roman: Poetická funkce, Jinočany 1995
- Jakubec, Jan: Dějiny literatury české I., Praha 1929
- Jireček, Josef: Dějiny literatury české. Díl I, Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku. Ve způsobě slovníka životopisného a knihoslovného, Praha 1875, s.194 – 195

Jireček Josef: Dra. Jana Gebauera Úvahy o Nové radě p. Smila Flašky z Pardubic a o Radě zvířat skladatele neznámého s úvodem o báji zvířecké. In: ČČM 47, 1873, s. 100 - 107

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Část III. Tisky z let 1501 – 1800, Praha 1946

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II. Část VII. Tisky z let 1501 – 1800, Praha 1961

Kolářová – Císařová, Anna: Dvě neznámé edice Mantuana plzeňského. In: Ročenka československých knihtiskařů XVII., Praha 1934, s. 34 - 53

Kopecký, Milan: Český humanismus, Praha 1988

Kraus, Arnošt: K Smilově Nové radě. In: Listy filologické 31, 1904, s. 199 - 212

Lehár, Jan a kol.: Česká literatura od počátků k dnešku, Praha 2002

Lexikon české literatury 1. Osobnosti, díla, instituce, Praha 1985

Linhart, Tomáš: Nová rada urozeného pána Smila Flašky z Pardubic jako historický pramen, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Martin Nejedlý, Praha 2001

Macek, Josef: Česká středověká šlechta, Praha 1997

Machek, Václav: První dvě vydání staročeské Rady zvířat, Listy filologické 65, 1938, s. 454 - 460

Menšík, František: Kdy zemřel Smil Flaška z Pardubic? In: Sborník historický I, 1883, s. 201 - 202

Mezník, Jaroslav: Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století. In: Sborník historický 37, 1990, s. 7 - 37

Průvodce po dějinách české literatury, Praha 1984

Nechutová, Jana: Latinská literatura českého středověku do roku 1400, Praha 2000

Novák, Arne; Novák, Jan V. : Přehledné dějiny literatury české, Brno 1995

Palivec, Viktor: Heraldická symbolika, Praha 1978

Petrů, Eduard: Dubraviova Theriobulia ve vývoji alegorie. In: Literárněvědné studie Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Brno 1972, s. 49 – 64

Petrů, Eduard: Dubraviova Theriobulia a Rada zhovadilých zvířat. In: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica 37, 1975, s. 23 - 32

- Petrů, Eduard: Jan Dubravius a Martianus Capella. K humanistickému pojetí alegorie. In: Listy filologické 99, 1976, s. 221 – 225
- Petrů, Eduard: Olomoucký humanismus a jeho polské podněty. In: Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Philologica 36, 1976, s. 27 - 38
- Petrů, Eduard: Problémy interpretace středověkého literárního díla. In: Speculum medii aevi.
- Zrcadlo středověku, Praha 1998, s. 85 –101
- Petrů, Eduard: Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře, Ostrava 1984
- Petrů, Eduard: Zašifrovaná skutečnost. Deset otázek a odpovědí na obranu literární medievalistiky, Ostrava 1972
- Riegrová, Taťána: Osobnost a dílo Smila Flašky ve světle názorů literární historie, diplomová práce FF UK, vedoucí diplomové práce Vladimír Štěpánek, Praha 1982
- Royt, Jan; Šedinová, Hana: Slovník symbolů. Kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii, Praha 1998
- Rybička, Antonín: Jan z Doubravky a Hradiště (Dubravius), biskup olomoucký. In: ČČM 52, 1878, s. 106 – 118, 243 - 251
- Skočdopole, František: Život a dílo Jana Dubravia. In: Výroční zpráva c. k. vyššího gymnasia v Třeboni za školní rok 1911 - 1912, Třeboň 1912, s. 3 – 13.
- Spěváček, Jiří: Václav IV., 1361 – 1419, Praha 1987
- Spunar, Pavel: Kultura českého středověku, Praha 1987
- Šebek, František a kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990
- Šimák, Josef Vítězslav: Kdy a kde se narodil Arnošt z Pardubic? In: ČČH 35, 1929, s. 381 – 390
- Škarka, Antonín: Půl tisíciletí českého písemnictví, Praha 1986
- Šmahel, František: Husitská revoluce 1. Doba vymknutá z kloubů, Praha 1995
- Tichá, Zdeňka: Cesty starší české literatury, Praha 1984
- Tichá, Zdeňka: Poznámky o verši Fenclova překladu Katonových distich. In: Listy filologické 87, 1964, s. 95 - 102
- Tichá, Zdeňka: Rada všelikých zhovadilých zvířat a ptactva k člověku a její místo v české literatuře. In: Listy filologické 89, 1966, s. 403 – 413

- Tichá, Zdeňka: Staročeské básně složené bezrozměrným veršem (2. polovina 15.století do 17. století), Praha 1969
- Tichá, Zdeňka: Základní rysy verše Rady zhovadilých zvířat a ptactva k člověku. In: Listy filologické 86, 1963, s. 92 - 100
- Tichý, Josef: Poslední člen rodu pánů z Pardubic, Věstník československé akademie věd a umění, Praha 1943, s. 109 -121
- Tříška, Josef: Literární a myšlenkové proudy latinsko - českého středověku. Rétorika, etika a symbolika, Praha 2004
- Tříška, Josef: Moravan Řehoř z Uherského Brodu. In: Listy filologické 77, 1954, s. 237 - 259
- Tříška, Josef: „Nová literatura“ doby Karlovy a Václavovy. In: Sborník historický 10, 1962, s. 33 - 70
- Tříška, Josef: Pražská rétorika. Rhetorica Pragensis, Praha 1987
- Tříška, Josef: Předhusitská bajka. In: Zlatý máj 26, 1982, s. 365 - 371
- Tříška, Josef: Předhusitské bajky, Praha 1990
- Tříška, Josef: Rétorický styl a pražská univerzitní literatura ve středověku, Praha 1975
- Tříška, Josef: Starší česká literatura pro mládež, Praha 1987
- Tříška, Josef: Starší pražská univerzitní literatura a karlovska tradice, Praha 1978
- Varcl, Ladislav a kol.: Antika a česká kultura, Praha 1978
- Vidmanová, Anežka: Ještě jednou ke Quadripartitu. In: Studie o Rukopisech XIII, Praha 1974, s. 41 - 65
- Vidmanová, Anežka: Laborinthus, Praha 1994
- Vidmanová, Anežka: Sestra Múza. Světská poezie latinského středověku, Praha 1990
- Vidmanová, Anežka: Slovník latinských spisovatelů, Praha 2004
- Vilíkovský, Jan: Písemnictví českého středověku, Praha 1948
- Vlček, Jaroslav: Dějiny české literatury I, Praha 1960
- Vocel, Jan Erazim: Vyvinování křesťanského umění a nejstarší památek jeho, zvláště v Čechách. In: ČČM 26, 1852, svazek první s. 37 – 71 a svazek druhý, s. 1 - 40

Vocel, Jan Erazim: Význam básní Smila z Pardubic a Richenburka. In: ČČM 29, 1855, s. 333 - 371

Volf, Josef: Jan Mantuan Fencl. Příspěvek k dějinám českého knihtisku v Norimberce. In: Ročenka československých knihtiskařů IX., Praha 1926, s. 44 - 58

Wenzig, Joseph: Der neue Rath des Herrn Smil von Pardubic, eine Thiefabel aus dem 14. Jahrhundert, nebst dessen übrigen Dichtungen und einer Auswahl aus seiner Sprüchwörtersammlung, Leipzig 1855

Internetové odkazy

Vokabulář webový: <http://vokabular.ujc.cas.cz/>

Přílohy

Výčet zvířat v jednotlivých pramenech

Následující tabulky představují přehled zvířat v *Nové radě*, *Theriobulii* a *Radě zhovadilých zvířet*. Zvířata, která jsou sice jako účastníci sněmu zmíněna, ale nevyslovují svou samostatnou radu, jsou uvedena kursivou.

U *Nové rady* uvádím abecední přehled všech rádců společně s pořadím, ve kterém hovoří a počtem veršů, který je jim věnován.

Nová rada:

Zvíře - čtvernožec	Pořadí	Počet veršů	Zvíře - pták	Pořadí	Počet veršů
beránek	21.	38	čáp	22.	58
Bobr	36.	18	holub	16.	62
Jednorožec	44.	60	hrdlice	18.	38
Jelen	9.	58	hus	14.	18
ježek (<i>sysel</i>)	29.	12	jeřáb	6.	102
Kočka	23.	16	kohout	12.	44
Kolčava	38.	20	labuť	45.	189
Kůň	11.	44	luňák (<i>káně</i>)	28.	14
král lev	1.		noh	43.	18
Levhart	3.	166	orel	2.	250
liška (<i>kuna,</i> <i>vydra</i>)	27.	34	papouch	33.	32
medvěd	5.	24	páv	10.	26
opice	34.	22	skřivanec	35.	62
osel	15.	58	slavík (<i>stehlík</i>)	39.	40
pes	25.	34	sokol	4.	34
rys	32.	36	sova (<i>sýc,</i> <i>kalous</i>)	26.	20
slon	42.	38	sup	8.	34
svině (vepř)	17.	22	sýkora	41.	40
velbloud	40.	50	špaček	31.	26
veverek	30.	18	tetřev	24.	10
vlk	7.	44	vlaštovice	37.	12
volek	13.	28	Vrána (<i>havran,</i> <i>straka, vrabec,</i> <i>strnad</i>)	20.	28
zajíc	19.	10			

Theribulia:

1. král lev - Leo rex
2. orlice - Aquila
3. leopard Leopardus
4. ibis - Ibis
5. tygr - Tigris
6. fénix - Phoenix
7. slon - Elephas
8. sokol - Falco
9. buvol - Bubalus
10. labuť - Cygnus
11. tele - Vitulus
12. datel - Picus Martius
13. veverka - Sciurus
14. sup - Vultur
15. vlk - Lupus
16. straka - Pica
17. beránek - Agnus
18. drozd - Turdus
19. býk - Bos
20. holub - Columbus
21. ovečka - Ovicula
22. bažant - Phasianus avis
23. liška - Vulpecula (<i>jestřáb, luňák</i>)
24. papoušek - Psittacus
25. mul - Mula
26. husa - Anser
27. pes - Canis
28. kouchout - Gallus
29. medvěd - Ursus
30. hrdlička - Turtur
31. vepř - Sus
32. jeřáb - Grus
33. opičák - Simius
34. páv - Pavo
35. osel - Asinus
36. havran - Corvus
37. jelen - Cervus
38. pták králíček - Regulus avis
39. kůň - Equus
40. špaček - Sturnus
41. velbloud - Camelus
42. skorec - Cinclus

43. kočka - Feles
44. chocholouš - Alauda
45. zajíc - Lepus
46. jeřábek - Attagen
47. kamzík - Damma
48. plameňák - Phoenicopterus (<i>králík, srnka, zubr, bobr, gazela, pardál, koroptev, lednáček, kachna, vrána, volavka</i>)
49. tur - Urus

Rada zhovadilých zvierat:

1. lev (jako prvni rádce)
2. medvěd
3. vlk
4. pes
5. liška
6. opice (<i>Kuna, sokol, veveřice</i>)
7. beran
8. kozel
9. zajíc
10. svině
11. kráva (<i>tele</i>)
12. kůň (<i>osel, velbloud</i>)
13. kočka
14. myš (<i>sysel, polní myška</i>)
15. slon
16. jelen, srna, laně
17. bobr (<i>vydra</i>)
18. rys (<i>jezevec</i>)
19. jednorožec
20. ježek
21. krtice (<i>žába zemská</i>)
22. orlice
23. jestřáb (<i>raroh, krahujec, sokol</i>)
24. luňák (<i>poštolka, káně</i>)
25. krkavec
26. noh
27. sup (<i>pštros</i>)
28. sova, Kalous, výr, netopýr
29. páv
30. kohout

31. holub
32. hrdlička
33. čáp
34. husa (<i>kačice</i>)
35. pelikán
36. jeřáb
37. fénix = ohniváč
38. labuť
mezi 38. - 39. všichni ptáci spolu - slavík, vlaštovce, žežulka, skřivanec, strnad, dudek, křepelice, vrána, vrabec, kavka, straka
39. včela (<i>červi, sršeň, čmelák, brouk, vosy, pavouk, mravenec</i>)
40. moucha, (<i>veš, blecha, komár, štěnice, cvrček</i>)
41. had = drak
42. žába (<i>ryby, sumec, velryba</i>)

Porovnání pořadí a výskytu zvířat ve všech pramenech

Pro snadnější porovnávání přiřazuji zvířata z *Theriobulie* a *Rady zhovadilých zvířat* do tabulky přímo ke zvířatům z *Nové rady*. U každého uvádím pořadí, ve kterém hovoří.

Tučně je zvýrazněno 20 zvířat, která se vyskytují u všech tří autorů a pronášejí svoji samostatnou radu. Zvířata, která jsou sice jako účastníci sněmu zmíněna, ale nehovoří, uvádím kursivou.

Protože zejména u *Rady zhovadilých zvířat* dochází k hromadění zvířat v jednotlivých radách, uvádím je všechny tam, kde jsou zmíněna v textu. Kursivou jsou opět vyznačena ta, která nehovoří samostatně a jsou pouze jmenována u některého jiného rádce. U ostatních rad, kde je uvedeno více zvířat, hovoří tato společně v plurálu, nebo postupně každé samo za sebe.

<u><i>Nová rada</i></u>	<u><i>Theriobulia</i></u>	<u><i>Rada zhovadilých zvířat</i></u>
1. král lev	1. král lev - Leo rex	1. lev (jako první rádce)
2. orel	2. orlice - Aquila	22. orlice

<u>Nová rada</u>	<u>Theriobulia</u>	<u>Rada zhovadilých zvierat</u>
3. levhart	3. leopard - Leopardus	
4. sokol	8. sokol - Falco	6. <i>sokol</i> (s opicí) 23. <i>sokol</i> (s jestřábem)
5. medvěd	29. medvěd - Ursus	2. medvěd
6. jeřáb	32. jeřáb - Grus	36. jeřáb
7. vlk	15. vlk - Lupus	3. vlk
8. sup	14. sup - Vultur	27. sup
9. jelen	37. jelen -Cervus	16. jelen, srna, laně
10. páv	34. páv - Pavo	29. páv
11. kůň	39. kůň - Equus	12. kůň
12. kohout	28. kauhout - Gallus	30. kohout
13. volek		
14. hus	26. husa - Anser	34. husa
15. osel	35. osel - Asinus	12. <i>osel</i> (s koněm)
16. holub	20. holub - Columbus	31. holub
17. svině (<i>vepř</i>)	31. vepř - Sus	10. svině
18. hrdlice	30. hrdlička - Turtur	32. hrdlička
19. zajíc	45. zajíc - Lepus	9. zajíc
20. vrána (<i>havran,</i> <i>straka,</i> <i>vrabec,</i> <i>strnad</i>)	48. <i>vrána</i> (u plameňáka – Phoenicopterus) 36. havran - Corvus 16. straka - Pica	mezi 38. - 39. všichni ptáci spolu - vrána mezi 38. - 39. všichni ptáci spolu - straka
21. beránek	17. beránek - Agnus	7. beran
22. čáp		33. čáp
23. kočka	43. kočka - Feles	13. kočka
24. tetřev		
25. pes	27. pes - Canis	4. pes (<i>chrt, ohař</i>)
26. sova (<i>kalous</i>)		28. sova, kalous
27. liška	23. liška - Vulpecula	5. liška
(<i>kuna,</i> <i>vydra</i>)		6. <i>kuna</i> (s opicí) 17. <i>vydra</i> (s bobrem)
28. luňák (<i>káně</i>)	23. <i>luňák</i> (s liškou - Vulpecula)	24. luňák (<i>káně</i>)
29. ježek (<i>sysel</i>)		20. ježek 14. <i>sysel</i> (s myši)
30. veverek	13. veverka - Sciurus	6. <i>veveřice</i> (s opicí)
31. špaček	40. špaček - Sturnus	

<u>Nová rada</u>	<u>Theriobulia</u>	<u>Rada zhovadilých zvierat</u>
32. rys		18. rys
33. papouch	24. papoušek - Psittacus	
34. opice	33. opičák - Simius	6. opice
35. skřivanec		mezi 38. - 39. všichni ptáci spolu - skřivanec
36. bobr	48. <i>bobr</i> (s plameňákem - Phoenicopterus)	17. bobr
37. vlaštovice		mezi 38. - 39. všichni ptáci spolu - vlaštovice
38. kolčava		
39. slavík (<i>stehlík</i>)		mezi 38. - 39. všichni ptáci spolu - slavík
40. velbloud	41. velbloud - Camelus	12. <i>velbloud</i> (s koněm)
41. sýkora		
42. slon	7. slon - Elephas	15. slon
43. noh		26. noh
44. jednorožec		19. jednorožec
45. labuť	10. labuť - Cygnus	38. labuť
	4. ibis - Ibis	
	5. tygr - Tigris	
	6. fénix - Phoenix	37. fénix = ohniváč
	9. buvol - Bubalus	
	11. tele - Vitulus	11. <i>tele</i> (s krávou)
	12. datel - Picus Martius	
	18. drozd - Turdus	
	19. býk - Bos	
	21. ovečka - Ovicula	
	22. bažant - Phasiana avis	
	25. mul - Mula	
	38. pták králíček - Regulus avis	
	42. skorec - Cinclus	
	44. chocholouš - Alauda	
	46. jeřábek - Attagen	
	47. kamzík - Damma	
	48. plameňák - Phoenicopterus (<i>kachna</i> , <i>vrána</i>)	34. <i>kačice</i> (s husou) mezi 38. - 39. všichni ptáci spolu - vrána
	49. tur - Urus	
		8. kozel

<u>Nová rada</u>	<u>Theriobulia</u>	<u>Rada zhovadilých zvierat</u>
		21. krtice (<i>žába zemská</i>)
		23. jestřáb (<i>raroh, krahujec, sokol</i>)
		25. krkavec
		35. pelikán
		39. včela (<i>červi, sršeň, čmelák, brouk, vosy, pavouk, mravenec</i>)
		40. moucha, (<i>veš, blecha, komár, šténice, cvrček</i>)
		41. had = drak
		42. žába (<i>ryby, sumec, velryba</i>)

Resumé

Tato práce využívá literární prameny 14. století, zejména *Novou radu* Smila Flašky z Pardubic, ke zjištění charakterových vlastností zvířat, které jim byly symbolicky přisuzovány. Rozbor ukázal, že uvedená symbolika se v 16. století posunula směrem k větší realističnosti chápání zvířecích vlastností. Zhodnocení vztahů *Nové rady* ke konkrétním historickým událostem prokázalo, že toto dílo má úzkou souvislost s formováním panského stavu ve 14. století a s jeho snahou podat králi naučení o správném vztahu mezi šlechtou a panovníkem.

The thesis analyses personality traits symbolically attributed to animals, based on literary sources from the 14th century, primarily "*The New Advice*" (*Nová rada*) by Smil Flaška z Pardubic. The comparison of "*The New Advice*" to the factual historical events reveals close connection to the formation of the lordship in the 14th century and author's ambitions to advise the king of the appropriate relationship between king and nobility. The thesis also shows that the addressed symbology has evolved in the 16th century towards more realistic understanding of animal characteristics.